

Lemja Chabbouh - Akšamija
Ammar Akšamija
Dženis Avdić

OSNOVI RESTAURACIJE

Izdavač / Published by:

Univerzitet u Sarajevu - Arhitektonski fakultet / University of Sarajevo - Faculty of Architecture
Patriotske lige 30, Sarajevo

Za izdavača / For Publisher:

Prof. dr. Erđin Salihović, dekan Arhitektonskog fakulteta / Dean of the Faculty of Architecture

Recenzenti / Peer Reviewers:

Prof. dr. Aida Idrizbegović - Zgonić

Doc. dr. Lejla Šabić - Džumhur

Autori / Authors:

Prof. dr. Lemja Chabbouh - Akšamija, dipl.ing.arh.

Viši asistent Ammar Akšamija, MA, dipl.ing.arh. cPhD

Doc. dr. Dženis Avdić, dipl.ing.arh.

Dizajn naslovnice:

Dženis Avdić

Lektura / Proofreading:

Nada Salom

DTP:

Dženis Avdić

ISBN 978-9926-490-40-9

UDK: 72.012.1/.2:930.85]:7.025(075.8)

COBISS.BH-ID 70131206

URL: https://af.unsa.ba/publikacije/Osnovi_restauracije_2026.pdf

Lemja Chabbouh - Akšamija - Ammar Akšamija - Dženis Avdić

OSNOVI RESTAURACIJE

Univerzitet u Sarajevu - Arhitektonski fakultet

Sarajevo, 2026

PREDGOVOR

Osnovi restauracije.....	VII
--------------------------	-----

POGLAVLJE 1 - Historijski razvoj zaštite graditeljskog naslijeđa

Definicija i klasifikacija graditeljskog naslijeđa.....	3
Značaj i vrijednost graditeljske baštine	15
Povijesni značaj doktrine zaštite.....	27
Razvoj metoda zaštite kroz historiju	43
Uvod u savremeni pristup graditeljskog naslijeđa	69

POGLAVLJE 2 - Metode i metodološki postupak zaštite graditeljskog naslijeđa

Metode zaštite.....	85
Metodološki postupak pri odabiru metode zaštite.....	107

POGLAVLJE 3 - Pregled pravne regulative zaštite graditeljskog naslijeđa

Atenska i Venecijanska povelja.....	121
Međunarodna legislativa	133
UN, UNESCO, Komitet za svjetsku baštinu	145
Državna legislativa.....	159
Savremene povelje i konvencije.....	173

PRILOZI

Silabus predmeta.....	187
Atenska povelja.....	191
Atenska povelja - tumačenje prevoda.....	197
Venecijanska povelja	205
Boito, konzervirati ili restaurirati?.....	211

Hadrianov luk, Jerash, Jordan

PREDGOVOR

Osnovi restauracije

Potreba za čuvanjem i održavanjem tradicije koja govori o civilizacijskim tekovinama naroda koji egzistira na određenom prostoru rezultirala je zaštitom kulturnih dobara. Brojne promjene utiču na ovu grupu ranjivih i osjetljivih građevina ili cjelina. Klima i klimatske promjene, neprilagođenost korištenju kao i dotrajalost upotrijebljenih materijala dovode do potrebe za zaštitom graditeljskog naslijeđa.

Zaštita graditeljskog naslijeđa kao disciplina koja se bavi artefaktima nepokretne baštine kroz specifične faze istraživanja njeguje metodologiju i upotrebu metoda koje nas vode u izvorno stanje - dakle vrijeme kada u arhitektonskom smislu graditeljsko dobro nastaje. Zatim, opservacijom zatečenog stanja konstatujemo očuvanost graditeljskog dobra i nakon toga, usporedbom, dedukcijom, te primjenom drugih, prepoznatih i potrebom odabranih naučnih metoda donosimo odluku o pristupu baštini.

Predmet „Osnovi restauracije“ smješten je u prvi ciklus studija. Namjera je bila da se u Bolonjskom procesu omogući studiranje po ciklusima, pa je tako pretpostavljeno da će jedan broj studenata svoje školovanje na Arhitektonskom fakultetu u Sarajevu nakon prvog ciklusa završiti.

Upravo s toga je predmet „Osnovi restauracije“ koncipiran kao enciklopedijski predmet i kroz upoznavanje sa zaštitom graditeljskog naslijeđa ostvarena je, sada već dugogodišnja, tradicija da na ovom fakultetu studenti upoznaju osnove zaštite kulturno-historijskog naslijeđa već na kraju prvog ciklusa. Kako je riječ o nauci unutar arhitekture kao oblasti, uočava se da historijografija, metodi, metodologija, meta jezik i zakoni, te da svi ovi elementi predstavljaju jedinstvenu cjelinu, za koju se planiralo opće poznavanje i upoznavanje.

U prvom poglavlju obrađuje se razvoj nauke, upoznavanjem sa historijskim evolutivnim procesom i postepenim rastom zaštite. Pojava koju ovaj udžbenik obrađuje specifična je u toliko što kroz prisutni kontinuitet možemo u svakom historijskom sloju pratiti i svojevrsnu manifestaciju, koja mijenja prostor i oblik djelovanja. Započinjemo sa prvim zaštićenim spomenicima, prateći razvoj nauke i svijesti o vrijednostima, pojavom suprotstavljenih pristupa, među kojima postoji duboki sraz, potom njihove simbioze i konačno opće suvremenosti u koju se uvodi interdisciplinarni karakter. Zašto upravo interdisciplinarnost postaje definicija *sine qua non*, jer omogućava brojne aspekte sagledavanja baštine i dovodi do značajnog podizanja kvaliteta intervencija na baštini.

U drugom poglavlju savladavaju se osnovni metodi i metodološki postupak zaštite graditeljskog naslijeđa. Metode u njihovoj osnovnoj formi koristimo kao alate, te time omogućavamo fizičku zaštitu baštine. Na ovom kursu bavimo se isključivo alatima kojima se intervenira na fizičkoj razini, dok funkcija odnosno sadržaj objekta rezultiraju upotrebom svih drugih alata koji su preuzeti iz primjene drugih naučnih disciplina u sklopu interdisciplinarnosti. Upotreba naučnih metoda zaštite regulirana je utvrđenom i naučno dokazanom metodologijom kao redoslijedom koraka. Bez obzira što struka prepoznaju više metodologija, ovaj kurs izučava samo dvije i to onu koja je prva i onu koja je posljednja, komparirajući ih i dajući njihove osnovne karakteristike.

U trećem dijelu/poglavlju daje se pregled pravne regulative, učeći o tipovima dokumenata vezanih za zaštitu graditeljskog naslijeđa, o procesu stvaranja njegove pravne zaštite, kao i o nivoima zakonske regulative od globalne – svjetske pa do lokalne zaštite. Pregled zakonske regulative definira okvir koji se postavlja u momentu kada kroz valorizaciju utvrđujemo da je riječ o graditeljskom naslijeđu. Ovo poglavlje započinje sa Atenskom poveljom iz 1931. godine, a prati ratifikaciju dokumenata i završava sa pregledom lokalne regulative.

Za profesiju arhitekta smatra se iznimno važno da poznaje i prepoznaje razliku u djelovanju na graditeljstvo uopće i na graditeljsku baštinu, kao i na ambijent. Sagledavanje prostora uspostavlja koorelaciju između izgrađenog i neizgrađenog, ali i degradiranog tradicionalnog, pa tako spriječava pogrešne intervencije i na svojevrsan način štiti baštinu od daljnjeg propadanja ili čak rušenja.

Prof. dr. Lemja Chabbouh - Akšamija

Preteći evolutivnost razvoja zaštite graditeljskog naslijeđa i historijat razvoja ove nauke, razumijevamo kako je došlo do trenutnog stava o važnosti baštine i potrebe za njenim održanjem. Sistematičan pristup usvajanju svih značajnih određujućih procesa karakterističnih za zaštitu baštine kao što su definicija baštine , klasifikacija baštine, značaj baštine i vrijednost baštine, uz objašnjenja i primjere koji su ponuđeni, imaju za cilj da se postigne razumijevanje procesa zaštite.

S druge strane pregled povjesnog značaja doktrine zaštite, koji potvrđuje sukobljenost dva pristupa aktivna u isto vrijeme, restauratorskog i konzervatorskog pravca kao i njihovu konačnu sublimaciju kroz biološki pravac ima za cilj da objasni zašto je došlo do specifične transformacije vrijedne baštine od devetnaestog stoljeća do danas. Istovremeno dati su i osnovni elementi određenih pravaca koji su ostavili poseban trag u tretiranju čak i suvremene baštine kao što su „Sedam lampi“ John Ruskin-a i osam tačaka o biološkoj zaštiti Camillo Boito-a, koje su postale osnova za definiranje i tretman baštine u Atenskoj povelji iz 1931. godine.

HISTORIJSKI RAZVOJ ZAŠTITE GRADITELJSKOG NASLIJEĐA

POGLAVLJE 1

Definicija i klasifikacija graditeljskog naslijeđa

- GRADITELJSKO NASLIJEĐE je pojam U OKVIRU ŠIREG POJMA KULTURNO DOBRO.
- DEFINICIJA GRADITELJSKOG NASLIJEĐA:

“Graditeljsko naslijeđe – nepokretna kulturna dobra nastala ljudskim radom od prahistorije do savremenih graditeljskih ostvarenja.”

- ŠTA OBUHVATA GRADITELJSKA BAŠTINA?

Obuhvata sva ostvarenja graditeljstva, tj. urbanizma, arhitekture i građevinarstva u prošlosti.

Ova ostvarenja kao nepokretna baština se razlikuju od pokretne baštine – ostvarenja kiparstva, slikarstva i umjetničkog obrta. Nepokretnim naslijeđem se smatraju i ona djela kiparstva i slikarstva koja su organski vezana s historijskom građevinom.

Graditeljsko naslijeđe se u posljednje vrijeme javlja u istom kontekstu sa prirodnim naslijeđem (prirodnom baštinom), s kojim zajedno čini dio čovjekove okoline.

Zaštita graditeljskog naslijeđa je multidisciplinarna aktivnost. Okuplja stručnjake koji

se prvenstveno bave graditeljstvom i umjetnošću (arhitekti, urbanisti, građevinari, historičari umjetnosti, arheolozi, historičari, etnolozi), ali prema potrebi i stručnjake iz drugih znanstvenih područja (pravnici, sociolozi, ekonomisti, hemičari...).

Po osnovnom karakteru razlikujemo četiri vrste:

GRADITELJSKE CJELINE su historijski gradovi ili naselja, odnosno dijelovi tih gradova i naselja, ako izražavaju cjelinu urbanog i ruralnog života, koja su značajna po svojim urbanističko arhitektonskim, ambijentalnim, kulturno-historijskim, umjetničkim, etnološkim i drugim osobinama.

Tu spadaju:

- 1.** stari gradovi koji su u cjelini od historijskog značaja i vrijednosti, odnosno historijske jezgre većih gradova ili njihove pojedine četvrti i predgrađa.
- 2.** stara seoska ili polugradska naselja, ruralna suburbana područja oko starih gradova, koja imaju historijske i ambijentalne vrijednosti, i u većini slučajeva etnološke vrijednosti.

HISTORIJSKE GRAĐEVINE, njihovi dijelovi ili skupine građevina kada čine jedinstvenu arhitektonsku cjelinu, su graditeljski objekti koji imaju arhitektonske, umjetničke, kulturno-historijske, etnološko, tehničke i druge vrijednosti.

Historijske građevine mogu biti u cjelini ili djelimično sačuvane, odnosno mogu predstavljati ruševine tj. arheološke objekte, ukoliko su oni istraženi.

Po svojoj namjeni historijske građevine se dijele na sljedeće skupine:

- 1.** Kultne/sakralne građevine: hramovi, crkve, krstionice, samostani, grobna arhitektura...;
- 2.** Vojničke građevine: tvrđave, bastioni, logori, kasarne...;
- 3.** Civilne javne zgrade: vijećnice i druge upravne zgrade, objekti zdravstvenih, kulturno-historijskih, trgovačkih, ugostiteljskih i drugih javnih sadržaja;
- 4.** Utvrđeni dvorci;
- 5.** Spomenici (arhitektonski ili kiparski),
- 6.** Privatne stambene građevine i poslovni prostori: gradske i seoske kuće, palače, dvorci, trgovačke radnje...;
- 7.** Privredno-gospodarske građevine: manufakture, tvornice, silosi, mlinovi...;
- 8.** Infrastruktura: mostovi, ceste, vodovodi, kanali, luke i izgrađene obale...

ARHEOLOŠKA NALAZIŠTA predstavljaju posebnu skupinu graditeljskog naslijeđa, koja se tretiraju kao neistraženi arheološki rezervat, u kome se pod zemljom ili pod vodom nalaze ostaci starih gradova ili naselja, ili njihovih dijelova, i ostaci starih građevina ili njihovih dijelova. Arheološkim nalazištima se smatraju sva ona područja na kojima su arheološka istraživanja u toku.

PRIRODNO - GRADITELJSKE CJELINE, predstavljaju Posebnu vrstu graditeljskog naslijeđa i podrazumijevaju pojedine skupine građevina ili širih prostora, koje podjednako pripadaju graditeljskom i prirodnom naslijeđu.

To su:

- 1.** Historijski i memorijalni parkovi koji su obilježeni kulturno-historijskim građevinama i spomenicima;
- 2.** Prirodno-graditeljske cjeline, koje su značajne kako po svojim prirodnim osobinama, tako i po historijsko-umjetničkim, arhitektonskim i drugim vrijednostima;
- 3.** Prostori vrtne arhitekture, koji pored hortikulturalne imaju i kulturno-historijsku, arhitektonsko-umjetničku i drugu vrijednost.

INTEGRALNA BAŠTINA, kao termin je usvojen u tekstu „Konvencije za zaštitu arhitektonske baštine Evrope“, usaglašen od Vijeća Evrope u Granadi 03.10.1985. godine, gdje pod definicijom arhitektonske baštine, član 1 kaže:

„Integralna baština: kombinovana djela čovjeka i prirode, djelimično izgrađena, sa dovoljno karakterističnim i homogenim prostorima za izvođenje topografskog razgraničenja, izuzetna zbog njihovog historijskog, arheološkog, umjetničkog, naučnog, društvenog ili tehničkog značaja.“

Historijska građevina

Arhitektonski spomenik

Eiffelov toranj u Parizu, simbol Pariza i istaknuti primjer inženjersko-tehnoloških poduhvata 19. stoljeća.

Historijska građevina

Spomenik

Kip slobode, New York, USA - Simbol SAD i njegovog procvata dolaskom doseljinika početkom 20. stoljeća.

Graditeljska cjelina

Kultna građevina

Kompleks grobnice sa ceremonijalnim putem u Ghizi, ikonografski simbol jednog historijskog perioda i početaka civilizovanog društva.

Historijski spomenik

Kulturna građevina

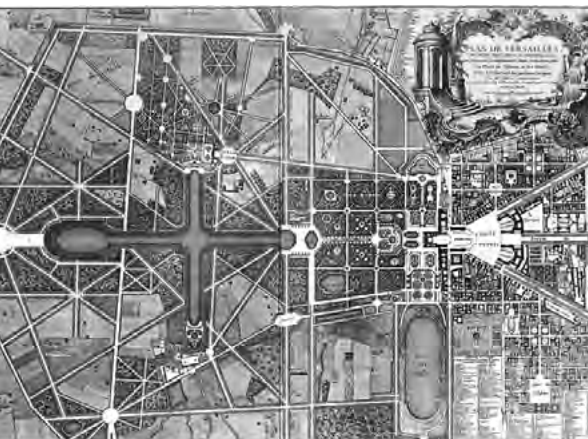
Crkva Sv. Petra u Rimu, simbol Rima i rimokatoličkog kulturno-religijskog kruga

Historijski spomenik

Nepokretno kulturno dobro vezano za historijsku građevinu

Strašni sud Sikstinske kapele u Vatikanu

Prirodno - graditeljske cjelina

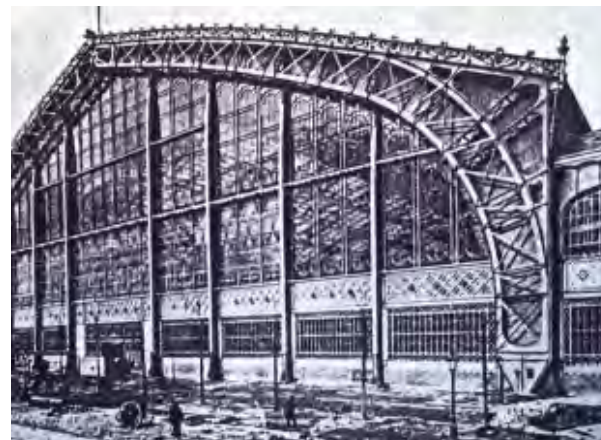
Projekat vrtne arhitekture

Vrt ispred Versailles-a

Historijski spomenik

Industrijski objekat

Mašinska hala u Parizu

Historijski spomenik

Infrastruktura

Most Mehmedpaše Sokolovića u Višegradu

Historijski spomenik

Stambena građevina

Vila Savoye, okolina Pariza

Sažetak

Definirati graditeljsko naslijeđe može se na više načina, ali definicija data kroz predavanje gdje se kaže da je: “Graditeljsko naslijeđe – nepokretno kulturno dobro nastalo ljudskim radom od prahistorije do savremenih graditeljskih ostvarenja” definira suštinu i okvir neophodan za njenu selekciju.

Karakterizacija podjele graditeljskog naslijeđa na četiri vrste i to na:

1. Graditeljske cjeline
2. Pojedinačne historijske građevine
3. Arheološka nalazišta
4. Prirodne graditeljske cjeline

Govori nam o mogućoj podjeli prilikom detekcije graditeljskog naslijeđa koja u budućem procesu zaštite ima različitu metodologiju i različitu upotrebu metoda zaštite.

Sve nabrojane grupe graditeljske baštine vode ka spoznaji o integralnoj baštini koja je definirana slijedećom definicijom: „Integralna baština: kombinovana djela čovjeka i prirode, djelimično izgrađena, sa dovoljno karakterističnim i homogenim prostorima za izvođenje topografskog razgraničenja, izuzetna zbog njihovog historijskog, arheološkog, umjetničkog, naučnog, društvenog ili tehničkog značaja.“ – preuzetom iz „Konvencije za zaštitu arhitektonske baštine Evrope“, usaglašen od Vijeća Evrope u Granadi 03.10.1985. godine.

APOST PAVLVS V BVRGHESIVS ROMANVS PONT MAXAN MDC

Značaj i vrijednost graditeljske baštine

Razlika između vrijednosti (značaja) i VREDNOVANJA (utvrđivanja vrijednosti) graditeljske baštine?

Vrijednost graditeljske baštine nije isto što i valorizacija graditeljske baštine:

- Vrijednost = utvrđivanje pojedinačne osobine/karakteristike
- Valorizacija = utvrđivanje cjelokupne vrijednosti na osnovu pojedinačnih vrijednosti.

VREDNOVANJE tj. UTVRĐIVANJE VRIJEDNOSTI graditeljskog naslijeđa ili valorizacija je jedna od faza unutar metodološkog postupka aktivne zaštite graditeljskog naslijeđa, koja dolazi nakon opsežne faze istraživanja, evidentiranja, analiza i prethodi izboru metode zaštite, odnosno konkretnog stvaralačkog procesa u postupku zaštite, o čemu će biti riječi kasnije.

U osnovama zaštite spomenika se nećemo baviti vrednovanjem tj. valorizacijom, nego ćemo objasniti pojam vrijednosti graditeljskog naslijeđa.

Vrijednost tj. značaj kao suprotnost bezvrijednom i beznačajnom su dosta isključivi pojmovi.

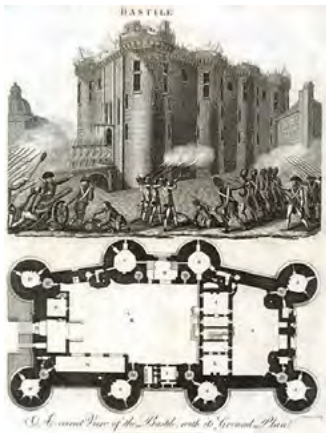
U savremenoj doktrini zaštite graditeljskog naslijeđa pojam vrijednog, značajnog se enormno proširio, posmatrajući ga kroz kratku historiju ove discipline.

Od zastupnika isključivo restauracije, a zatim konzervacije i biološke faze, koji su

VRIJEDNIM SMATRALI SAMO ODREĐENE OBJEKTE I SAMO PRIPADNIKE ODREĐENOG STILSKOG RAZDOBLJA, danas slobodno možemo reći da samo mali broj objekata nosi obilježje beznačajnog, daleko manji od onih koji se karakterišu kao degradirajući.

ZNAČAJ/VRIJEDNOST OBJEKATA PO OSOBINAMA:

1. povijesna vrijednost
2. vrijednost starosti
3. umjetnička vrijednost
4. ambijentalna vrijednost
5. vrijednost izvornosti
6. vrijednost rijetкости
7. vrijednost reprezentativnosti
8. vrijednost cjelovitosti

1. povijesnu vrijednost

ako su vezani za određeni događaj ili znamenitu osobu bliže ili dalje prošlosti; ako odražavaju povijesni kontinuitet, odnosno povijesno dokazuju postojanje naselja, grada ili naroda;

Pad Bastille u Francuskoj se obilježava kao nacionalni praznik. Tamnica za vrijeme apsolutističke vladavine, bila je prvi objekat koji je 1789. zauzet od strane revolucionara.

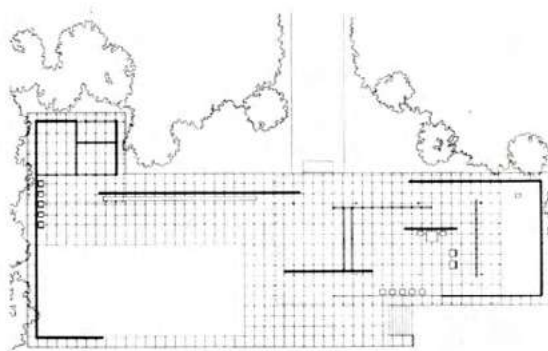
2. vrijednost starosti ako odražavaju svoje dugo vremensko postojanje;

Kiklopski zidovi u Mikenima sa pogledom na ulazna Lavlja vrata, oko 1250. g. prije K.

3. umjetničku vrijednost ako sadrže općeprihvaćene likovne i estetske osobine;

The Barcelona Pavilion, Mies van der Rohe. Njemački paviljon za Expo u Barceloni 1929., postavio umjetničko-estetske kanone.

4. ambijentalnu vrijednost ako kao cjeline ili dio cjeline pokazuju određene kvalitete u strukturi i slici grada ili naselja, odnosno pridonose ugođaju karakterističnom za veći obuhvat;

Selo Lukomir, Bjelašnica

5. vrijednost izvornosti ako sadrže originalne elemente sagledive u društvenim i tehničkim znanostima;

Svržina kuća, Sarajevo

6. vrijednost rijetkosti

ako je izražena u odnosu na kvantitetu pojava, vrsta, oblika i drugih sličnih elemenata u određenom vremenu i na određenom prostoru;

Sagrada Família, Antonio Gaudi. Izgradnja počela 1882. Samo uslovno se može pribrojati Art Nouveau pokretu.

7. vrijednost reprezentativnosti

ako su reprezentanti/predstavnici stilskog izražaja, izražavaju jedinstvenost, tipičnost i reliktnost u svojoj pojavi, vrsti ili genezi;

Parthenon, 448.-432. pr. Kr., izraziti predstavnik dorskog grčkog reda.

8.vrijednost cjelovitosti

ako izražavaju jedinstvenost funkcije i oblika.

Sulejmanija džamija u Istanbulu, oko 1550.

ZNAČAJ/VRIJEDNOST OBJEKATA PO FUNKCIJI:

1. znanstveni značaj
2. kultni značaj
3. privredni značaj

1. znanstveni značaj

kao prostor ili objekat raznolikog znanstvenog interesa
(arheološkog, povijesnog, povijesno-umjetničkog,
arhitektonskog, građevinskog i drugog tehničkog);

*Jerusalem - stari grad predstavlja neiscrpan izvor arheoloških,
historijskih, geneaoloških, socioloških i brojnih drugih
istraživanja*

2. kultni značaj

ako se kao kulturno dobro nalazi u kulturnoj funkciji;

Mekka – kultno mjesto islamskog religiozno-kulturnog kruga

3. privredni značaj

s obzirom na velike mogućnosti utilitarnog korištenja. Posebna privredna vrijednost kulturnih dobara odražava se u njihovoj ulozi turistički atraktivnih objekata i prostora.

Eiffelov toranj u Parizu

Sažetak

Kroz ovo predavanje upoznajemo se sa vrijednošću graditeljske baštine, koja ne znači isto što i njena valorizacija.

Značaj ili vrijednost graditeljske baštine dijelimo na osam kategorija po osobinama, ali i na tri kategorije po funkciji. Ovih osam kategorija po osobinama i tri po funkciji međusobno se ne isključuju, nego se sublimiraju, ako govorimo o ukupnosti vrijednosti graditeljske baštine i kroz osobine i funkciju zajedno.

U koliko želimo izdvojiti određenu vrijednost ove kategorije možemo istaći pojedinačno. Za svaku od kategorija dati su i slikovni primjeri sa osnovnim karakteristikama i grupi kojoj pripadaju.

Sultan Ahmedova (Plava) Džamija, Istanbul, Turska

Povijesni značaj doktrine zaštite

Kada započinje ZNANSTVENI PRISTUP onome što danas zovemo graditeljska baština?

Današnji stavovi prema zaštiti graditeljske baštine potiču iz razdoblja poslije II svjetskog rata.

Iako se može govoriti o nekim oblicima zaštite, ili bolje rečeno, obnove pojedinačnih građevina još od perioda Starog vijeka, razvoj doktrine zaštite započinje tek od polovine 18. vijeka. Tada se javlja interesovanje za ruševine, arheološka nalazišta antičkog perioda.

Zanimanje je bilo usmjereno samo na spomenike klasične antike, i intervencije su podrazumijevale uklanjanje svih onih građevina i dijelova građevina koji su bili izgrađeni u nekom kasnijem periodu.

Već polovinom 19. vijeka, sa pojavom romantizma, u domeni zaštite interes se proširuje i na srednjevijekovni period, i to ne isključivo na monumentalne građevine, već i na vernakularnu arhitekturu, ali kroz dva potpuno suprotna pravca:

- **RESTAURATORSKI**
- **KONZERVATORSKI**

Restauratorski pravac

Restauratorski pravac se prvo pojavio u Francuskoj, te se ubrzo proširio i na ostatak Evrope. Podrazumijevao je obnavljanje spomenika i dopunjavanje nekih dijelova koji su nedostajali, temeljeći se na pretpostavkama arhitekta-restauratora. Sprovodila se purifikacija historijskih građevina i cjelina, u nastojanju da se ostvari „jedinstven stil“. Nedovršene građevine se završavaju slijedeći „pravi stil“, a kompletni pojedini dijelovi građevina i cjelina iz manje vrijednih epoha se uklanjaju, te ponekad interpretiraju novim.

Glavni predstavnik ovog pravca je francuz **Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc**.

Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc

(Pariz, 27. januar 1814. - Lausanne (Švicarska), 17. juli 1879.)

Francuski arhitekt, naročito poznat po svojim rekonstrukcijama srednjovjekovnih objekata.

Početak tridesetih godina devetnaestog stoljeća, pokrenut je pravi val rekonstruiranja srednjovjekovnog francuskog arhitektonskog naslijeđa. Prosper Mérimée je tražio od Viollet-le-Duca, po povratku s jednog studijskog putovanja po Italiji, da restaurira opatiju u Vézelayu. Taj rad označit će početak jednog dugog niza restauratorskih pothvata.

Neke od restauracija:

Crkve: Opatija Vézelay, Katedrala Notre-Dame u Parizu, Bazilika Saint-Denis (Pariz), Sveti Ljudevit (Poissy), fr:Semur, fr:Saint-Nazaire (Carcassonne), Bazilika Saint-Sernin (Toulouse), Katedrala Notre-Dame-de-l'Assomption de Clermont-Ferrand

Zgrade općina: fr:Saint-Antonin-Noble-Val, fr:Narbonne

Dvorci: fr:Château de Pierrefonds, Utvrda Carcassonne, fr:Château de Coucy, fr:Château d'Abbadie

Bibliografija: Riječnik francuske arhitekture od 11. do 15. stoljeća (1854. do 1868.), Riječnik graditeljstva od karolinga do renesanse (1858. do 1870.), Uvod u arhitekturu (2 toma) (1858.-1872.), Opis dvorca u Coucyju (1875.), Opis dvorca u Pierrefondsu (1857.), Stari grad Carcassonne (1888.)

Izgled dvorca Pierrefondsa danas

Srednjovjekovni dvorac, u 16. stoljeću srušen, 1810. godine kupuje Napoleon Bonaparte - budući car Napoleon III - za manje od 3000 franaka, i povjerava rekonstrukciju ruševina u buduću carsku rezidenciju Viollet le Duc-u.

Viollet-le-Ducovi konični tornjevi od slatine na tornjevima u Carcassonneu

Još jedna od njegovih poznatijih restauracija, srednjovjekovni utvrđeni grad Carcassonne, slično je “poboljšan”, dodavanjem na vrh svake kule istaknute krovove, koji su zapravo više tipični za sjevernu Francusku.

Viollet-le-Ducove “restauracije” često su kombinacija povijesnih činjenica i kreativnih modifikacija. Na primjer, pod njegovim nadzorom, Notre Dame nije samo “očišćen” i obnovljen, nego i dopunjen - dobiva svoj karakterističan treći toranj (vrsta Flèche) uz druge manje promjene

Jedna od mnogobrojnih groteska na fasadi Notre Dame – dodana prilikom le Duc-ove restauracije.

Konzervatorski pravac

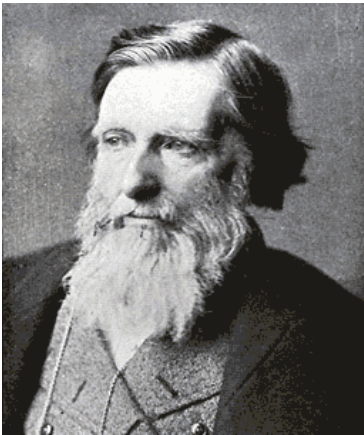
Konzervatorski pravac koji se javlja kao reakcija na restauratorski pravac, zagovarao je isključivo zaštitu, jer se smatralo da je djelo jedino vrijedno u svom izvornom obliku.

Preporučavalo se stalno održavanje i briga o spomeniku, čime bi se elimirala potreba za restauracijom.

Starost, odnosno ruševnost objekta je trebala biti prihvaćena kao etapa u njegovoj egzistenciji, koja također ima stanovite vrijednosti. Konzervacija je prema tome jedini mogući zahvat, pošto ona odlaže neminovni kraj života nekog historijskog objekta.

Zagovornik ovog pravca je engleski kritičar umjetnosti, sociolog i pisac **John Ruskin**, koji svoje stavove o zaštiti iznosi u djelu „The seven lamps of architecture“.

Dok je restauratorski pravac izrazito aktivan, konzervatorski je doveo do potpune pasivnosti, izbjegavajući čak i one nužne zahvate neophodne za njegovu egzistenciju.

John Ruskin

(London, 8. februar 1819. - Coniston, 20. januar 1900.)

Britanski estetičar i sociolog. Bio je profesor na Oxfordu, a umjetnošću se oduševio na putovanjima po Italiji. Za njega su “lijepo, istinito i dobro” istoznačni pojmovi. Težnja za ljepotom na svim područjima života navodi ga na stvaranje utopističkih planova o novom društvenom poretku. Oštro se suprotstavio svijetu tehničke civilizacije. Nadovezao se na shvaćanje romantičarskog pokreta, uz pokušaj njihova usklađivanja s modernim shvaćanjem života. 1869. postao je profesorom povijesti umjetnosti na Oxfordu.

John Ruskin-ovo vjerovanje u očuvanje antičkih zgrada je imalo značajan utjecaj na kasnije razmišljanje o razlici između konzervacije i restauracije starih objekata. Ruskin je bio veliki zagovornik prve metode, dok se njegov suvremenik, Eugène Viollet-le-Duc, zalagao za potonje.

U sedam svjetiljaka arhitekture, Ruskina piše:

“Ni od strane javnosti, niti od strane onih koji se brinu o javnom dobru, ne nailazimo na pravo razumijevanje riječi restauracija. To znači najveće moguće uništenje koje zgrada može pretrpjeti: uništenje nakon koga je nemoguće skupiti ostatke; uništenje uz lažne isprike. Ne dopustite da se prevarimo u ovom važnom pitanju; to je nemoguće, kao što je nemoguće da se podignu mrtvi, da se vrati bilo što što je bilo veliko ili lijepo u arhitekturi.”

Ova odbojnost prema restauraciju je u izrazitoj suprotnosti s Viollet-le-Duc-ovim shvatanjem, koji je napisao restauracija “znači uspostaviti [zgradu] do završenog stanja, koje u stvari nikada nije zapravo postojalo kao takvo u bilo kojem trenutku.”

Ruskin je galio duboko poštovanje za gotičku arhitekture i stare zgrade u cjelini. Za njega, starost zgrade je bio najvažniji aspekt njezina očuvanja.

“Jer, doista, najveću slava zgrade nije u kamenu, nije u zlatu. Njezina slava je u Dobu, te u tom dubokom osjećaju punoće glasova, strogog gledanja, tajanstvenih simpatija, dapače, čak odobravanju ili osudi, koje osjećamo u zidovima koji su dugo oplakivani valovima prolaznosti čovječanstva.”

The Seven Lamps of Architecture

The seven Lamps of Architecture - esej je objavljen u obliku knjige maja 1849, a strukturiran je u osam poglavlja, uvod i jedno poglavlje za svaku od sedam 'svjetiljki', koje predstavljaju zahtjeve koje mora ispuniti dobra arhitektura, izražene kao smjer u kojem skup ideja vodi posmatrača.

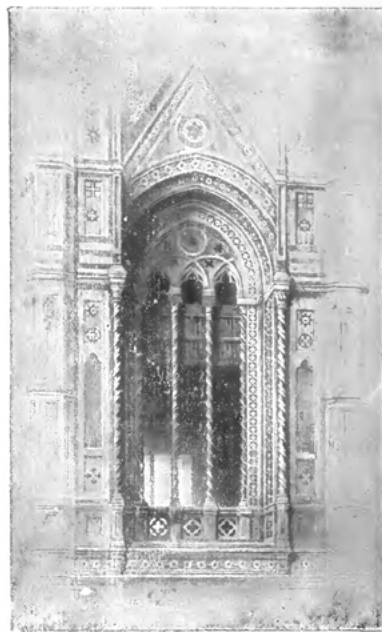
- 1. Posvećenost** - predanost čovjeka snagi Boga, kao vidljiv dokaz čovjekove ljubavi i poslušnosti.
- 2. Istina** - ručno izrađeni i iskreno prikazani materijali i strukture. Istina materijala i iskren prikaz gradnje je postao krilatica otkako se pokret Gothic Revival udaljilo od kapriciozane gotike iz 18. stoljeća.
- 3. Snaga** – o objektu se treba promišljati u smislu njegove snage i dostići uzvišenost prirode djelovanjem ljudskog uma i organizacijom tjelesnog napora u njihovoj izgradnji.
- 4. Ljepota** – težnja ka Bogu izražena u ukrašavanju po uzoru na prirodu i njenu kreaciju.
- 5. Život** - građevine trebaju izgraditi ljudske ruke, tako da polet masona i kamenorezaca bude povezana sa ekspresivnom slobodom u kreaciji koja im je dana.
- 6. Memorija** - zgrade trebaju poštivati kulturu iz koje su nastale.
- 7. Disciplina**- nema originalnosti zbog originalnosti same, nego ona predstavlja potvrdu najboljih engleskih vrijednosti, posebno izraženih kroz engleski ranu gotiku kao najsigurniji izbor stila.

S.L.A.]

PLATE I

[face p. 98

S.L.A.]

PLATE IX

[front.

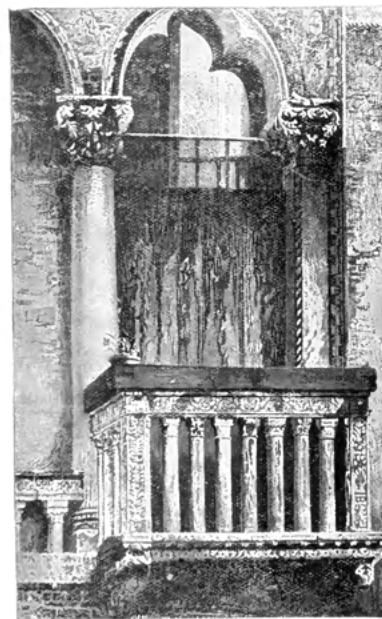
S.L.A.]

PLATE VIII

[face p. 100

PLATE II

0 1 2 3

PLATE XI

[face p. 140

Neke od vlastoručnih grafika Johna Raskina iz eseja *Seven Lamps of Architecture* inspirisane gotičkim rukopisom.

Autor izražava potrebu za isticanjem Gotike kao originalnog britanskog stilskog određenja.

Biološki pravac

U drugoj polovini 19. vijeka javlja se novi pristup u zaštiti spomenika temeljen na znanstvenim istraživanjima i valoriziranju svih slojeva u biološkom razvoju historijskih građevina, od njihovog nastanka do novijeg vremena.

Uočava se vrijednost svih povijesnih slojeva.

Za ovaj novi pristup zaštiti historijskih građevina veliku je ulogu odigrao italijanski historičar arhitekture i pisac **Camillo Boito**, zastupnik novih ideja i principa valorizacije, koji se ne zasnivaju samo na starosnom kriteriju.

Njegov stavovi o metodama obnove, koji se po preciznosti pojmova mogu smatrati prvom poveljom o restauraciji, mogu se svesti na sljedećih osam načela:

- 1.** razlika u stilu između starog i novog
- 2.** ta se razlika mora iskazati i u različitim materijalima
- 3.** ne smiju se obnavljati profilirani i ukrasni dijelovi
- 4.** ukoliko se autentični dijelovi iz nekog razloga uklanjaju, treba ih izložiti uz samu građevinu
- 5.** svaki novougrađeni dio treba obilježiti nekim konvencionalnim znakom ili datumom
- 6.** na objekat restauracije treba postaviti epigraf
- 7.** opis i fotografije koje dokumentuju provedbu zahvata trebaju biti pohranjeni u samom objektu ili u njegovoj blizini, odnosno, moraju biti objavljeni
- 8.** javnost rada

Ideje Boita dalje razrađuje **Gustavo Giovannoni**, koji prvi u zaštitu kulturnog naslijeđa uvodi pojam povijesnog ambijenta.

Njegova doktrina temeljena na principima koje je iznio Boito, predstavlja osnovu Atinskoj povelji iz 1931. godine, temeljnom dokumentu savremenog pristupa zaštiti spomenika na međunarodnom nivou.

Camillo Boito

(30. oktobra 1836. - 28. juni 1914.)

Talijanski arhitekt i inženjer, te likovni kritičar, povjesničar umjetnosti i romanopisac.

Boito je rođen u Rimu, sin talijanskog slikara minijatura. Studirao je u Padovi, a zatim arhitekturu na Accademia (Škola finih umjetnosti) u Veneciji. Tijekom vremena provedenog u Veneciji, bio je pod utjecajem Selvatico Estense, arhitekta, koji je zagovarao proučavanje srednjovjekovne umjetnosti u Italiji. Predavao je arhitekturu u Veneciji na Školi likovnih umjetnosti do 1856., kada je preselio u Toskanu.

Tijekom svog dugotrajnog rada na obnovi antičkih zgrada, pokušao je pomiriti sukobljene stavove njegovih suvremenika iz oblasti arhitektonske obnove, osobito one Eugene Viollet-le-Duc-a i John Ruskin-a.

To pomirenje ideja je predstavljeno na III konferenciji arhitekata i inženjera u graditeljstvu u Rimu 1883. u dokumentu kasnije poznatom kao “Primera Carta del Restauro” ili Povelja obnove. Ova inauguracijska povelja razvija osam tačaka koje treba uzeti u obzir pri obnovi povijesnih spomenika. Postavlja se i pitanje održavanja autentičnosti u smislu identifikacije izvornih materijala. Istovremeno, namjera je promovirati “znanstveni” stav prema restauraciji. Boitovi principi dobro su prihvaćeni i nadahnutće su modernom zakonodavstvu o obnovi povijesnih spomenika u nekoliko zemalja.

Restauracije:

Boito je možda najpoznatiji po obnovi crkve i zvonika Santi Maria e Donato u Muranu, inspiriran teorijama i tehnikama Viollet-Le-Duc-a. On je također radio na Porta Ticinese u Milanu između 1856.-1858. i na glasovitoj bazilici Svetog Antuna u Padovi 1899. Ostali projekti uključuju Gallarate bolnicu (u Gallarate, Italija) i školu u Milanu. Njegov najpoznatiji objekat u Milanu je Casa di Riposo per Musicisti koja je sagrađena 1895.-99. Financiran od strane skladatelj Giuseppe Verdi-a, služio je kao dom za umirovljene glazbenika, i kao spomen na skladatelja, koji je pokopan u kripti kapele. U ranim 1900-im, Boito je pomogao u oblikovanju talijanskog zakona koji štiti povijesne spomenike. Boito je umro u Milanu 1914.

Sažetak

Kroz upoznavanje profesionalnog stava o zaštiti graditeljskog naslijeđa izuzetno važno je upoznati i početke razvoja ove doktrine. Ona započinje polovinom 19. vijeka i diferenciraju se dva pristupa – dvije škole:

1. Restauratorska

2. Konzervatorska

Njihovo sučeljavanje rezultat je potpuno različitih stavova u pristupu jednih i drugih. Kroz biografije nosilaca pojedinačnih stavova kao i primjere djelovanja jednih i drugih upoznajemo se sa djelovanjem ovih škola.

Sublimacija jedne i druge škole rezultat je pojave tzv. biološkog pravca, početkom dvadesetog vijeka kada se uspostavlja odnos između dvije škole, a stavovi o metodama obnove iskazani kroz osam načela postaju fundament osnovne ideje Atenske povelje iz 1931. godine, temeljnom dokumentu savremenog pristupa zaštiti spomenika na međunarodnom nivou.

Arg-e Bam, Bam, Iran

Razvoj metoda zaštite kroz historiju

Sve metode zaštite se mogu svrstati u dvije velike skupine:

1. KONZERVACIJA

2. RESTAURACIJA,

pri čemu konzervacija podrazumijeva zaštitu, a restauracija obnovu. Unutar ove dvije skupine pojavljuju se metode zaštite kao što su rekonstrukcija, konsolidacija, anastiloza, interpolacija, dislokacija, o kojima će biti kasnije riječi.

Da bismo pratili razvoj metoda zaštite tj. razvoj konzervacije i restauracije kroz historiju, moramo prvo definisati konzervaciju i restauraciju kako ih poznajemo u savremenom pristupu zaštiti graditeljskog naslijeđa.

Konzervacija predstavlja postupak zaštite i održavanja graditeljske baštine u onakvom stanju kakvo je zatečeno in situ u datom trenutku, posebnim tehnikama zaštite materijala i konstrukcije, uz potrebne akcije konsolidacije i zamjenu pojedinih dijelova, zavisno od trajnosti materijala.

Dok pod pojmom restauracije podrazumijevamo postupak obnove graditeljskog naslijeđa, kojim se povijesnim građevinama, odnosno cjelinama dodaju dijelovi, koji su postojali u izvornom izgledu ili u jednoj od razvojnih faza, a danas nedostaju. Ovom metodom obnavljaju se graditeljska dobra djelomično ili u cjelosti u izvornom obliku ili u obliku, kojim se na osnovu valorizacije utvrdi da je najprikladnije za zaštitu, suvremenu prezentaciju i korištenje.

Historijografija zaštite graditeljskog naslijeđa

Historiografsko istraživanje razvoja zaštite graditeljskog naslijeđa uglavnom se zasniva na proučavanju:

- 1.** građevina i historijskih cjelina,
- 2.** grafičkih izvora,
- 3.** historijskih izvora i dokumenata,
- 4.** normativnih akata, te
- 5.** literature iz te znanstvene discipline.

1. PROUČAVANJE GRAĐEVINA I HISTORIJSKIH CJELINA

Historijske građevine ili cjeline pružaju, kroz temeljito istraživanje i znanstvenu obradu, čitav niz podataka, koji se mogu koristiti i za proučavanje nekih pitanja vezanih uz doktrinu ili tehničku izvedbu zaštitnih i restauratorskih radova.

U nekim slučajevima do tih podataka se dolazi temeljitom analizom zidova, načina gradnje, istraživanjem prvobitnog oblika i različitih faza u razvitku građevine ili cjeline, a u nekim, doduše rjeđim, slučajevima, sama građevina može izravno pružiti podatak o zaštitnoj ili restauratorskoj intervenciji kroz natpise na samoj građevini.

2. PROUČAVANJE GRAFIČKIH PODATAKA

Grafički podaci veoma često pružaju dragocijene podatke o nekoj intervenciji, jer ilustriraju stanje prije zaštitnog ili restauratorskog zahvata, pokazuju katkad izvorni projekt zaštite ili pak stanje neposredno prije njegove realizacije.

Tu prije svega spadaju stari crteži zgrada ili vedute grada i njegovih dijelova, izvorni nacrti, projekti, stari katastarski planovi, prvi urbanistički projekti, te stare fotografije

kao dragocijeni i pouzdani dokumenti stanja nekog objekta ili cjeline ili izvođenja zahvatnih radova u određenom razdoblju.

3. PROUČAVANJE HISTORIJSKIH IZVORA I DOKUMENATA

Pisani i historijski izvori su također dragocijene i katkad jedine informacije o restauratorskom problemu i zahvatu.

Ovdje spadaju svi historijski dokumenti (isprave o utemeljenju, notarski akti i ostali pravni spisi, statuti gradova i brojni drugi dokumenti koji donose podatke o rušenju grada ili naselja.

4. PROUČAVANJE NORMATIVNIH AKATA

Normativni akti pružaju važne podatke o razvoju konzervatorske misli, naročito u novijem vremenu otkad postoji pravno regulirana služba zaštite.

Ovdje spadaju zakoni u pojedinim državama, različite nacionalne i međunarodne povelje, konvencije, rezolucije i povelje, koje se odnose na zaštitu i obnovu graditeljskog naslijeđa.

5. PROUČAVANJE LITERATURE IZ NAUČNE DISCIPLINE ZAŠTITE GRADITELJSKOG NASLIJEĐA

Konačno, historiografija zaštite graditeljskog naslijeđa služi se literaturom i svim drugim objavljenim informacijama (uključujući i novinske vijesti) koje se odnose na problem zaštite, a vremenski obuhvataju veoma širok raspon od antičkih spisa i renesansnih traktata do savremenih teorija i drugih studija i članaka, koji razmatraju tu građu.

Stari vijek - do kraja V vijeka nove ere

U Egiptu i Mezopotamiji su poznati pojedinačni slučajevi zaštite i interesovanja za zaštitu graditeljskog naslijeđa, iako su podaci o tome dosta oskudni, pa možemo uvjetno reći da interes za zaštitu spomenika traje koliko i ljudska civilizacija.

Stari vijek – primjer sličnosti stava sa savremenom restauratorskom doktrinom

Jedan od najstarijih primjera obnove graditeljskog naslijeđa jeste restauracija Đoserove piramide. Možemo zaključiti da je obnova posljedica shvatanja da se radi o vrijednom spomeniku koji vrijedi održavati, pa je po tome ovaj postupak potpuno u skladu sa savremenim shvatanjima, iako se samoj tehnici restauracije ne poklanja velika pažnja, osim da ispunjava uslov trajnosti.

- U staroj Grčkoj obnavljale su se zgrade i uglavnom hramovi, ali je poticaj za takav postupak isključivo bilo održavanje objekta za obavljanje određene funkcije, pa su često pojedini dijelovi objekata koji su dotrajali zamjenjivani potpuno novim dijelovima od boljih, čvršćih materijala.
- Hram Božice Here – izvršena je zamjena prvobitnih drvenih stupova novom kamenom građom.
- U doba rimskog carstva vladalo je veliko interesovanje za spomenike grčke i egipatske umjetnosti, ali je to interesovanje uglavnom značilo devastaciju, jer su u zemljama koje su pale pod rimsku vlast, spomenici srušeni, a mnogi njihovi dijelovi odneseni u Rim da bi postali dio kolekcija rimskih značajnika ili ukrašavali trgove ispred rimskih palata.

Najznačajnije historiografske činjenice iz rimskog perioda:

- Nakon pljačke Korinta 146. g. p.n.e. Rim je bio poplavljen grčkim statuama.
- Emilije Paulus je osvojio Makedoniju i dopremio u Rim 200 kola kipova i slika (2. v.p.n.e.).
- Takve devastacijske postupke je osuđivao Ciceron (106-43. g. p.n.e.) – u govoru protiv Vera optužuje namjesnika Sicilije za uništenje kulturnih spomenika i ističe stav Marcela i njegovu brigu za kulturna dobra.
- Asinius Pollio - sakupljač starih umjetnina u doba Oktavijana Augusta (kraj 1. v.p.n.e.).
- Pauzanija je napisao “Vodič kroz Heladu” u 2. v. - dokaz zanimanja za historijske građevine u Grčkoj za vrijeme Rimskog Carstva.
- Naturalis Historia - 37 knjiga koje predstavljaju kompilaciju radova antičkih pisaca; u historiji europske kulture jedna od prvih enciklopedijskih kompendija, obuhvata različita područja (geografija, biologija, etnografija, medicina). Zanimljiva poglavlja: obnova Cererinog hrama u Rimu, načini prepoznavanja kopije od originala, problem falsifikata... autor: Plinije Stariji, 1. v.
- Hram Kastora i Poluksa iz republikanskog razdoblja obnovljen u doba Augusta na rimskom forumu, 1-2 v.
- Restauracija Cezarova foruma izvršena po nalogu cara Trajana (98 – 117.g.).

Jedan od najznačajniji primjera restauracije iz rimskog perioda jeste popravka Memnosovih kolosa, kipova faraona Amenofisa III kod Medinet Habua u Egiptu.

Nakon oštećenja u zemljotresu 27. godine p.n.e., na jednom od kipova nastale su pukotine, koje su pri strujanju vazduha proizvodile čudan šum, pa su zbog toga, ali i zbog svojih umjetničkih vrijednosti, kipovi postali veoma privlačni za posjetioce u I i II vijeku nove ere iz Grčke i Italije, te se razvija nešto što bi danas nazvali „kulturni turizam“.

Rimski car Sever Septim obnavlja u III vijeku kipove, kao vrijedan kulturni spomenik, bez ikakvih utilitarnih pobuda uzrokovanih funkcionalnim potrebama.

Stari vijek – primjer sličnosti stava sa savremenom restauratorskom doktrinom

U periodu ranog hrišćanstva, imamo pojedinačne primjere zaštite određenih objekata kao što su zaštita i obnova katakombi, koji su bili pobuđeni vjerskim razlozima i održavanjem spomena na ranohrišćanske mučenike, dok istovremeno traje i devastacija i rušenje paganskih građevina i spomenika.

Srednji vijek - VI do XV. vijek

U srednjem vijeku postojao je također određeni respekt prema historijskim građevinama izražen od strane vladara, crkvenih poglavara i drugih značajnika, ali dosta izoliran i potican željom za isticanjem, političkim, vjerskim i drugim razlozima, pa se ne može smatrati karakterističnim.

To je i period rušenja i devastacije, a većina obnova historijskih građevina poduzimala se radi ponovne upotrebe te građevine u određene svrhe.

Najznačajnije historiografske činjenice iz perioda srednjeg vijeka:

- Najstarije srednjevjekovne popise o baštini donio je istočnogotski kralj Teodorik. On dobiva naslov “magister militum” od bizantskog cara Zenona koji želi ukloniti Gote sa svojih granica. Teodorik odlazi u Italiju i pobjeđuje germanskog kralja Odoakara i uspostavlja samostalnu istočnogotsku državu s prijestolnicom u Raveni.
- Teodorikovi savjetnici:
 - Kasiodor – pisao historijska djela, zabilježio kraljevu naredbu da se godišnje proizvede 25000 opeka za popravak zidova te zabranu korištenja starih hramova kao izvora kamene građe.
 - Simah – obnova Pompejevog kazališta u Rimu, restauracija oloseuma (508.g.).
- Rim u srednjem vijeku karakterizira ispreplitanje rušilačkih i restauratorskih težnji. Dva primjera rušilačkih postupaka: Koloseum i Panteon
- Corpus iuris civilis - kodeks cara Justinijana (527-65.g.), a nalagao je carskim vlastima brigu o održavanju carskih palača, između ostalog.
- Mirabilia urbis Romae - popis historijskih spomenika grada Rima iz 12. st. – prvi popis umjetničkih djela.

Karakterističan je primjer Koloseuma koji je izgrađen 80.godine n.e., tri puta je obnavljan zbog potresa – dva puta u antičko doba i jednom u srednjem vijeku. U XI vijeku je znatno porušen od strane Normana, u XII vijeku pregrađen u neku vrstu tvrđave, a zatim se nastavlja rušti - u ponovnom potresu i vađenjem kamena radi izgradnje novih objekata u neposrednoj blizini.

Srednji vijek – karakterističan primjer tadašnjeg pristupa – degradacija prema današnjem stavu – apsolutni nedostatak svijesti o značaju objekta

Panteon, izgrađen 117. godine n.e., degradiran je već u VI vijeku kada su iz njega povučene statue. 609. godine dobiva novu funkciju - kršćanske crkve. U XII vijeku se dograđuje romanički zvonik, a zatim postaje utvrda sve do kraja srednjeg vijeka.

Srednji vijek – karakterističan primjer tadašnjeg pristupa – degradacija prema današnjem stavu – apsolutni nedostatak svijesti o značaju objekta

Renesansa i barok - od sredine XV do sredine XVIII vijeka

U periodu renesanse započinje proučavanje antičkih građevina kao ni u jednom razdoblju prije, ali to nije značilo i povećan interes za zaštitu tih istih građevina, a pogotovo građevina iz drugih perioda. Vladalo je uvjerenje da spomenike antike treba proučiti i shvatiti kako je stvarala antička epoha, da bi se na temelju tih saznanja moglo, po njihovom mišljenju, bolje stvarati. Nastavlja se nebriga i svjesno rušenje, popravljavanje svojstveni srednjem vijeku. Ukoliko objekti nisu rušeni da bi ustupili mjesto novim, njihova adaptacija je predstavljala ne samo prilagodbu objekta u funkcionalnom smislu, nego i njegava izmjena formalnih elemenata u skladu s ukusom tog vremena.

Najznačajnije historiografske činjenice iz perioda renesanse:

- Papa Nikola V (1447-55.) naredio je da se s rimskog Koloseuma odveze preko 2500 kola natovarene građe da bi se podizali novi objekti.
- Taj isti papa pokrenuo je obnovu starokršćanske crkve San Stefano Rotondo; projekt radi arhitekta B. Rossellino koji reducira crkvu na opseg prstena.
- Papa Pio II Piccolomini u 15. st. je naredio rušenje crkve sv. Marije u Pienzi da bi Rossellino mogao sagraditi novu katedralu.
- Isti papa izdao je Bulu kojom proklamira zaštitu antičkih građevina i ruševina.
- Papa Julije II (1503-13.) uklonio je staru crkvu sv. Petra, te je Bramanteu povjerio projekt nove.
- Papa Lav X (1513-21.) imenovao je Rafaela povjerenikom za rimske starine.
- Papa Pavao III izdao je Bulu kojom poziva građane na zaštitu spomenika u 16. v.

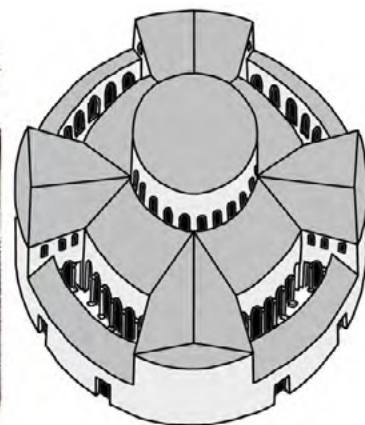
- Leon Battista Alberti (1404-72.) je djelovao u vrijeme renesanse.
- Autor traktata De re aedificatoria libri X – suvremeni arhitekti trebaju proučavati stare građevine i suprostaviti im inovacije kako bi se provjerilo dosižu li njihovu razinu ili ih možda čak nadilaze. Tu se bavi problemima trošnosti građevina i klasificira uzroke – izvedba (manjkavost u radu), prirodni faktori, elementarne nepogode, manjkavost u projektu.
- Obnavlja Malatestin hram (got. crkva iz 13. st. u Riminiju) i crkvu Santa Maria Novella u Firenzi – respekt prema prvobitnoj arhitekturi, ali i afirmacija vlastitog stvaralaštva.
- A. Palladio (1508-80.) je obnovio Sv. zgradu Palazzo della Ragione u Vicenzi.
- B. Peruzzi (1481-1556.), Vignola (1507-73.) i Palladio (1508-80.) su dali prijedloge za obnovu fasade crkve S. Petronio u Bologni.

Interesantan je primjer Malatestinog hrama u Riminiju, nastao obnavljanjem gotičke crkve iz XIII stoljeća po projektu Albertija. Sačuvana je stara jezgra crkve, (i danas se doživljava u enterijeru), koju je sasvim zatvorio novom konstrukcijom. Pri tome uopšte nije pokušao ostvariti vezu između unutrašnjosti i fasade.

Renesansa – karakterističan primjer tadašnjeg pristupa – degradacija prema današnjem stavu restauratorske doktrine – nepoštovanje prethodnih historijskih slojeva

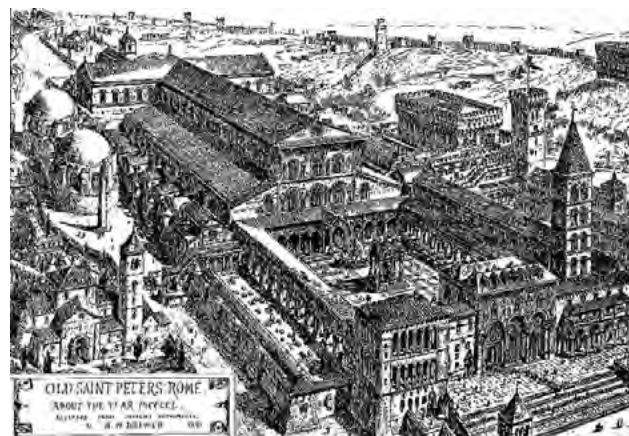
Zanimljiv je primjer crkve Santo Stefano Rotondo, gdje arhitekta Bernardo Rosselini starohrišćansku crkvu funkcionalno reducira na opseg srednjeg prstena, a neke detalje prilagođava tadašnjem ukusu, npr. prvobitno okrugle prozore zamjenjuje renesansnim.

**Renesansa – karakterističan primjer tadašnjeg pristupa –
degradacija prema današnjem stavu restauratorske doktrine –
nepoštovanje prethodnih historijskih slojeva**

Ranohrišćanska bazilika Svetog Petra se u potpunosti ruši, da
bi Bramante preuzeo projekat izgradnje nove crkve.

Renesansa – karakterističan primjer tadašnjeg pristupa

Bazilika Svetog Petra u Vatikanu - današnji izgled

Degradacija prema današnjem stavu restauratorske doktrine – uklanjanje vrijednog objekta da bi ustupio mjesto novom

Barokno razdoblje nije ni teoretski, a ni kroz svoje stvaralaštvo, koje se udaljuje od antičkih principa, pridonijelo vrednovanju graditeljskog naslijeđa. Kao sastavni dio protureformacije i arhitektura je htjela donijeti svoj doprinos novim izrazom. Taj izraz, zbog svojih prostornih rješenja, nije dopuštao koegzistenciju različitih stilskih perioda. Međutim, mnogo je rjeđa bila praksa rušenja postojećih objekata, te je uglavnom vršeno prekrajanje ili dograđivanje fasada, a u unutrašnjosti do preoblikovanja u baroknom stilu.

Najznačajnije historiografske činjenice iz perioda baroka:

- Dokumenti o zaštiti koji se javljaju u baroku, 17. v. Švedska – prvi akti i organizacije o zaštiti:
 - Kralj Gustav Adolf II je 1630. g. osnovao prvi državni konzervatorski zavod sa zadatkom da ispita, opiše i sabere sve stare spomenike.
 - Kralj Karlo XI (1660-97.) izdaje dva akta za zaštitu spomenika – 1666. g. kraljevsku proklamaciju o historijskim spomenicima i starinama (govori o nebrizi prema historijskim vrijednostima, traži zaštitu i sankcije protiv prekršitelja) i eklezijastički akt iz 1686. g. kojim se određuje zaštita crkava.

Primjer Panteona u Baroku – po Berninijevom projektu se nadograđuju dva mala zvonika nad atrijem, koji se podređuju cjelokupnoj dominantnoj masi centralne građevine s kupolom.

**Barok – sličnosti sa današnjim stavovima doktrine zaštite
– Bernini je podredio doprinos tadašnje epohe vrednijoj
strukturi**

Klasicizam - od sredine XVIII do sredine XIX vijeka

Klasicizam kao umjetnička epoha je upravo rođen u krugu istraživanja starina. Značaj te epohe je u tome što ona donosi prvu konzervatorsku doktrinu zasnovanu na zaštiti i obnovi antičkih spomenika. Organizuju se i prve konzervatorske službe, te se počinje vidjeti znanstveni pristup istraživanju i snimanju objekata i područja koja se obrađuju, a u restauraciji se nastoji materijalom i tehnikom obilježiti obnovljene dijelove. Negativne posljedice se ispoljavaju u tome što su uklanjane one građevine ili dijelovi građevina koji su nastali nakon klasičnog razdoblja, a koje također, prema današnjim shvatanjima, sadrže vrijednosti, koje u ovom razdoblju nisu uvažavane.

Najznačajnije historiografske činjenice iz perioda klasicizma:

- Najpoznatije Vitruvijevo djelo “De architectura libri X” – otkriveno u Montecassinu 1414., a objavljeno u Rimu u prvoj inkunabuli 1480. g. Samo kroz 16.v. knjiga je imala 26 izdanja, a u 18. i 19. v. još 24.
- Donesena su dva edikta koja svjedoče o zabrani nedopuštenih iskapanja i otuđivanja: Edikt kardinala Spinole, 1704. g. i edikt kardinala Albanija.

- Nova arheološka istraživanja pridonose klasicizmu:
 - Istraživanja Herculuma, 1711. g. – arheološka devastacija, ali 1738. g. pod vodstvom napuljskog kralja Karla Burbonskog počinju sistematska iskopavanja (do 1759. g.)
 - Iskopavanja na rimskom Palatinumu, 1720. g.
 - Iskopavanja u Hadrijanovoj vili kod Tivolija, 1742.
 - Otkriće Pompeja, 1748. g.
 - Arheološke kampanje na nalazištima južne Italije i Sicilije, istraživanja dorskih hramova Paestunuma, Agrigenta i Selinunta.
- Dvije osobe su najviše doprinijele razvoju arheološke znanosti i povijesti umjetnosti: J.J. Winkelmann (1717-1768.) i A.R. Mengs (1718-1779.).
- J.J. Winkelmann u rodnom Dresdenu objavljuje studiju “Misli o ponašanju Grka u slikarskim i kiparskim djelima”. Na putu za Grčku dolazi u Rim 1755. g. i u Italiji boravi duže vrijeme. Razvio je teoriju ljepote zasnovanu na skladu klasične antičke epohe; klasificirao umjetnost, njena razdoblja i umjetnike i došao do tzv. “kulminacijskih tačaka” koje prepoznaje u djelima Fidije, Michelangela, Rafaela, i konstatira o devalviranim razdobljima koja se nalaze između tih vrhova.
- Mengs se u svojim djelima najviše ugleda na Rafaela, jer se uglavnom oslanjao na antičke slikare visoke renesanse.
- Francuski slikar David i talijanski kipar Canova su kasnije razvili klasicizam u umjetničkom stvaralaštvu.
- Francesco Milizia - teoretičar arhitekture koji je prihvatio Winkelmannove ideje. Koncept “prirodnih modela” nastojao je primijeniti u tumačenju porijekla i civilne arhitekture. Tražio je da se sve što je “lijepo” odražava kao i “korisno” pa i arhitektonski ukras treba proizlaziti iz karaktera zgrade i njene funkcije. Njegov racionalizam

došao je do izražaja u djelima “Život najslavnijih arhitekata” iz 1768. g. i “Princip arhitekture” iz 1785. g.

- Giovanni Battista Piranesi (1720-1778.) je teoretičar koji je pridonio razvitku klasicizma. Napisao “Veličanstvenost arhitektura Rimljana”, 1761. (vrednovanje rimske arhitekture u odnosu na grčku).
- Za vrijeme pontifikata pape Pija VII obnavlja se:
 - Koloseum – izrada kosog potpornog zida, ujedno i prvo obilježje znanstvenog pristupa jer su potporni elementi izrađeni od opeke da bi se razlikovali od izvornog zida.
 - Konstantinov slavoluk i sistematsko iskopavanje Foruma.
 - Zahvate na Titovu slavoluku izvodili su R. Stern i G. Valadier (najpoznatiji konzervator 19. vijeka). Slavoluk je 1821. g. oslobođen kasnijih dodataka, a zatim i kompletiran prema izvornom obliku. Novi dijelovi se razlikuju materijalom od izvornih, a izvedeni su bez dekorativnih detalja.
 - Slavoluk Septimija Severa obnovio je i uredio Valadier na isti način kao i Titov slavoluk.
 - Valadier radi ambijentalnu restauraciju hrama Antonina i Faustine u Rimu na osnovu svoga projekta i pretvara ga u baroknu crkvu.
 - Valadier radi niz projekata kompletiranja nedovršenih crkvenih objekata u neoklasičnom stilu u Rimu (S. Pancrazio i Ss. Appostoli).
 - Najzanimljiviji prijedlog za obnovu daje Valadier 1823. g. On predlaže modifikaciju transepta u S. Paolo fuori le mura koja je izgorjela, a zadržavanje samo petine tijela crkve. Komisija pape Lava XII. odlučila se za vraćanje na prvobitno stanje, uključujući i obnovu atrija.

- Dovršenje Milanske katedrale pokazuje primjenu “stilske obnove” jedne srednjovjekovne građevine - najizrazitijeg primjera zapadnoeuropske gotike u Italiji. U 15. v. ostala je nedovršena (gornji dijelovi bočnih strana i zap. pročelje). Pellegrini je 1547. g. projektirao dovršetak gradnje, a projekt nastavlja Richini, dok na kraju Buzzi vraća gotički izgled. 1700. g. javlja se Castellijev projekt i niz različitih varijanti tijekom 18. v. Krajem stoljeća Amati i Zamoia projektirali su konačno rješenje.
- Prve kompozicije arheoloških spomenika u neoklasicističkom stilu (prva anastiloza). Obnavljaju se i djelomično podižu građevine u Pompejima i na Siciliji gdje je 1836. g. došlo do djelomičnog preslagivanja hramova Kastora i Poluksa u Agrigentu.

Hram Antonine i Faustine, koji je bio preuređen u baroknu crkvu, nije se samo oslobodio barokne nadogradnje, nego je bio predviđen i za ambijentalnu restauraciju.

Klasicizam – karakterističan primjer tadašnjeg pristupa - degradacija prema današnjem stavu restauratorske doktrine – napoštovanje prethodnih historijskih slojeva

Iskopavanje rimskog Foruma i popravak pojedinih spomenika, a karakterističan je zahvat na Titovom slavlolu, koji je prvo oslobođen dijelova iz kasnijih perioda, a onda dovršen prema izvornom obliku.

Klasicizam – karakterističan primjer tadašnjeg pristupa - degradacija prema današnjem stavu restauratorske doktrine – napoštovanje prethodnih historijskih slojeva

Akropola – nakon oslobađanja od Turaka postaje poprište raznih zahvata obnove i zaštite. Citadela u turskom periodu, i kao takva meta mletačkih napada, a osim toga i degradirana od strane stanovništva koje je izgradilo naselje na antičkim ruševinama, dalje je degradirana i u periodu klasicizma, kada ekspedicija Lorda Elgina ogroman broj skulptura odnosi u englesku, gdje su danas izložene u British Museum-u.

Klasicizam – karakterističan primjer tadašnjeg pristupa - degradacija prema današnjem stavu restauratorske doktrine

Dolazi i do prve pojave zahvata anastiloze. Obnavljaju se građevine u Pompejima i Siciliji.

Romantizam - kraj XIX vijeka

Kako je romantizam nastao kao reakcija na racionalizam klasicističkog perioda, tako i u oblasti arhitekture dolazi do odbacivanja racionalnog modela svjetskog nazora klasičnog antičkog svijeta i započinje vrednovanje srednjovjekovne kulture i umjetnosti. To interesovanje upravo za period srednjeg vijeka je posljedica buđenja nacionalne svijesti u epohi romantizma, a nacionalna svijest mnogih zemalja Evrope započinje upravo ranim srednjim vijekom.

Najznačajnije historiografske činjenice iz perioda romantizma:

- Merime (1803-70.) francuski generalni inspektor spomenika, upozorava na konzervaciju kao primaran zadatak, ali stvara teoretsku osnovu za restauracijske akcije stavom: “Kad su izgubljeni tragovi starijeg stanja najpametnije je kopirati analogne elemente istog vremena i područja” = restauracija romantizam. U njegovo vrijeme pojavljuje se najveći resturator historijskih građevina 19. vijeku. – Viollet le Duc.
- Katedrala u Kolnu je najpoznatiji primjer romantičarskih restauracija u Njemačkoj. Podignita je u 13. v. i sukcesivno dograđivana; 1824. i 1842. izgrađuju se nedovršeni dijelovi. Radovima rukovodi Schmidt.
- Alfredo d’Andeade sljedbenik V. le Duca u Piemontu i Liguriji. Obavio je zahvate na crkvi S. Donato u Genovi, rekonstrukciju Val d’aosta i rekonstrukciju u Parco del Valentino.
- Katedrala u Amalfi - uklanjanje autentične arhitektura kasnijeg razdoblja u svrhu vraćanja stilskog jedinstva. 1880. i 1894. g. arhitekti Alvino i dellaCorte su poduzeli radove uklonivši barokno pročelje, a novo su sagradili u “almafитanskom stilu”.
- Milanski Castel Sforzesco - obnova srednjovjekovne arhitekture i kasna romantičarska restauracija – Luca Beltrami 1893.
- Crkva Sta Maria in Cosmedin u Rimu obnovljena je 1892-8. Uklonjena je Sardijska barokna fasada iz 1718.g. Nastaje kao protest na nekontrolirane akcije, a začetke vidimo kod Hugoa i Vitea. Glavni

ideolog bio je Ruskin.

- W. Morris - osnivač društva za zaštitu starih građevina (Society for the Protection of Ancient Buildings) 1877. Bavi se stilskim obnovama.
- Montalambert, Dederon, Anatol France suprotstavljaju se le Ducu. Prihvaćaju borbu protiv restauracija i nastavljaju Hugoove i Viteove ideje.

Carcassone u Francuskoj – buđenje nacionalne svijesti, koje se odrazilo u arhitektonskim restauracijama. Upravo je srednjevijekovni stil u arhitekturi izražavao regionalnu posebnost.

Romantizam – započinje razvoj doktrine zaštite – restauratorski pravac. Iako je Viollet le Duc dvorac rekonstruirao prema preciznim analizama stilskih karakteristika srednjeg vijeka, to je i dalje samo pretpostavka o autentičnom izgledu.

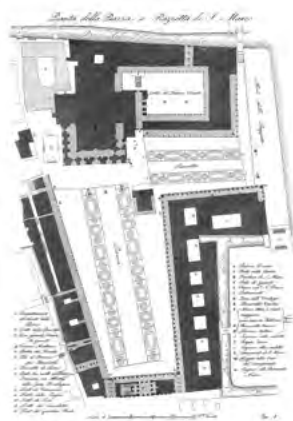

Obnova katedrale u Kolnu, koja je podignuta u XII vijeku i tokom stoljeća konstantno dograđivana, rađena je s zahtjevom za stilskim kompletiranjem, a na temelju isključive komparacije sa drugim gotičkim objektima.

Primjer uklanjanja arhitekture kasnijih perioda, a u svrhu stilskog jedinstva, jeste katedrala u Amfali, koju je obilježavala barokna fasada bogata štukaturama. Arhitekti Alvini i Della Corta uklanjaju barokno pročelje i grade novo u srednjovjekovnom „amalfitanskom“ stilu. Nije poznato koliko je bilo ostalo od izvornog srednjovjekovnog pročelja, pošto arhitekti nisu ostavili nikakvih podata – što je takođe jedna od karakteristika nekontrolisanih restauratorskih radova tog perioda.

Romantizam – postizanje “jedinstvenog stila” na osnovu pretpostavke

Obnova zvonika crkve Sv. Marka u Veneciji iz XII vijeka, koji je na početku 20. vijeka bio toliko dotrajaao, da se urušio. Tada su se javile dileme oko toga da li se treba restaurirati u nekom novom obliku, da li rekonstruisati ili ga nikad ne obnoviti na izvornom mjestu. Na kraju je prevladalo mišljenje da ga treba faksimilski rekonstruisati na istom mjestu i u istom obliku, volumenu i materijalu. To su zhtijevali ne samo funkcionalni i historijski razlozi obnove tako jednog značajnog objekta, već i urbanistički razlozi vraćanja ravnoteže dvama trgovima: Piazzzi i Piazzeti Sv. Marka, koje je baš zvonik regulirao.

Obnova zvonika crkve Sv. Marka u Veneciji

Romantizam – pozitivan primjer restauracije

Uklanjanje Berninijevih zvonika na Panteonu.

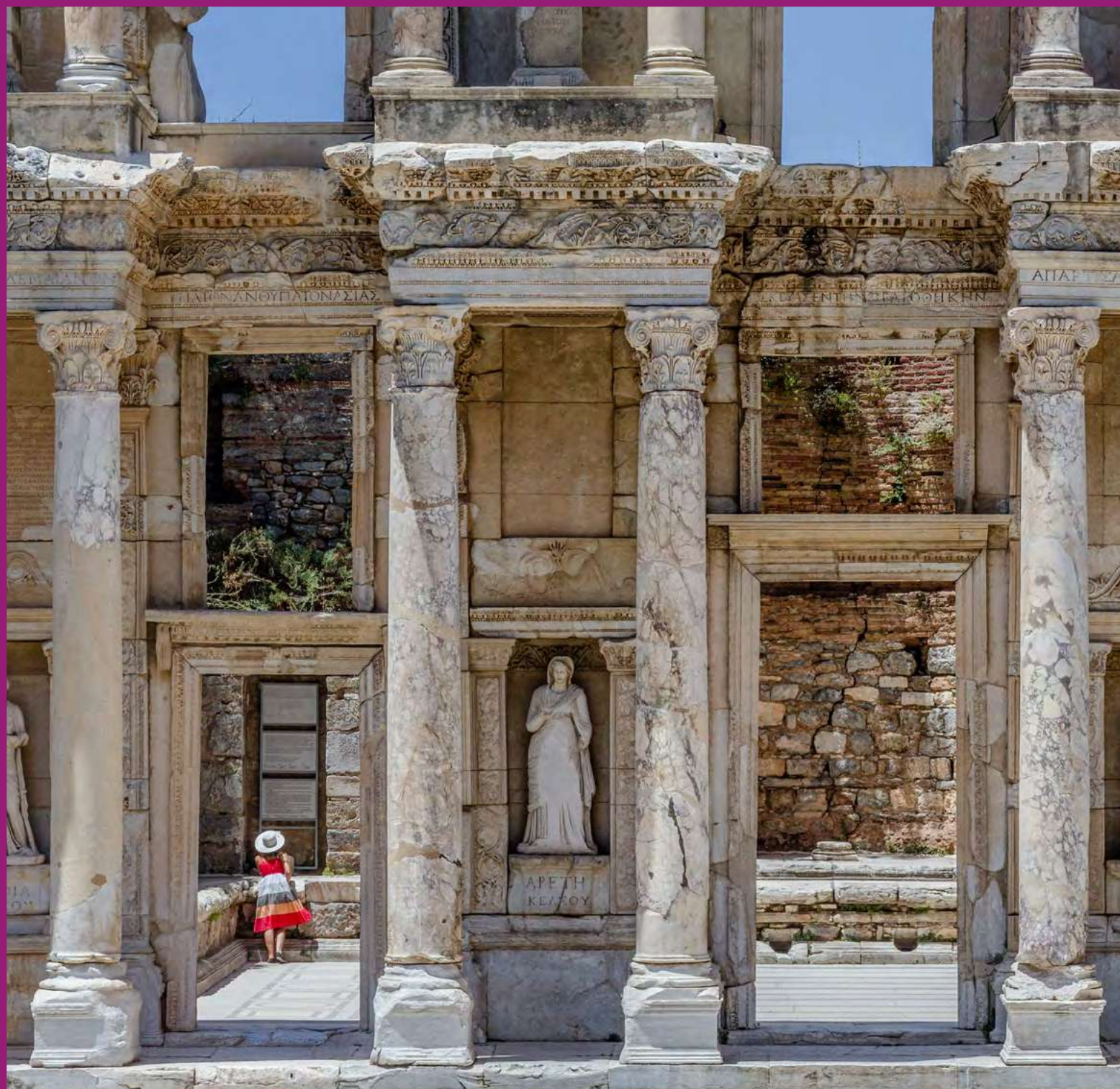
**Romantizam – još jedna intervencija na Panteonu –
čišćenje od “novih” struktura**

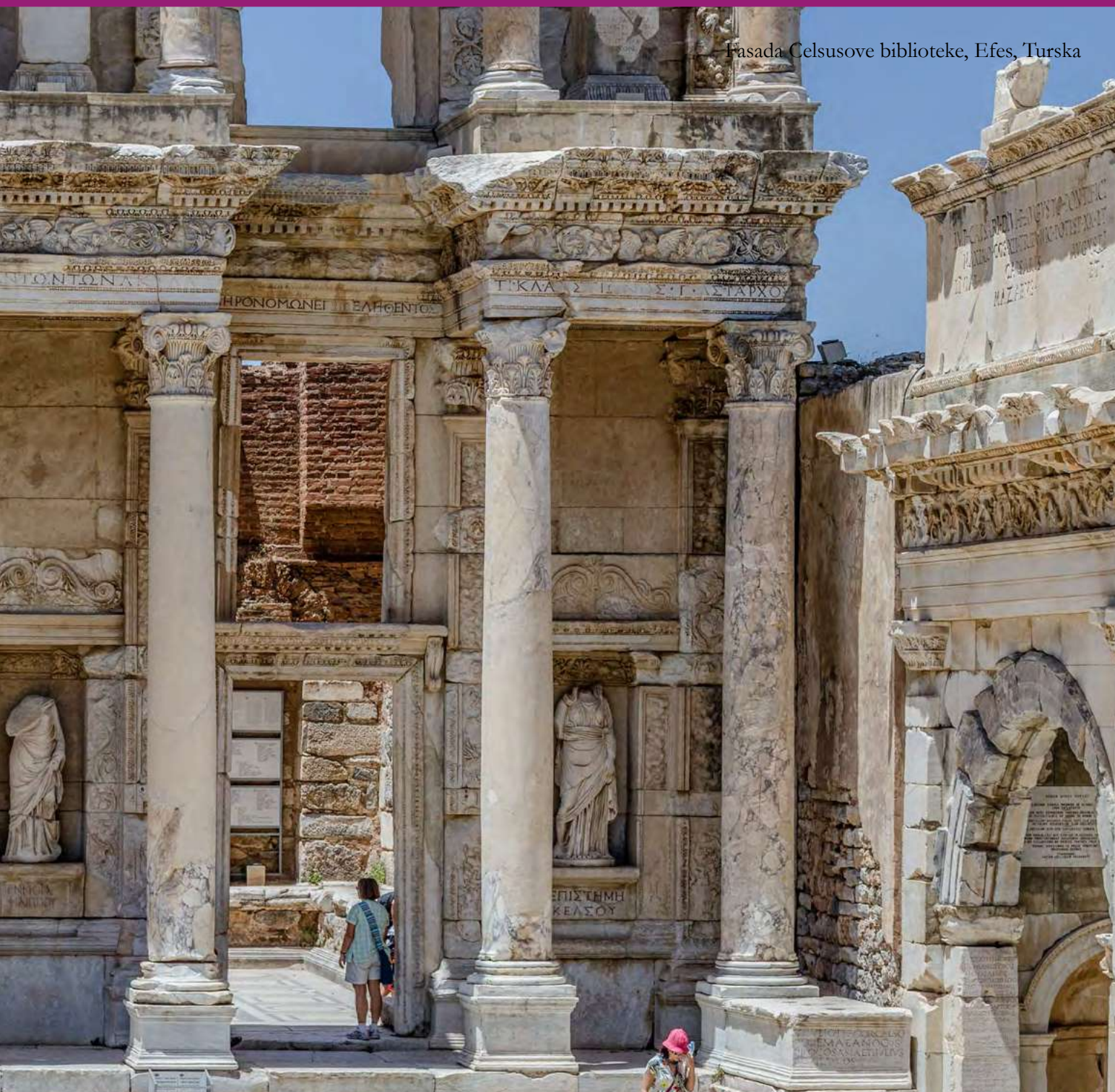
Sažetak

Historijski pregled zaštite graditeljskog naslijeđa svjedoči o značajnim zahvatima na graditeljskom naslijeđu kroz sve značajne historijske slojeve. Pregled koji je dat kroz primjere i dokumente potvrđuje da je od uvijek postojala (istina, neartikulirana) svijest o značaju graditeljske baštine. Ovdje nije samo riječ o pojedinačnim objektima i/ili cjelinama nego i o odlukama koje su vladari donosili dajući upute kako treba čuvati i obnavljati akcentiranu baštinu.

Prateći historijat i definirane epohe može se utvrditi da je riječ o karakteristikama koje stilske odrednice nose kao specifičnost perioda uopšte. Lekcija prati pregled zaštite spomenika prije primjene naučno utemeljenih metoda zaštite.

Fasada Celsusove biblioteke, Efes, Turska

Uvod u savremeni pristup graditeljskog naslijeđa

Biološka zaštita do Atenske povelje

Razdoblje biološke zaštite je uvod u takav pristup zaštiti i obnovi graditeljskog naslijeđa koji nazivamo savremeni i koji nastaje poslije drugog svjetskog rata, kada se uvodi i pojam aktivne zaštite - pretača je savremenog pristupa zaštite i obnove graditeljske baštine.

Razdoblje biološke zaštite traje od kraja XIX vijeka pa do sredine XX vijeka.

Naziv “biološki” nastao je kao posljedica vrednovanja cjelokupnog „biološkog“ rasta povijesnih građevina, odnosno vrednovanja promjena i razvoja koje je građevina prošla od svog nastanka do najnovijeg perioda, pa se zaštita nije mogla svesti na samo jednu epohu u razvoju.

Zahtijeva se znanstveni pristup zaštiti, te se potpuno isključuje postupak kompletiranja nedovršenih spomenika.

Razlikuju se dvije karakteristične škole u ovoj fazi zaštite spomenika:

- **TALIJANSKA** - čiji je nosilac Camillo Boito
- **AUSTRIJSKA** - sa predstavnicima Maxom Dvorakom i Aloisom Riegelom

Dok talijanska škola preuzima dobre strane Ruskinovih i le-Duc-ovih učenja, austrijska škola je više okrenuta restauratorskom Ruskinovom pravcu, ali insistirajući na znanstvenom pristupu.

Alois Riegl (1858-1905.)

je bio jedan od osnivača moderne znanosti o historiji umjetnosti. Od 1894. g. bio je prof. na Bečkom sveučilištu.

Iznio je teoriju o umjetničkom htijenju.

“Die Spätromanische Kunstindustrie” – teorija o umjetničkom htijenju – osnova za vrednovanje svih stilskih epoha; različiti dometi u umjetnosti posljedica su različitih htijenja pa su sva razdoblja zato jednako vrijedna i treba ih jednako štititi.

“Der Moderne Denkmalkultus” – klasificirao je različite kriterije i vrijednosti i time stvorio temelje moderne analize umjetničkog naslijeđa. Tom se analizom dolazi do različitih vrijednosti spomenika (vrijednost starosti, historijska, umjetnička, uporabna vrijednost). Na osnovu tih vrijednosti stvaraju se kriteriji o zaštiti spomenika.

Zaslužan je za osnivanje mreže konzervatorskih institucija.

Vrijednosti spomenika po Rieglu:

- 1. vrijednost starosti** – vrijednost izgleda, a ne zbivanja, svaki materijal od kojeg je načinjen spomenik podložan je promjenama; vrijednost nečega što je istrošeno trajanjem
- 2. historijska vrijednost** – vrijednost svjedočanstva, spomenik svjedoči o zbivanjima u kojim je sudjelovao
- 3. vrijednost htijenja** – posljedica umjetničkog htijenja
- 4. uporabna vrijednost** – sadržaj, ono čemu spomenik služi
- 5. umjetnička vrijednost** – ono po čemu je spomenik umjetnost

Max Dvorak (1874 – 1921)

učenik je Wicckoffa i Riegla, od 1905. g. profesor historije umjetnosti na Bečkom sveučilištu, predstojnik Instituta i Državnog konzervatorskog ureda.

Razvio je Rieglove teorije o vrijednosti zaštite umjetničkog djela. Odbacio je teorije o čistom stilu i opredjelio se isključivo za konzerviranje.

Konzervirati, a ne restaurirati.

“Katekizam zaštite spomenika”, ključno djelo iz 1916. g., a u djelu “Umjetničko djelo kao odraz duha vremena” postavlja principe biološke zaštite.

Na principima vrednovanja koje su uspostavili Camillo Boito, a zatim i Gustavo Giovannoni, nastala je prva savremena međunarodna povelja o zaštiti graditeljske baštine – Atenska povelja 1931.g.

Poslijeratni period aktivne zaštite graditeljskog naslijeđa

Poslijeratno razdoblje donosi daljnju evoluciju znanstvene zaštite graditeljskog naslijeđa, koja se ispoljava savremenom doktrinom, nazvanom “aktivna zaštita”.

Termin „aktivna zaštita“ upotrijebljen je zato da bi se naglasilo osnovno obilježje novih pogleda na očuvanje kulturnog naslijeđa poslije drugog svjetskog rata, a to je aktivna uloga svih nosioca zaštite u rješavanju veoma složenih problema graditeljske baštine.

Za razliku od ranijeg jednostranog gledanja na graditeljsko naslijeđe kao “spomenike” isključivo historijsko-umjetničkog karaktera, aktivna zaštita posmatra historijski ambijent i objekte kao dijelove živog organizma. Interes se proširuje sa “spomenika” na historijski ambijent.

Razlika aktivne zaštite od biološkog pristupa je u tome što se znanstvenom valorizacijom otvaraju mogućnosti isticanja pojedinih slojeva, i uklanjanje manje vrijednih, dok je biološka zaštita zagovarala zaštitu svih povijesnih slojeva bez obzira na njihovu vrijednost.

Frauenkirche, Dresden, Njemačka - primjer rekonstrukcije na osnovu postojeće dokumentacije

Izvorno, Frauenkirche u Dresdenu je crkva iz klasicističkog perioda izgrađena između 1726. i 1743. Nastradala je u savezničkom bombardovanju u toku drugog svjetskog rata. Na fotografiji je stanje iz 1967. kada se urušila centralna kupola.

Ruševine su dugi niz godina zadržane u sjećanje na razaranje grada, da bi 1985. bilo odlučeno da se crkva podvrgne rekonstrukciji. Međutim, malo je toga urađeno sve do ujedinjenja Njemačke. Rekonstrukcija je završena 2005. godine.

Montecassino, Italija – primjer rekonstrukcije na osnovu
postojeće dokumentacije

Glasoviti benediktanski samostan Montecassino, koji je tokom savezničkog oslobađanja Italije zbog svog istaknutog topografskog položaja predstavljao glavnu stratešku tačku njemačke odbrane, pa je, izložen dugom razaranju s kopna i mora, bio gotovo do temelja porušen.

Kulturno-historijski značaj i drugi faktori (uključujući i turističko-ekonomske) utjecali su na odluku o potpunoj rekonstrukciji, koja je izvedena na osnovu potpuno sačuvane historijske i tehničke dokumentacije).

Regensburg, Njemačka – Jedan od primjera rehabilitacije kompletne stare jezgre, koje su godinama nakon rata ostale napuštene

U mnogim starim gradovima poduzeti su zamašni radovi rehabilitacije zapuštenih i ratom porušenih stambenih četvri, kao što je npr, riječ o Regensburgu, Nurnbergu, Ladenburgu, Celleu.

Ovo su bili kompleksni radovi sa primjenom raznih metoda, od rekonstrukcije do izgradnje novih građevina.

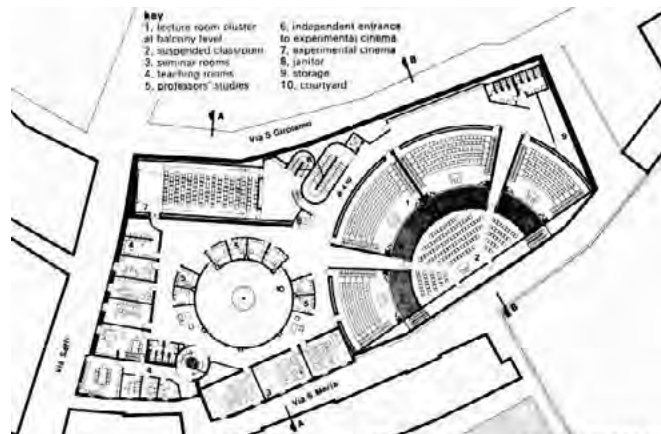
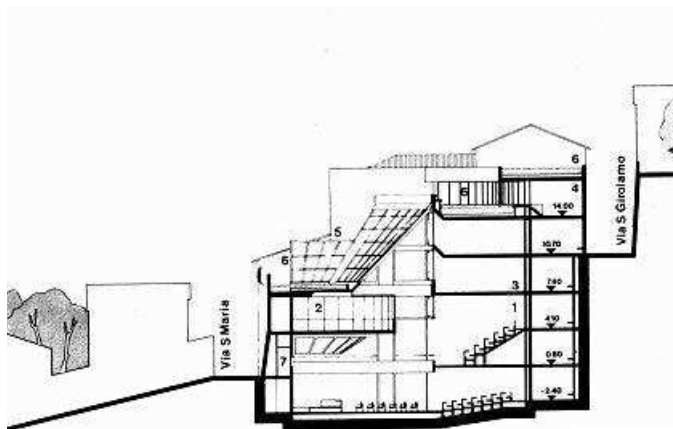

Urbino, Italija – Studentsko središte smješteno je jedan kilometar izvan gradskih zidina

Najpotpuniju urbanističku intervenciju jednog značajnog historijskog središta predložio je Giancarlo De Carlo svojim planom uređenja i zaštite Urbina. U realizaciji tog plana autor je predložio razne modele koje aktivna zaštita prihvata u rehabilitaciji jedne historijske sredine: od rehabilitacije postojećeg ali neiskorištenog spiralnog pristupa gornjem dijelu grada, preko adaptacije žandarskih kasarni u Pravni fakultet, sasvim nove interpolacije bloka pedagoškog fakulteta, koji se u vanjskom korpusu ambijentalno potpuno podređuje okolini, do nove izgradnje studentskog središta izvan povijesnog grada koja na svoj način odražava respekt prema staroj aglomeraciji, kroz materijale i formu, slijedeći konfiguraciju terena.

Urbino, Italija – Interpolacija bloka pedagoškog fakulteta unutar gradskih zidina

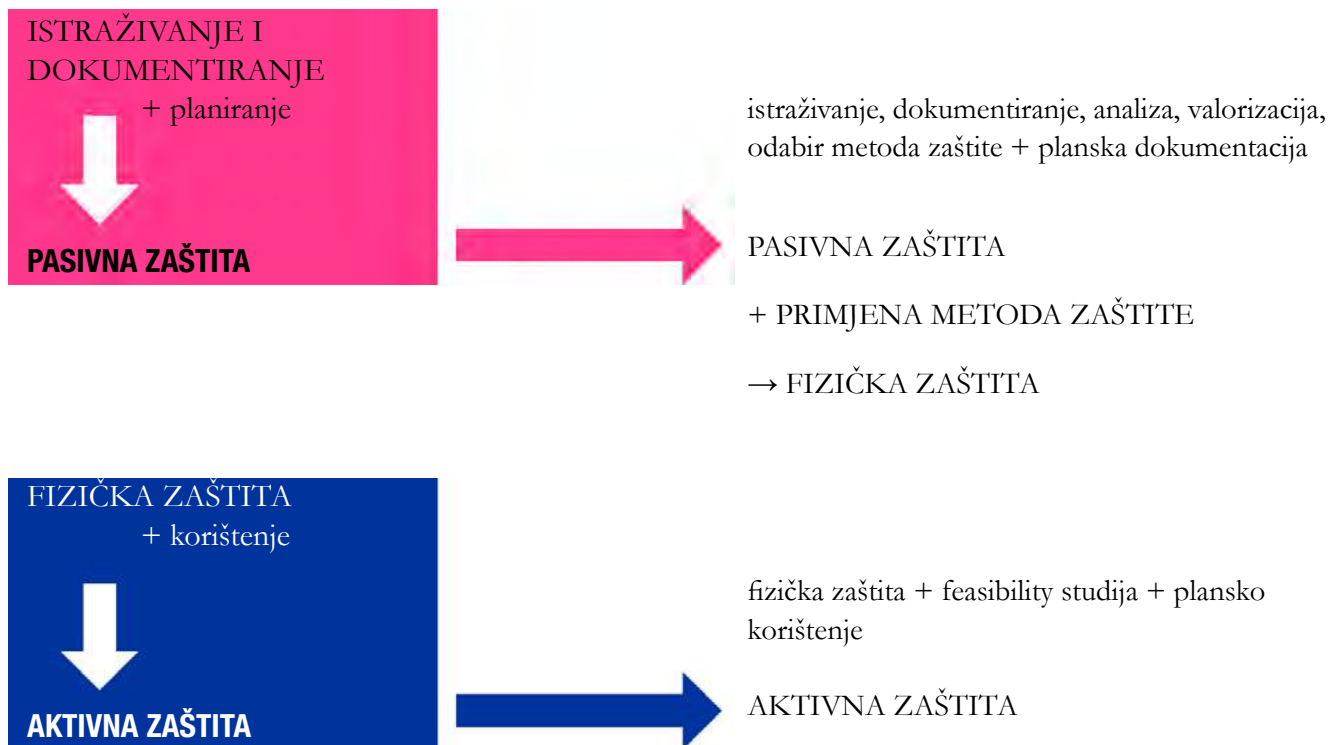

Principi zaštite u savremenom pristupu graditeljskoj baštini su:

1. stručni i znanstveni postupak - multidisciplinarnost
2. zaštita i obnova
3. korištenje - uključenje u svakodnevni život

Ti principi se sprovode kroz sljedeće vidove zaštite:

1. pasivnu zaštitu
2. fizičku zaštitu
3. aktivnu zaštitu - iznalaženje metode ponovnog uključjenja graditeljskog naslijeđa u savremeni život - aktivno korištenje

Cilj aktivne zaštite jeste da se:

na najbolji način sačuvaju i prezentiraju izvornost, osobenost i ljepota baštine u urbanističkom, arhitektonskom, estetskom, oblikovnom i dokumentarnom smislu, ali pod uvjetom njene integracije u savremeni život.

Za očuvanje autentičnih vrijednosti baštine i njeno aktivno uključivanje u savremeni život, neophodno je odrediti način i razinu nove intervencije koja će poštivati naslijeđeno, a omogućiti evoluciju arhitektonskom stvaralaštvu.

To se ne odnosi samo na vrijedne objekte i cjeline gdje se zahtijevaju samo konzervatorsko - restauratorski radovi, već i na one transformirane, degradirane, oštećene, ruševne i devastirane.

Pri tome treba naglasiti da naša savremena epoha mora dati svoj doprinos u dogradnji, transformaciji i revitalizaciji baštine kao što su to činile sve prethodne epohe. Taj doprinos mora biti primjeren našem vremenu i arhitektonskom stvaralaštvu i ne bi smio oponašati prethodne načine izražavanja.

Ovi ciljevi se sprovode kroz odabir jedne ili više metoda obnove i zaštite, kojem prethodi iscrpan metodološki postupak usko vezan za zaštitarsku struku, a praćen je nizom istraživanja i analiza onih naučnih disciplina koje su indirektno vezane za ovaj složeni proces.

U Venecijanskoj povelji iz 1964. govori se najprije o konzervaciji, koja prvenstveno znači stalno održavanje spomenika, ali se dozvoljava i restauracija.

To je „operacija koja se može vršiti samo u izuzetnim slučajevima. Njen cilj je da sačuva i da otkrije estetske ili historijske vrijednosti spomenika, a zasniva se na poštovanju stare materije i autentičnih dokumenata. Ona se mora zaustaviti tamo gdje počinje pretpostavka; svako dograđivanje zasnovano na pretpostavkama ili svako dopunjavanje koje se pokaže neophodnim iz estetskih ili tehničkih razloga treba proizići iz arhitektonske kompozicije i nositi pečat našeg vremena.“

Metode zaštite su vrlo različite u odnosu na tretman graditeljskog naslijeđa; stepeni intervencija su od potpunog respekta prema zatečenom stanju kroz čisto konzervatorske postupke, koji u sebi nose manji ili veći stepen konsolidacije ili zamjene pojedinih dijelova radi konstantnog održavanja, do veoma radikalnih zahvata kao što su rekonstrukcija, dislokacija ili nova izgradnja u povijesnom ambijentu.

Sažetak

Biološka zaštita je u prvoj fazi bila usmjerena ka sublimaciji restauratorske i konzervatorske škole, ali u ovoj lekciji upoznajemo se sa razvojem biološkog pravca gdje razlikujemo dvije karakteristične škole u ovoj fazi zaštite spomenika:

1. talijanska - čiji je nosilac Camillo Boito
2. austrijska - sa predstavnicima Maxom Dvorakom i Aloisom Riegelom

Takođe je obrađen i poslijeratni period aktivne zaštite graditeljskog naslijeđa gdje se definira pojam aktivne zaštite. Definisani su i principi zaštite u savremenom pristupu graditeljskoj baštini kao i način kako se ovi principi sprovode.

Objašnjenje procesa zaštite kroz pasivnu i aktivnu zaštitu, dovodi i do zaključka o razlici u metodologijama koje se primjenjuju. Dati su i ciljevi procesa aktivne zaštite, tako da bi se razumjeli razlozi koji opravdavaju zašto je proces aktivne zaštite metoda izbora.

Definiranje konzervacije i restauracije u okviru suvremenog metodološkog postupka pomaže razumijevanju zaštite graditeljskog naslijeđa.

Santa Maria del Fiore, Firenze, Italiya

METODE I METODOLOŠKI POSTUPAK ZAŠTITE GRADITELJSKOG NASLIJEĐA

POGLAVLJE 2

Metode zaštite

U prethodnom poglavlju smo izvršili pregled razvoja metoda zaštite kroz historiju, te smo radi poređenja dali i savremene definicije konzervacije i restauracije.

U ovom predavanju se vrši pregled svih fizičkih intervencija koje zovemo savremene metode zaštite.

Također smo rekli da se sve metode zaštite mogu svrstati u dvije velike skupine:

1. RESTAURACIJA

2. KONZERVACIJA,

pri čemu restauracija podrazumijeva obnovu, a konzervacija zaštitu.

Restauracija

Definicija restauracije:

Pod pojmom restauracije se podrazumijeva postupak obnove graditeljskog naslijeđa, kojim se povijesnim građevinama, odnosno cjelinama dodaju dijelovi, koji su postojali u izvornom izgledu ili u jednoj od razvojnih faza, a danas nedostaju. Ovom metodom obnavljaju se graditeljska dobra djelomično ili u cjelosti u izvornom obliku ili u obliku, kojim se na osnovu valorizacije utvrdi da je najprikladniji za zaštitu, suvremenu prezentaciju i korištenje.

To je jedna od najstarijih metoda zaštite i naročito je bila razvijena u doba romantizma, ali je u istom tom periodu bila proglašena sasvim neprihvatljivom u okviru suprotnog konzervatorskog pravca. Uskoro je ponovo bila otkrivena njena neophodnost, pa se u Atenskoj povelji kaže:

„...da unatoč različitostima posebnih slučajeva, kojima mogu odgovarati i posebna rješenja, prevladava kod različitih država učesnica opće nastojanje k napuštanju cjelovitih restauracija. U slučaju kad se obnove čine neophodnim zbog degradacije i rušenja, preporuča se uvažavanje povijesnog i umjetničkog djela prošlosti, bez isključivanja stila bilo koje epohe.“

Restauracija - Peristil, Split, Hrvatska

Peristil je primjer povijesne slojevitosti, gdje je iscrpnim analizama i valorizacijom ustanovljeno da je ispravno zadržati sve slojeve.

Primjenjena je restauracija (a nakon toga konzervacija), sa manjim zahvatima anastiloze, dok je unutrašnjost objekata adaptirana. Restauracija se, kao i ostale metode obnove i zaštite, gotovo nikada ne primjenjuje samostalno.

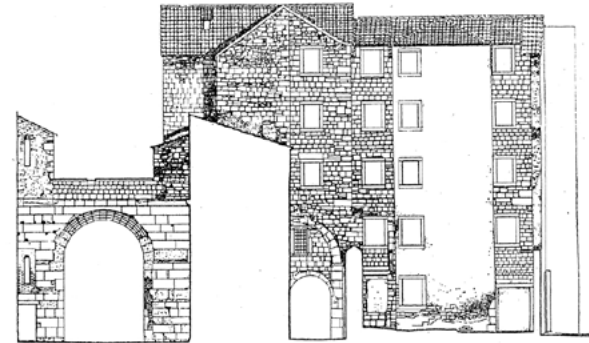
Restauracija - Pučko sveučilište, Split, Hrvatska

Na osnovu valorizacije je ustanovljeno da postojeći noviji povijesni sloj potpuno degradira prvobitnu arhitekturu, pa je prednost data srednjevjekovnom sloju, koji ima istaknute historijsko-umjetničke vrijednosti.

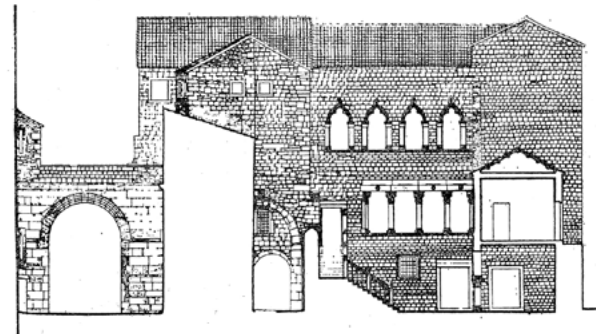
Tako su na istočnom dijelu zgrade zatvoreni noviji otvori i ponovo vraćena prvobitna romanička kompozicija fasade, što odgovara i prostornoj dispoziciji revitalizirane zgrade, a na sjevernoj dvorišnoj fasadi uklonjeno je novije stepenište, ispod kojeg su se otkrili znatni ostaci kasnogotičke lože.

Restauracija - Pučko sveučilište, Split, Hrvatska – stanje istočne fasade prije restauratorskog zahvata

Restauracija - Pučko sveučilište, Split, Hrvatska – stanje istočne fasade poslije restauratorskog zahvata

Konzervacija

Definicija konzervacije:

Konzervacija predstavlja postupak zaštite i održavanja graditeljske baštine u onakvom stanju kakvo je zatečeno in situ u datom trenutku, posebnim tehnikama zaštite materijala i konstrukcije, uz potrebne akcije konsolidacije i zamjenu pojedinih dijelova, zavisno od trajnosti materijala.

„Konzervacija spomenika na prvom mjestu zahtijeva njihovo stalno održavanje“

– stoji u Venecijanskoj povelji iz 1964.

Primjena konzervacije (kada i zašto):

- 1.** kada je graditeljsko naslijeđe u takvom stanju očuvanosti, sa takvom prezentacijom svojih kulturno-historijskih vrijednosti i u takvoj današnjoj primjerenoj namjeni, da osim eventualnih konsolidacijskih radova nema potrebe za bilo kakvom intervencijom, kojom bi se mijenjao njen karakter ili funkcija;
- 2.** kada je graditeljsko naslijeđe toliko porušeno da predstavlja arheološki objekat, kod kojeg – osim eventualnih konsolidacijskih i drugih zaštitnih radnji – nisu potrebni niti dozvoljeni nikakvi drugi bitni zahvati.

Pod konzervacijom i **održavanjem** podrazumijeva se opskrba građevina potrebnim tehničkim uređajima (komunalne instalacije, grijanje itd.) te čitav niz konsolidacijskih radnji, a česta je praksa i izrade zaštitnih dodataka, npr. zaštitnih krovova, privremenog karaktera.

Apsolutna konzervacija lakše je primjenjiva kod povijesnih građevina, nego kod povijesnog grada ili naselja, jer urbane ili ruralne cjeline predstavljaju daleko složeniji organizam.

Konzervacija - Villa Romana del Casale - Sicilija, Italija

Ostaci rimske vile iz 4. vijeka, sa najvećim, najbogatijim i najkompleksnijim mozaicima iz rimskog perioda na svijetu, uvršteni su na UNESCO-vu listu svjetske kulturne baštine.

Ostaci su konzervirani, a prvenstveno radi zaštite mozaika, ruševina je natkrivena laganom aluminijskom konstrukcijom s prozirnim plastičnim pločama, slijedeći u osnovi izvornu tlocrtnu dispoziciju.

Konzervacija - Hram boginje Ceres u Paestumu

Rekonstrukcija

Definicija rekonstrukcije:

Rekonstrukcija je postupak očuvanja graditeljskog naslijeđa, kojim se obnavlja povijesna građevina ili cjelina, koja je bila porušena potpuno ili u svom većem dijelu. Rekonstrukcija je prema tome potpuniji i mnogo radikalniji vid restauracije, pri kojem je srazmjerno veći broj novoobnovljenih nego autentičnih dijelova, dok je kod restauracije taj odnos obrnut.

Primjena rekonstrukcije (kada i zašto):

Do primjene rekonstrukcije u savremenoj konzervatorskoj praksi se dolazi samo u iznimnim slučajevima i to:

- 1.** kad je autentična građevina ili cjelina naglo porušena (u ratnim razaranjima ili elementarnim nepogodama i sl.), a postoje izrazite kulturne, duhovne, estetske, političke ili druge potrebe da se ona obnovi u svom prvobitnom odnosno ranijem izgledu.
- 2.** kad takva obnova, bez obzira na vrijeme ili način rušenja graditeljskog dobra, ima istaknut kulturni, odgojni ili drugi značaj.

Rekonstrukcija - Ise velikog Shrine, Naiku, Japan

Ise hram, današnja riznica Shinto religije, od svog nastanka u ranom srednjem vijeku, replicira se svakih dvadeset godina.

Kako je izgrađen od krhkog lokalnog drveta, njegov vijek trajanja u vlažnim klimatskim uslovima Japana je kratak. Zato je jedini način očuvanja ove vrijedne građevine podizanje njegove replike još za vrijeme trajanja ranijeg objekta.

Rekonstrukcija - Staro Mjesto, Varšava, Poljska

Najpoznatiji primjer rekonstrukcije povijesne cjeline u svijetu, koja je gotovo u cjelosti (80%) porušena u bombardovanju u II svjetskom ratu, jeste Staro Mjesto u Varšavi.

Nisu rekonstruisane sve etape u razvoju stare historijske jezgre, nego samo one “starije”. Nije poštovan kontinuitet u razvoju, povjesna slojevitost, niti sve transformacije koje je cjelina morala proći kroz viševjekovnu egzistenciju.

Rekonstrukcija - Trgovke, Brusa bezistan, Sarajevo

Prsten dućana oko samog nuklusa bezistana, rekonstruiran je u potpunosti, ali s obzirom da nije postojalo dovoljno podataka o izvornom stanju i da su učinjeni ustupci savremenim zahtjevima, kao što je visina tavanice, rekonstrukcija je ustvari samo - interpretacija.

Međutim, pojedini detalji nisu bili toliko vrijedni, da bi se zbog njihove vjerne rekonstrukcije omalovažavala njihova prostorna, oblikovna i ambijentalna vrijednost, tako da je rekonstrukcija bila prihvatljiva.

Rekonstrukcija - Stoa, Atena, Grčka

Atenska stoa ispod atenske akropole, rekonstrisana je 1952. g.

Stoa je obnovljena oslanjajući se na dobro proučenu studiju prvobitnih oblika i više s odgojno-obrazovnim ciljem “muzeološke” obnove nekog antičkog objekta - muzej in situ.

Međutim, mnogi stručnjaci odbacuju takvu vrstu obnove davno nestalog objekta, pogotovo jer ostavlja utisak isuviše “novog” objekta u tako značajnom arheološkom lokalitetu kao što je atenska Agora podno Akropole.

Anastiloza

Definicija i primjena anastiloze:

Rekompozicija je metoda zaštite kojom se porušeni izvorni dijelovi postavljaju na svoje mjesto i u svoju prvobitnu funkciju, pa se tako povijesnom dobru vraća, djelimično ili u cjelini, prvobitni oblik.

Rekompozicija takođe može biti samostalna metoda, ali se javlja i u postupku s drugim metodama restauracije i revitalizacije.

Postoji potpuna anastiloza – primjenjiva kod naglih razaranja graditeljskog naslijeđa, i daleko češća, djelimična anastiloza (arheološki lokaliteti).

Anastiloza - Hram C, Selinunt, Sicilija, Italija

Jedan od najpoznatijih grčkih polisa, Selinunt na Siciliji, bio je gotovo potpuno porušen, te je anastilozom, djelimično vraćen izgled pojedinih objekata.

Arheološko nalazište se sastoji od pet hramova na akropoli, a najuspješnije je obnovljen E hram - Hram boginje Here.

Dislokacija

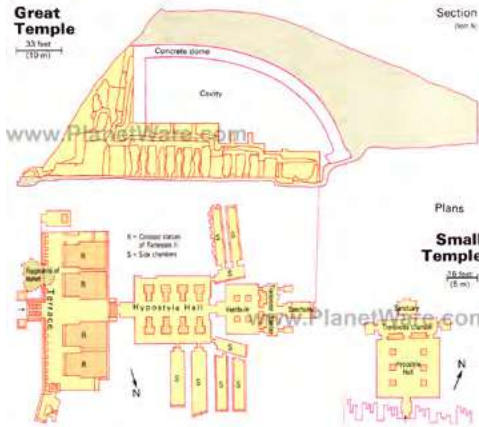
Definicija dislokacije:

Dislokacija je premještanje objekata i cjelina na drugu lokaciju i kao metoda se dopušta samo u slučaju kada se nijednom drugom metodom ne može očuvati kulturno dobro na izvornom mjestu.

Primjena dislokacije (kada i zašto):

Takvi se slučajevi javljaju prilikom izvođenja velikih hidrotehničkih radova, kada se prostori u kojim se nalaze povijesne građevine ili cjeline moraju pretvoriti u akumulacijska jezera, pa se kulturna dobra mogu sačuvati jedino premještanjem na novu lokaciju, koja u pravilu treba biti što bliže izvornom položaju da bi se dobro našlo u istom geografskom prostoru.

Mnogi teoretičari zaštite spomenika ne odobravaju ovo metodu, argumentirajući svoj stav da je umjetničko djelo sraslo sa svojim ambijentom iz kojeg se ne smije izdvojiti.

Dislokacija - Hram Ramzesa II, Abu Simbel, Egipat

Jedan od najpoznatijih primjera cjelovite dislokacije jeste dislokacija hrama Ramzesa II u Abu Simbelu.

Izgradnjom Aswanske brane za veliko jezero Naser u Gornjem Nilu, izvorna lokacija hrama našla bi se pod vodom.

Prema projektu dislokacije, dijelovi hrama su sječeni i u komadima prenošeni na novu lokaciju u blizini izvorne, ali na znatno višoj koti. pri tome su starom hramu vraćeni slični topografski uvjeti prostora u pećini, s tim da je prethodno izvedena betonska zaštitna kupola, koja je ostala nevidljiva.

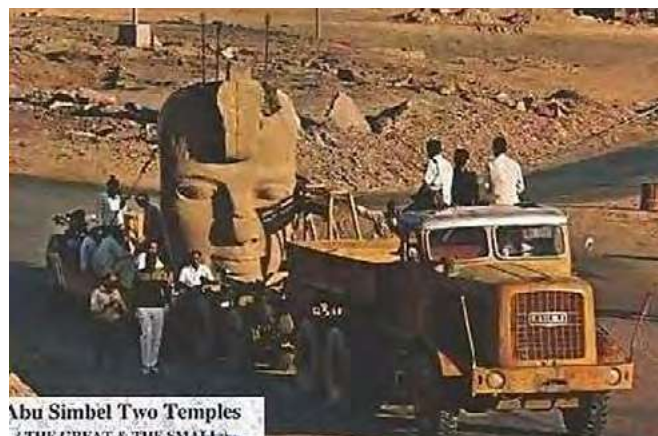

Dislokacija - Hram Ramzesa II

Abu Simbel, Egipat

Maketa prvobitnog hrama koji je sada pod vodom i izmještenog hrama 500 m iznad – muzej Abu Simbel (slika iznad)

Proces dislokacije i transport segmenata hrama (slike desno)

Interpolacija

Definicija interpolacije:

Interpolacija je metoda popunjavanja povijesnog grada ili naselja novim objektom ili cjelinama.

Najčešće se primjenjuje u postojećim blokovima u kojima se nalaze prazni prostori, radi zatvaranja kompozicijske i funkcionalne cjeline.

Osnovna karakteristika interpolacije je savremeni izraz koji se manje ili više usklađuje s postojećim ambijentom. U odnosu na taj osnovni kriterij usklađenja s zatečenim ambijentom, interpolacija može biti sasvim različita i javlja se u rasponu od svjesnog suprostavljanja ranijem izrazu do većeg ili manjeg podređivanju postojećem ambijentu.

Može se govoriti o tri osnove metode interpolacije:

- 1.** metoda „u stilu“
- 2.** metoda prilagođavanja
- 3.** metoda kontrasta

Metoda „u stilu“ je zvačnino osporena kao metoda „lažno historijskog“, ali i danas imamo brojne primjere objekata i čitavih cjelina koje su izgrađene ovom metodom.

Metoda kontrasta ima mnogo spektakularniji učinak od metode prilagođavanja, ali metoda prilagođavanja zahtijeva isto toliko, ako ne i više senzibiliteta autora.

Danas je često riječ o tzv. „interpolaciji starog u novo“, u slučaju kad se rijetke autentične građevine nalaze okružene novim objektima.

Interpolacija - Stambeno-poslovni objekat, Peristil, Split

Objekat Nevena Šegvića iz 1965. je veoma uspio primjer interpolacije. Izgrađen metodom kontrasta, poštovao je oblik parcele i visine susjednih objekata, ali je u potpunosti izraz 20. stoljeća. U prizemlju, gdje se nalazi antički pločnik i stub koji je bio na uglu gdje su se ukrštali Cardo i Decumanus, bili su vidljivi sa ulice kroz transparentno staklo poslovnog prostora.

Međutim, nedavno je prizemlje u potpunosti degradirano postavljanjem reflektirajućih i zatamnjenih staklenih površina, koje ne daju nikakav nagovještaj da se u unutrašnjosti krije vrijedan dio kulturnog naslijeđa.

Interpolacija - Stambeno-poslovni duplex, Dresden, Njemačka

Interpolacija nagrađena 2008. nagradom Josef-Maria Olbrich.

U ambijentalnoj cjelini između dvije historijske zgrade, postojala je praznina koja urbanističkim planom nije bila predviđena za izgradnju. Zbog toga je projektant, ujedno i vlasnik, projektovao objekat koji je potpuno transparentan i u kom su smješteni poslovni prostori njegovog biroa. Vertikalna i horizontalna profilacija su usklađene sa postojećim objektom, koji je restauriran i konzerviran i u kom se nalazi stan vlasnika. Stari objekat je nadograđen sa jednom etažom, zbog usklađivanja visina, te se sa te etaže pristupa krovnoj terasi na novom objektu. Ova dva objekta imaju zajedničke vertikalne komunikacije i oba nose obilježje pasivne kuće.

Interpolacija - Bošnjakski institut - Sarajevo

Nekadašnji Gazi-Husref-begov hamam adaptacijom i nadogradnjom je u potpunosti degradiran.

Nadograđena struktura je djelimično izgrađena neuspjelim metodom kontrasta, a djelomično “u stilu”, dok funkcija ugrožava postojeću fizičku strukturu i u unutrašnjosti.

Interpolacija - The Red House, London, UK

Individualna stambena zgrada je izgrađena u zaštićenom historijskom tkivu u četvrti Chelsea, koja je nastala krajem 19. vijeka.

Zauzima parcelu na kojoj su prethodno bile izgrađene dvije vikendice u neo-vernakularnom stilu. Kuća je potpuno izraz savremene arhitekture, izvedena u armiranobetonskoj konstrukciji, sa fasadom od francuskog kamena vapnenca. Međutim, objekat pored sve svoje savremenosti izuzetno dobro nadopunjuje postojeću historijsku strukturu, prateći odnos volumena, proporciju i materijalizaciju datu kao polazne elemente u kreativnom procesu.

Dobitnik je, između ostalih, nagrade RIBA 2003, te nagrade Europske unije za suvremenu arhitekturu 2003 (uži izbor).

Adaptacija

Adaptacija nije metoda zaštite graditeljskog naslijeđa, ali je važan dio postupka aktivne zaštite graditeljskog naslijeđa.

Fizičke intervencije u enterijeru potrebne za adaptaciju povijesnog objekta moraju biti prihvatljive u kontekstu njegove izvorne ili nove funkcije.

Metoda adaptacije (u literaturi je ponekad istovjećuju s pojmom revitalizacije) je jedna od najefikasnijih načina suvremene zaštite i uređenja graditeljskog naslijeđa i uključenja u tokove današnjeg života.

Promjena funkcije zgrade davanjem neke namjene objektima koji su ostali bez žive funkcije, suština je adaptacije, i ona se javlja se uporedo s drugim metodama tj. s konzervacijom zatečenog objekta ili pak većim ili manjim restauratorskim radovima.

Venecijanska povelja iz 1964. preporučuje:

„Za osiguranje zaštite spomenika uvijek je povoljnije ako oni imaju neku za društvo korisnu namjenu: davanje takve namjene je prema tome poželjno, ali se pri tome ne smije mijenjati unutrašnji raspored ni izgled građevine. Samo u tim granicama mogu se uzimati u obzir i dozvoljavati preuređenja koja zahtijevaju suvremene potrebe i način života.“

Pitanje funkcije povijesne građevine ili cjeline veoma su složene i ne ih se rješavati po nekom jedinstvenom modelu, jer i u odabiru namjene graditeljskom naslijeđu postoji veliki raspon mogućnosti.

Adaptacija - Tate Modern, London, UK

Nekadašnja elektrana koja je prestala sa radom 1982., adaptirana je u Tate Modern, muzej savremane umjetnosti i otvoren za javnost 2000., prema projektu arhitektonskog biroa Herzog & de Meuron. Danas je najposjećeniji muzej savremene umjetnosti na svijetu, a u nekadašnjoj hali turbina, koja je postala ulazni hol-izložbeni prostor za posebne i velike eksponate, održavaju se izložbe kao što je poznata instalacija Shibboleth, kolumbijske umjetnice Doris Solcedo.

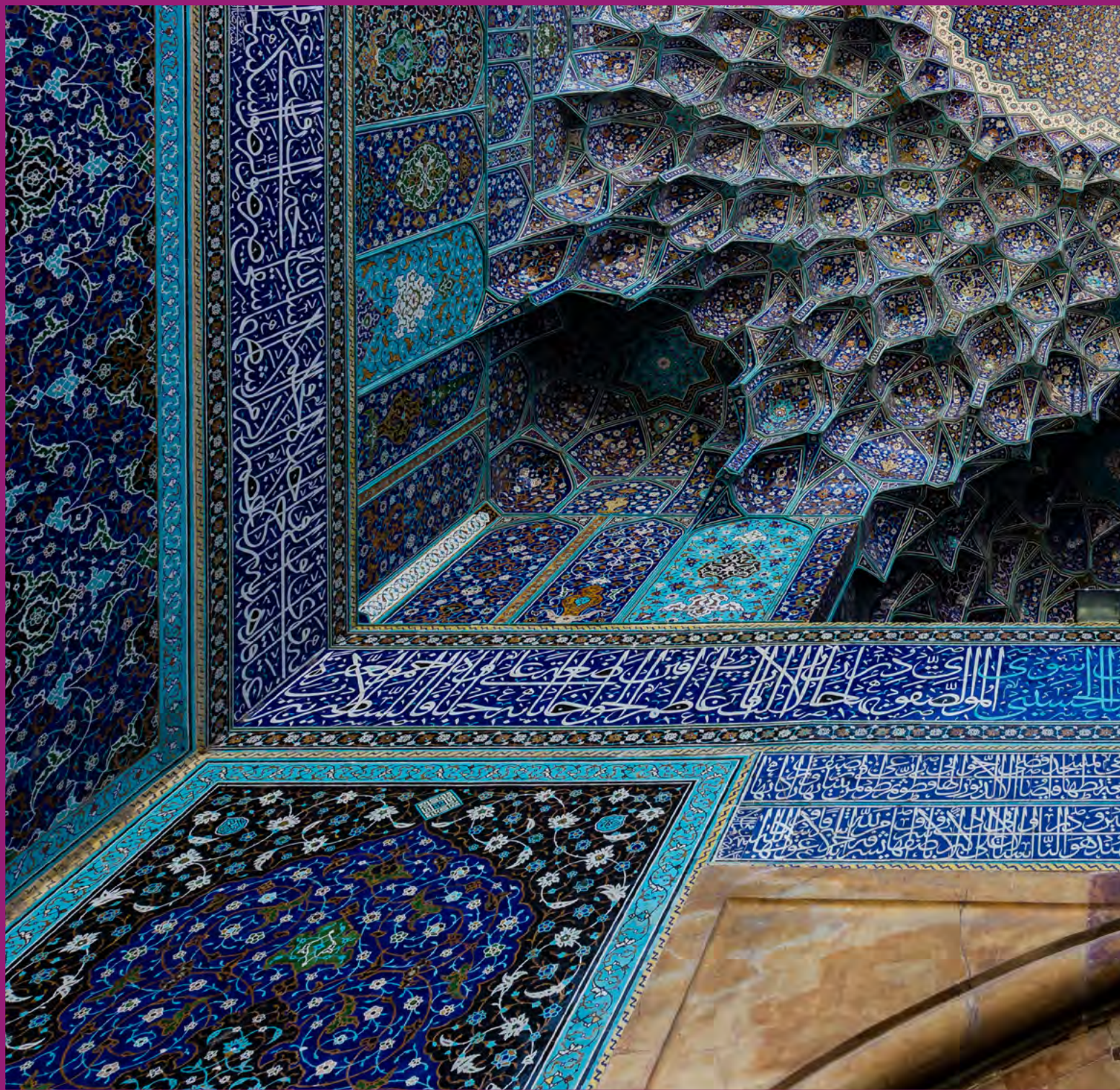
Interpolacija/adaptacija - Frosilos, Copenhagen, Holandija

Frosilos - stambeni kompleks nastao adaptacijom dva stara silosa, po projektu arhitektonskog biroa MVRDV.

Kako su silosi armiranobetonske konstrukcije, koje ne dopuštaju usijecanje velikih otvora, stanovi su “okačeni” s vanjske strane, dok su unutar jezgre postavljene samo vertikalne komunikacije, čim je stvoren raskošni hol.

Sažetak

Metode zaštite su alati koje koristimo prilikom fizičkih intervencija na graditeljskom naslijeđu. Date su sve osnovne metode koje se primjenjuju. Naglasak je na osnovne jer tokom daljnjeg upoznavanja sa metodama koje koristimo kao alate za intervencije na graditeljskoj baštini proces se usložnjava i svaki od postupaka koje provodimo u toku aktivne zaštite ima svoje varijable, a koriste se i metode drugih naučnih disciplina koje pomažu da intervencije u fizičkom smislu, obavljane na graditeljskoj baštini budu što tačnije i što uspješnije.

Dom of Shah Abbas, Isfahan, Iran

Metodološki postupak pri odabiru metode zaštite

Metodološki postupak je specifičan za svaki pojedini slučaj dobra koje se zaštićuje, bilo da se radi o cjelini, historijskoj građevini ili integralnoj baštini.

Međutim, svaki metodološki postupak bi se trebao sastojati od tri faze - početne dvije te novoprojektovano stanje, koje se zatim detaljno razrađuju i dopunjuju za pojedine karakteristične situacije.

Ono što je važno napomenuti je da se svaki metodološki postupak koji slijedi bazira na metodologiji De Angelis D'Osat u prve dvije faze koje sadrže:

- 1.** Istraživanja
- 2.** Analize
- 3.** Valorizaciju
- 4.** Odabir metoda zaštite kao i njihovu primjenu

Svaki postupak mora biti argumentovan prethodnim zaključcima, a osobito odabir metoda zaštite prethodnim istraživanjem, analizom i valorizacijom.

Istraživanje

ISTRAŽIVANJE IZVORNOG STANJA

ISTRAŽIVANJE I OBRADA PRVOBITNOG STANJA I RAZVITKA POVIJESNIH GRAĐEVINA I CJELINA

Proučavanje prvobitnog stanja i razvitka historijske građevine ili cjeline zasniva se na:

- 1.** analizi današnjeg stanja, iz koje se u mnogim slučajevima mogu dobiti podaci o prvobitnom izgledu i pojedinim fazama razvoja;
- 2.** podacima iz povijesnih izvora:
 - a.** stari crteži, katasterski planovi, stare karte i fotografije, isprave o utemeljenju, ugovori o izgradnji – izvori prvog reda;
 - b.** kronike, memoari, usmene predaje – izvori drugog reda.

ISTRAŽIVANJE ZATEČENOG STANJA

1. istraživanje na terenu

Zatečeno stanje na terenu i stvaranje foto-baze podataka, identifikacija i lociranje na terenu. Izgled objekta i kontrola osnovnih grafičkih elaborata, uzevši u obzir i izmjene na objektu.

2. grafička dokumentacija i tehnički nacrti

- a.** skice in situ kao sredstvo za upoznavanje i razumijevanje objekta ili cjelina
- b.** tehničko snimanje i mjerenje Mj. 1:100, 1:200, 1:50; 1:20. (za detalje)
- c.** arhitektonski projekti Mj. 1:100, 1:200, 1:50
- d.** projekti konstrukcija i detalja Mj. 1:20

ISTRAŽIVANJE KOMPARATIVNIM POSTUPKOM

Istraživanje zasnovano na komparativnoj građi, koja putem analogije omogućava pretpostavke o izvornom izgledu ili o pojedinim fazama u razvitku grada, naselja ili pojedinačne građevine.

Analize

ISTRAŽIVAČKO-ANALITIČKA DOKUMENTACIJA ZATEČENOG STANJA – detaljno istraživanje današnjeg stanja s aspekta tehničkih, historijskih i društveno-ekonomskih znanosti.

Tu spadaju demografska istraživanja, ekonomsko-socijalna analiza, analiza funkcije, prometna analiza, istraživanja prometnih instrumenata, analiza vlasničkih odnosa itd.

Možemo kao osnovu za analizu povijesnih građevina usvojiti analitičku shemu koju je dao G. De Angelis D'Ossat, prema kojoj se graditeljskom naslijeđu pristupa sa trojnog aspekta:

- 1.** povijesnog, koji zahtijeva ispitivanje političkih, društvenih i ekonomskih prilika što se odnose na nastanak građevine
- 2.** umjetničkog, koji uključuje istraživanje kompozicije, estetskih principa, proporcija, a zahvata i proučavanje umjetničkog profila samog graditelja
- 3.** statičko-strukturalnog, koji sadrži proučavanje materijala, tipa konstrukcije i načina izvođenja

Svi ti aspekti istovremeno se podvrgavaju trostrukom istraživačkom pristupu i to:

- 1.** u cjelini povijesne građevine
- 2.** u detalju
- 3.** u odnosu na okolni ambijent

Isto tako svi navedeni elementi ispituju se u odnosu na:

- današnje stanje povijesne građevine
- izgubljene i nerealizirane dijelove
- usporedbe sa savremenim i sličnim objektima

Metodologija De Angelis D'Osati

Valorizacija

Na osnovu prethodnih faza metodološkog postupka pristupa se znanstvenoj valorizaciji povijesne građevine ili cjeline.

Osnovni cilj valorizacije je upozoriti na sve vrijednosti graditeljskog naslijeđa i stepenovati ga na osnovu objektivnih kriterija.

Opšta vrijednost graditeljskog naslijeđa proizići će iz komplektnog sagledavanja niza pojedinačnih vrijednosti kao što su utilitarna vrijednost, estetska vrijednost, kulturno-historijska vrijednost, vrijednost starine, rariteta, originalnosti, edukativne, prostorno-ambijentalne, materijalne i druge vrijednosti.

Na osnovu sprovedene analize, zaključuje se da objekat ima neku od sljedećih vrijednosti:

- 1.** spomeničku vrijednost
- 2.** arhitektonsku vrijednost
- 3.** ambijentalnu vrijednost
- 4.** neutralnu vrijednost
- 5.** objekti u neskladu:
 - a.** objekti za redizajn
 - b.** objekti za rušenje

Odabir jedne od naučnih metoda zaštite/očuvanja

Aktivna zaštita graditeljskog naslijeđa, između ostalog, postiže se primjenom različitih metoda, što se odabiru prema posebnim zahtjevima svakog pojedinačnog slučaja, a na osnovu metodološkog postupka o kojem je prethodno bila riječ.

Ti se zahtjevi prvenstveno osnivaju na stepenu očuvanosti svakog pojedinog dobra, koje se zaštićuje i uređuje, na znastvenoj valorizaciji i na sagledavanju mjesta uloge graditeljskog naslijeđa u savremenom životu.

Sažetak

Metodološki postupak smatramo redosljedom koraka koji se koristi kada želimo da provedemo intervenciju na graditeljskom naslijeđu primjenom odabrane/odabranih metoda zaštite. U ovoj fazi učenja detaljno je objašnjena metodologija koja je prethodila metodološkom postupku aktivne zaštite i koja se smatra bazalnom metodologijom tj. metodološkim postupkom koji je utemeljio sistemski postupak zaštite graditeljskog naslijeđa.

Metodološki postupak de Angelis d'Ossat bavi se izvornim i zatečenim stanjem, koje prije uvođenja aktivne zaštite smatramo pasivnim. Dokumentiranje, kao najznačajniji segment u tom postupku akceptira arhitektsku fazu nastanka objekta ili cjeline i opserviranjem i snimanjem na licu mjesta uočava razlike kod zatečenog stanja. Ova metodologija ističe komparativnu metodu kao metodu izbora u slučajevima kada nemamo podatke o izvornom stanju objekta ili cjeline. Shema i tekstualno obrazloženje daju ukupan prikaz akcentirane metodologije.

PREGLED PRAVNE REGULATIVE ZAŠTITE GRADITELJSKOG NASLIJEĐA

POGLAVLJE 3

Atenska i Venecijanska povelja

Osnovni principi i nedostaci

Atenska povelja

Atenska povelja je prvi dokument o zaštiti graditeljske baštine na međunarodnom nivou.

Donesena je 1931.g na Međunarodnoj konferenciji o zaštiti spomenika.

OSNOVNI PRINCIPI:

- prednost se daje stalnom i redovnom održavanju i konzervaciji u odnosu na cjelovite restitucije.
- Međutim ukoliko se rekonstrukcija čini neophodnom zbog degradacije i rušenja preporučuje se uvažavanje svih povijesnih i umjetničkih slojeva.
- zadržavanje, kad god je to moguće korištenja spomenika, koje osigurava životni kontinuitet, a da pri tome savremena namjena bude takva da poštuje povijesni i umjetnički karakter.
- na osnovu izlaganja o zakonodavstvu kojem je svrha zaštita spomenika, konferencija prihvata opća nastojanja da se u ovom predmetu posveti pažnja kolektivnom pravu nasuprot privatnog interesa, pri čemu se treba voditi računa o žrtvama koje vlasnici snose u cilju općeg interesa.

- kada se radi o ruševinama, nameće se krajnje savjesna konzervacija, a kada to uvjeti omogućavaju moguće je i postavljenje izvornih elemenata na prvobitno mjesto (anastiloza). Novi materijali upotrijebljeni u tu svrhu uvijek se moraju raspoznavati. Kada se međutim zaštita ruševina, otkrivenih otkopavanjem, pokaže nemogućom, preporučuje se ponovno njihovo zatrpavanje, nakon što su poduzeta precizna tehnička snimanja. U tom smislu predlaže se uska suradnja arhitekata i arheologa.
- preporučuje se upotreba svih savremenih tehničkih dostignuća i materijala u postupku konsolidacije, s tim da se novi materijali, upotrebljeni u tu svrhu, moraju sakriti da ne bi narušili izgled i karakter objekta koji se restaurira.
- također se preporučuje saradnja arhitekata i konzervatora sa stručnjacima fizičkih, hemijskih i prirodnih znanosti, radi poduzimanja istraživanja na polju zaštite spomenika, te objavu rezultata dobivenih rezultata na međunarodnom nivou.
- poštivanje obilježja i fizionomije grada, naročito u blizini starih spomenika, zbog kojih treba naročito štititi ambijent.
- predmet pažnje mogu biti i nasade i biljni ukrasi, prikladni spomenicima i spomeničkim skupinama, da bi se sačuvao prvobitni karakter. Također se preporuča zabrana bilo kojih reklama, nedozvoljenih dogradnji telegrafskih žica i stupova i bučne i nametljive industrije u blizini umjetničkih i povijesnih spomenika.
- zalaže se za objavu inventara povijesnih spomenika na nacionalnoj razini, od strane pojedinih država ili njihovih institucija i za stvaranje arhiva, gdje bi se čuvali dokumenti o njenim vlastitim spomenicima kulture.
- objavljivanje članaka o postupcima i metodama zaštite povijesnih spomenika od strane međunarodnih institucija za zaštitu spomenika.

I na kraju:

- izlaže se uvjerenje da najbolja garancija za zaštitu spomenika i umjetničkih djela proizilazi iz privrženosti i poštovanja samog naroda, podsticanih akcijama od strane vlasti i kroz edukaciju.

NEDOSTATAK ATENSKE POVELJE

Potrebno je naglasiti da je povelja favorizirala zaštitu samo onih najznačajnijih spomenika, što je značilo zanemarivanje i uklanjanje onih manje vrijednih objekata u njihovoj okolini.

Također, iako se uviđa vrijednost ambijenta, on nije bio shvaćen kao vrijednosna kategorija unutar već izgrađenog okvira, već kao kategorija koju je tek trebalo ostvariti na relaciji staro - novo.

Venecijanska povelja

Venecijanska povelja predstavlja temeljni dokument za zaštitu i očuvanje kulturnog naslijeđa. Ona je trasirala put savremenoj doktrini zaštite cjelokupnog graditeljskog naslijeđa u svim dijelovima svijeta.

Iako je prošlo 45 godina od njenog usvajanja, njeni temeljni principi i filozofija još uvijek imaju veliki značaj. Izrada savremenih međunarodnih dokumenata, koji su je dopunili i učinili djelotvornijom, nisu umanjili njen značaj, s obzirom da su tretirani problemi već imali svoje mjesto u njoj.

OSNOVNI PRINCIPI

Namjera tvoraca ovog dokumenta je bila da se principi koji prethode konzervaciji i restauraciji zajednički utvrde i formuliraju na međunarodnoj osnovi, s tim da svaka zemlja vodi brigu o njihovom provođenju u okvirima vlastite kulture i tradicije.

DEFINICIJA I CILJ

- povelja je obradila pojam historijskog spomenika, a pod njim podrazumijeva pojedinačna arhitektonska djela, gradske i seoske cjeline od kulturno-historijskog značaja koje predstavljaju svjedočanstvo određene civilizacije, neke značajne faze razvoja ili nekog historijskog događaja.
- konzervacija i restauracija predstavljaju disciplinu koja neophodno zahtijeva saradnju svih grana nauke i tehnike koje, mogu da doprinesu proučavanju i spašavanju spomeničkog naslijeđa.
- konzervacija i restauracija imaju za cilj da sačuvaju spomenike na samo kao umjetnička djela nego i kao historijska svjedočanstva.

KONZERVACIJA

- konzervacija na prvom mjestu zahtijeva stalno održavanje spomenika.
- za zaštitu spomenika je uvijek povoljnije ukoliko imaju neku za društvo korisnu namjenu, ali se pri tome ne smije mijenjati unutrašnji raspored ni izgled građevina.
- pri postupku konzervacije nekog spomenika treba konzervirati i njegovu okolinu.
- spomenik je neodvojiv od historije čiji je svjedok ili od sredine u koju je smješten. Prema tome, premještanje spomenika ili nekog njegovog dijela može se dozvoliti samo u slučaju neposredne ugroženosti spomenika ili kad to opravdavaju razlozi od velikog nacionalnog ili međunarodnog značaja.
- kiparski, slikarski i drugi dekorativni elementi, koji čine sastavni dio spomenika smiju se odvojiti samo ako je to jedina mjera kojom se oni mogu zaštititi.

RESTAURACIJA

- može se vršiti samo u izuzetnim slučajevima. Njen cilj je da otkrije estetske ili historijske vrijednosti spomenika. Zasniva se na postojanju autentične dokumentacije, te se mora zaustaviti tamo gdje počinje pretpostavka.
- Svako dograđivanje i dopunjavanje zasnovano na pretpostavkama, a koje se pokaže nužnim iz estetskih i tehničkih razloga, treba proizići iz arhitektonske kompozicije i nositi pečat našeg vremena.
- ukoliko tradicionalne tehnike ne odgovaraju, konsolidacija spomenika može se sprovesti primjenom afirmisanih savremenih metoda konzervacije i konstrukcije.
- treba poštovati doprinose svih epoha u izgradnji spomenika. Uklanjanje elemenata jedne epohe da bi se otkrila druga, opravdano je samo u izuzetnim slučajevima i pod uvjetom da su uklonjeni elementi od neznatne vrijednosti, dok su otkriveni elementi od izuzetnog historijskog, arheološkog ili umjetničkog karaktera.

ISKOPINE

- kod iskopina se treba osigurati uređenje ruševina i poduzeti konzervacija, te osigurati stalna zaštita. Isključena je mogućnost rekonstrukcije, jedino se dopušta anastiloza.
- Dopunske elemente uvijek treba precizno raspoznati i svesti ih na minimum, neophodan za očuvanje spomenika i za uspostavljanje kontinuiteta njegovih oblika.

DOKUMENTACIJA I PUBLICIRANJE

- u završnom članu povelje date su upute za dokumentaciju i publiciranje. Preporučeno je da se sve faze rada na iskopavanju, konzervaciji, restauraciji, konsolidaciji, anastilozi i integraciji, kao i sve tehničke i formalne elemente, identificirane u toku tih radova, treba uvijek temeljito dokumentovati fotografijama, crtežima, analitičkim i kritičkim izvještajima. Tu dokumentaciju je potrebno deponirati u arhiv neke javne institucije, a također i publicirati.

SPOMENIČKE CJELINE

- Osnova zamjerka Atenskoj povelji – favoriziranje pojedinačnih spomenika najvišeg dometa – otklonjena je u Venecijanskog povelji.
- Ona je istakla da graditeljske cjeline moraju biti predmet posebne brige i od posebnog su značaja za kulturnu baštinu.

Sažetak

Kako bi oblast zaštite graditeljskog naslijeđa dobila svoju konačnu formu, ovim se upoznajemo sa temeljnim dokumentima, jednim iz 1931 godine a drugim iz 1964 godine. Oba ova dokumenta donesena su na prvoj i drugoj konferenciji arhitekata i tehničara vezanih za historijske spomenike.

Atenska povelja o restauriranju povijesnih spomenika

Prihvaćena na Prvom međunarodnom kongresu arhitekata i tehničara vezanih za povijesne spomenike, Atena 1931. Bazirana je na osam tačaka koje je kroz biološku zaštitu postavio Camilo Boitto.

Kroz prikaz osnova smještenih u deset tačaka potvrđuje se nakana stručnjaka za valorizacijom i prevencijom, kao i konačnom zaštitom. Dati su osnovni principi, a ovdje su iznesene i prednosti kao i mane Atenske povelje.

Venecijanska povelja

Usvojena je na Drugom međunarodnom kongresu arhitekata i konzervatora 1964. godine. Kako se u tekstu i kaže ova povelja konačno definiše konzervaciju i restauraciju, te su date prednosti i mane koje se smatraju ključnim u definiciji graditeljske baštine. Obzirom da ova povelja tretira i širi obuhvat oko historijskih građevina, po prvi put se govori i o zaštiti ambijenta.

Palača Belvedere, Beč, Austrija

Međunarodna legislativa

Dokumenti o zaštiti graditeljskog naslijeđa

DEFINICIJE POJMOVA:

Konvencija predstavlja ugovor na nivou međunarodnog prava, koji može biti bilateralni i multilateralni. Potpisnici ovih ugovora su države. Kršenje odredbi konvencije kažnjava se sankcionisanjem.

Deklaracija predstavlja preporuku čiji su potpisnici države ili nevladine organizacije, te potpisnici ne podliježu zakonskom sankcionisanju.

Povelja predstavlja dokument donešen od strane nevladinih organizacija, koje se tim dokumentom obavezuju na poštivanje propisanih pravila. U međunarodnim odnosima, akt u kojem se proklamiraju neka načela ili pravila međunarodnih odnosa.

Ratifikacija je formalno prihvatanje od strane ovlaštene državne institucije i priznanje određenog sporazuma ili međunarodne konvencije.

Primjena, odnosno ostvarenje ratifikovanog dokumenta, odvija se u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom i praksom.

U ovim predavanjima će se dati kratak hronološki pregled najznačajnijih međunarodnih dokumenata iz oblasti zaštite graditeljskog naslijeđa počev od poslijeratnog perioda pa do 80-ih godina prošlog stoljeća (u posebnim predavanjima će se obrađivati savremeni dokumenti iz oblasti zaštite):

- 1.** Haška konvencija (1954.)
- 2.** Preporuka iz New Delhija (1956.)
- 3.** Venecijanska povelja (1964.)
- 4.** Attualita Urbanistica del monumento e dell'ambiente antico. (1957.)
- 5.** Splitska deklaracija (1971.), kojoj je prethodilo 5 simpozija u periodu od 1965.-1968.
- 6.** Amsterdamska povelja (1975.)
- 7.** Preporuka iz Nairobija

Najveći utjecaj na današnju međunarodnu regulativu o zaštiti i obnovi graditeljskog naslijeđa i savremenu doktrinu zaštite, imala je talijanska škola biološke faze.

Tako se italijanska Povelja zaštite, koju je 1931.g donijelo Vrhovno vijeće za starine i umjetnost, gotovo u svim paragrafima poklapa sa Atenskom poveljom, koja je usvojena iste godine na međunarodnoj konferenciji o zaštiti spomenika, i na koju je svojim pristupima posebno utjecao talijanski predstavnik Gustavo Giovannoni.

Atenska povelja predstavlja prvu povelju o zaštiti graditeljske baštine na međunarodnom nivou.

Haška konvencija

Nakon velikih ratnih razaranja vrijednog kulturnog naslijeđa, međunarodna zajednica počinje u prvim poslijeratnim godinama organizirati preventivnu zaštitu kulturnih dobara.

Tako se na inicijativu Ujedinjenih naroda i UNESCO-a saziva međunarodna konferencija u Haagu, koja je usvojila Konvenciju o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba.

Parlamenti zemalja sudionica poslije toga su pojedinačno ratificirali Hašku konvenciju, a među njima i tadašnja FNRJ još 1955. god.

Preporuka iz New Delhija

Dvije godine kasnije Generalna skupština UNESCO-a donijela je tzv. Preporuku iz New Delhija (1956.) o međunarodnim principima koje treba primjenjivati pri arheološkim iskopavanjima.

Tom preporukom željelo se na međunarodnom planu, a preko toga kroz nacionalno zakonodavstvo pojedinih država, ostvariti znanstvena kontrola arheoloških iskopavanja, njihovu uvjetovanost potrebnim odobrenjem mjerodavnih organa i osigurati primjerenu zaštitu.

Venecijanska povelja

1964. god. u Veneciji je održan II međunarodni kongres arhitekata i tehničara. Na kongresu je, pored ostalog:

- usvojena nova međunarodna povelja zaštite – Venecijanska povelja – danas najznačajniji dokument u domeni zaštite.
- osnovan Međunarodni savjet za spomenike i područja – ICOMOS (International Council on Monuments and Sites), kao svjetska nevladina organizacija u kojoj su mnoge države članice organizirane sa svojim nacionalnim komitetima.

Stavke Venecijanske povelje detaljno su prikazane u prethodnom poglavlju.

Attualita Urbanistica del monumento e dell'ambiente antico

Suvremena doktrina zaštite graditeljskog naslijeđa, koja se zasniva na aktivnoj zaštiti, potvrđena je kroz izlaganja mnogih sudionika iz velikog broja zemalja na Međunarodnom kongresu održanom u Milanu 1957. god. pod nazivom *Attualita Urbanistica del monumento e dell'ambiente antico*.

Pet simpozija Savjeta Evrope

Za ista načela zaštite kroz planiranje angažirao se i Evropski savjet, koji je organiziranjem svojih simpozija i okupljanje istaknutih stručnjaka dao znatan doprinos znanstvenom postupku očuvanja i rehabilitacije povijesnih područja. U periodu od 1965. do 1968., u njegovoj organizaciji je održano pet međunarodnih simpozija, svaki s određenom temom vezanom izravno za revitalizaciju graditeljskog naslijeđa.

- 1.** Na prvom simpoziju održanom u Barceloni – Simpozij A, raspravljalo se o kriterijima i metodama izrade zaštitnog inventara. Zahvaljujući tom nastojanju, evropske zemlje i čitav svijet dobili su inventarski model koji je prihvaćen u Palmi i službeno usvojen od evropskog ministarskog vijeća.
- 2.** Iste godine je u Beču održan drugi simpozij – Simpozij B, na kom se raspravljalo o pronalaženju primjerene namjene historijskim građevinama, ukoliko su one ostale bez izvorne funkcije.
- 3.** Treći simpozij, održan u Baathu – Simpozij C, najizravnije je odrazio stavove aktivne zaštite svojom osnovnom temom :“Načela i praksa aktivne zaštite skupine i područja građevina povijesnog i umjetničkog interesa“. Ispitivani su teoretski i tehnički problemi vezani uz zahtijev integracije graditeljskog naslijeđa u tokove savremenog života.
- 4.** Četvrtim simpozijem održanim 1967. god. u Haagu – Simpozij D, zaštitna problematika još se više približila prostornom planiranju. Na tom je skupu razmatrana tema „Aktivno održavanje spomenika, skupina i područja građevina povijesno-umjetničkog interesa u okviru regionalnog planiranja“, i istaknuta važnost suradnje službe zaštite i urbanističke službe.
- 5.** Peti simpozij – Simpozij E, održan u Avinjonu, raspravljao je o realizaciji politike zaštite i rehabilitacije graditeljskog naslijeđa, uključujući pravne i finansijske aspekte tog problema.

Splitska deklaracija i Amsterdamska povelja

Daljnje nastojanje Evropskog savjeta na proširenju stručne platforme aktivne zaštite, bilo je rasprava o zaštiti kroz planiranje i ulozi političkih tijela u revitalizaciji graditeljske baštine.

Na novom simpoziju održanom 1971. god. u Splitu, usvojena je Splitska deklaracija, koja između ostalog, govori o ulozi lokalnih vlasti u planiranju historijskih područja i o zaštiti graditeljske baštine.

Taj simpozij je predstavljao svojevrsnu pripremu za proklamiranu godinu evropske graditeljske baštine, u okviru koje je 1975. na Međunarodnom kongresu evropske graditeljske baštine usvojena Amsterdamska deklaracija – najvažniji sveobuhvatni dokument o aktivnoj zaštiti.

Konferencija u Najrobiju

Slična načela prihvaćena su već slijedeće godine (1976.) na UNESCO-voj konferenciji u Najrobiju. Tako su načela aktivne zaštite od evropskih preporuka postala opća međunarodna platforma svih zemalja u pogledu zaštite povijesnih cjelina i njihove uloge u savremenom životu.

Od velikog je značaja i Međunarodna konvencija o svjetskoj kulturnoj i prirodnoj baštini, kojom se sukcesivno stvara i proširuje popis najznačajnijih svjetskih kulturnih i prirodnih dobara, i tako pridonosi njihovoj popularizaciji, zaštiti i odražavanju.

Pregled međunarodnih multilateralnih ugovora čija je članica, odnosno kojima je vezana Bosna i Hercegovina:

Ugovori za koje je depozitar generalni sekretar Vijeća Evrope:

- Evropska konvencija o kulturi (Paris, 1954. godine);
- Evropska konvencija o zaštiti arheološkog naslijeđa (London, 1969. godine, revidirana u Valetti 1992. godine, BiH nije potpisnica revidirane konvencije);
- Konvencija o zaštiti arhitektonskog naslijeđa Evrope (Granada, 1985. godine).

Ugovori za koje je depozitar generalni direktor UNESCO-a:

- Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine (Pariz, 1972. godine);
- Konvencija o mjerama za zaštitu i sprečavanje nedozvoljenog uvoza, izvoza i prenosa svojine kulturnih dobara (Pariz, 1970. godine);
- Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba (Hag, 1954. godine);
- Bernska konvencija za zaštitu književnih i umjetničkih djela iz 1886. godine, revidirana u Parizu 1971. godine i dopunjena 1979. godine;
- Evropske konvencije i preporuke u oblasti kulturnog naslijeđa.

Sažetak

Definiranje pojmova koji regulišu status dokumenata kao i definiranje provedbe ovih dokumenata predmet su ove lekcije. Također je dat i popis sa osnovnim sadržajem najznačajnijih dokumenata koje je ratifikovala naša zemlja. Bez obzira što je riječ o dokumentima koji su nastali i ratifikovani prije i oko osamdesetih godina prošlog stoljeća, ovi dokumenti predstavljaju temelj doktrine zaštite uopšte.

U konačnici, predavanje sadrži i pregled međunarodnih multilateralnih ugovora čija je članica, odnosno kojima je vezana Bosna i Hercegovina, a čiji su depozitari bili generalni sekretar UNESCO-a i generalni direktor Savjeta Evrope.

UN, UNESCO, Komitet za svjetsku baštinu

Osnovne definicije

UN je međunarodna organizacija kojoj je cilj uspostavljanje međunarodnih odnosa na polju prava, socijalnog i ekonomskog razvoja, te uspostavljanje ljudskih prava i sloboda

.

UNESCO je specijalna agencija organizacije Ujedinjenih nacija, koja se bavi međunarodnim odnosima iz oblasti **edukacije, nauke i kulture**.

Djeluje na pet polja: obrazovanja, nauke i kulture, kao i komunikacija i informiranja.

World heritage committee – Komitet za svjetsku baštinu je podorganizacija UNESCOa. Komitet za svjetsku baštinu je odgovoran za implementaciju Konvencije o svjetskoj baštini, određuje upotrebu Fonda svjetske baštine i pruža finansijsku pomoć na zahtijev država članica.

Komitet za svjetsku baštinu - pravna osnova i struktura

Pravna osnova (osnivački dokument) Komiteta za svjetsku baštinu je Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine.

Države potpisnice Konvencije su obavezne da poštuju sve odredbe, a njihovo nepoštivanje i kršenje podliježe sankcionisanju.

Države potpisnice nisu automatski i članice Komiteta – Komitet se sastoji samo od 21 predstavnika država potpisnica Konvencije i njihov mandat iznosi šest godina. Njih biraju sve države potpisnice na sjednici Generalne skupštine, koja se održava u okviru Generalne konferencije UNESCOa.

Prilikom izbora članova Komiteta, treba da bude zagarantovana jednaka zastupljenost raznih regiona i kultura svijeta.

Države članice Komiteta imenovat će kao svoje predstavnike osobe koje su kvalifikovane na polju kulturne ili prirodne baštine.

Sjednicama Komiteta mogu prisustvovati, kao savjetodavno tijelo: jedan predstavnik Međunarodnog centra za proučavanje konzervacije i restauracije kulturnih dobara (ICCROM), jedan predstavnik Međunarodnog savjeta za spomenike i monumentalna mjesta (ICOMOS) i jedan predstavnik Međunarodne unije za konzervaciju prirode i prirodnih resursa (IUCN), kojim će se moći priključiti, na traženje država članica Konvencije koje zasjedaju u Generalnoj skupštini za vrijeme redovnih sastanaka Generalne konferencije Organizacije ujedinjenih nacija za prosvjetu, nauku i kulturu, predstavnici drugih međuvladinih ili nevladinih organizacija koje imaju slične ciljeve.

Ova tri savjetodavna tijela nemaju nikakvo pravo glasa niti odlučivanja, ona isključivo daju svoje mišljenje, preporuke i smjernice ukoliko to Komitet zatraži u vezi nekog pitanja. Sve odluke donosi sam Komitet.

OBAVEZE DRŽAVA ČLANICA POTPISNICA KONVENCIJE ZA SVJETSKU KULTURNU I PRIRODNU BAŠTINU

Obaveze država članica:

Svaka država članica ove Konvencije priznaje da u njenu dužnost prvenstveno spadaju identifikacija, zaštita, konzervacija, prezentacija i prenošenje slijedećim generacijama kulturnih i prirodnih dobara koja se nalaze na njenoj teritoriji. U tom cilju ona će nastojati da djeluje sopstvenim naporima, koristeći sve svoje mogućnosti, a gdje je potrebno koristeći i međunarodnu pomoć i saradnju u finansijskom, umjetničkom, naučnom i tehničkom pogledu.

Svaka država članica ove Konvencije dostavit će Komitetu za svjetsku baštinu, u najkraćem mogućem roku, inventar dobara kulturne i prirodne baštine koja se nalaze na njenoj teritoriji, a koja mogu biti uključena u listu o kojoj će biti riječ u daljnjem tekstu. Taj inventar, koji ne treba da bude iscrpan, sadržavat će podatke o mjestu na kome se nalaze dobra, kao i o vrijednosti koju ona imaju.

OBAVEZE KOMITETA ZA SVJETSKU BAŠTINU

Obaveze Komiteta za svjetsku baštinu:

World heritage committee – Komitet za svjetsku baštinu je odgovoran za implementaciju Konvencije o svjetskoj baštini, određuje upotrebu Fonda svjetske baštine i pruža finansijsku pomoć na zahtjev država članica.

To znači da Komitet ima prioritet da ispunjava sljedeće obaveze:

1. Prva obaveza Komiteta - Lista svjetske baštine:

Na osnovu inventara koje države budu podnijele Komitet će ustanoviti i voditi evidenciju i objaviti je pod naslovom „Lista svjetske baštine“, listu dobara kulturne baštine i prirodne baštine, za koje smatra da imaju izuzetnu univerzalnu vrijednost na osnovu kriterijuma koje bude ustanovila. Ažurirana lista bit će dostavljana najmanje svake druge godine.

Da bi neko od dobara bilo uključeno u Listu svjetske baštine neophodna je saglasnost zainteresovane države. Upis nekog od dobara koje se nalazi na teritoriji koja je predmet suverenosti ili jurisdikcije više od jedne države, ni u kom slučaju neće prejudicirati prava strana u sporu.

DANAS POSTOJI DESET KRITERIJA ZA UPIS

NA LISTU SVJETSKJE BAŠTINE:

KULTURNI KRITERIJ

- I. remek-djelo ljudskog kreativnog genija;
- II. predstavlja važnu promjenu ljudskih vrijednosti kroz određeno vremensko razdoblje u jednom kulturnom području svijeta, na području razvoja arhitekture ili tehnologije, monumentalnih umjetnosti, urbanizma ili dizajna krajolika;
- III. posjed jedinstvena ili barem izvanrednog svjedočanstva kulturne tradicije jedne postojeće ili nestale civilizacije;
- IV. izvanredan primjer gradnje, arhitektonskog ili tehnološkog kompleksa ili krajolik koji predstavlja važne etape (ili važnu etapu) ljudske povijesti;
- V. izvanredan primjer tradicionalnog ljudskog naselja, uporabe tla ili mora, koji je reprezentativan za cijelu kulturu (ili kulture), ili ljudsku interakciju s okolišem, osobito ako je postao osjetljiv zbog utjecaja nepovratnih promjena;
- VI. izravno ili očito povezan s pojavama ili živom tradicijom, s idejama ili vjerovanjima, s umjetničkim i književnim radovima izvanrednog jedinstvenog značaja. (Komitet smatra da ovaj kriterij treba rabiti samo uz neki drugi kriterij);

PRIRODNI KRITERIJ

- VII. neusporediv prirodni fenomen ili područje izvanredne prirodne ljepote i estetske vrijednosti (tzv. kulturni krajolik);
- VIII. izvanredan primjer važnih etapa povijesti zemlje, uključujući zabilješke života, značajan neprekinut geološki proces u oblikovanju zemlje, ili značajna geomorfička ili fiziografska odlika;
- IX. izvanredan primjer koji predstavlja značajan neprekinut ekološki i biološki proces u evoluciji i razvoju kopnenih, slatkovodnih, obalnih i morskih eko-sustava, te biljnih i životinjskih skupina;
- X. najvažnije i značajno prirodno stanište za očuvanje prirodne raznolikosti na lokalitetu (in-situ), uključujući ugrožene vrste izvanredne vrijednosti za znanost ili očuvanje života;

2. Druga obaveza Komiteta - Lista svjetske baštine u opasnosti:

Komitet će ustanoviti, ažurirati i objavljivati, prema potrebi, „Spisak svjetske baštine u opasnosti“, listu dobara iz Spiska svjetske baštine čija zaštita zahtjeva velike konzervatorske radove za koje je tražena pomoć u smislu ove Konvencije. Ovaj spisak će sadržavati i procjenu vrijednosti tih operacija.

Spisak može sadržavati samo ona dobra kulturne i prirodne baštine kojima prijeti ozbiljna i konkretna opasnost, kao što su prijetnja uništenjem uslijed ubrzanog propadanja, projekata velikih javnih i privatnih radova, kao i urbanog ili turističkog razvoja; uništenje prouzrokovano u promjeni upotrebe ili vlasništva zemljišta; duboke promjene iz nepoznatih razloga; napuštanje iz bilo kojih razloga; izbijanje ili prijetnja izbijanja ratnih sukoba; katastrofe i kataklizme; veliki požari, zemljotresi, klizanje zemljišta, vulkanske erupcije, promjene u nivou vode, poplave i morski seizmički talasi. Komitet može, u slučaju nužde, u svako doba vršiti dopunu Spiska svjetske baštine u opasnosti i o svakom novom upisu izdati hitno saopštenje.

3. Treća obaveza Komiteta - Fond svjetske baštine:

Komitet donosi odluku o upotrebi sredstava iz Fonda ustanovljenog Konvencijom. On će tražiti način da se povećaju sredstva i poduzimati korake u tom pravcu.

Sredstva fonda sastoje se od:

- obaveznih i dobrovoljnih doprinosa država članica ove Konvencije;
- priloga, poklona ili zavještanja koja mogu položiti;
- svake kamate koja se dobija od sredstava Fonda;
- iznosa prikupljenih manifestacijama organizovanih u korist Fonda.

Komitet za svjetsku baštinu će sa pažnjom primati i proučavati molbe za međunarodnu pomoć koje budu dostavljale države članice ove Konvencije u pogledu dobara kulturne ili prirodne baštine koje se nalaze na njihovim teritorijama, a koja su uključena ili mogu biti uključena u pomenute dvije liste. Takvi zahtjevi moći će da se podnose u svrhu zaštite, konzerviranja, popularizacije ili rehabilitacije tih dobara. Uz svoju molbu, ona je dužna priložiti informacije i dokumentaciju kojim raspolaže, a koja će omogućiti Komitetu da donese svoju odluku.

Komitet će sastaviti, ažurirati i publikovati listu dobara za koje je data međunarodna pomoć.

Bez štete po bilo koji dopunski dobrovoljni prilog, države članice ove Konvencije, obavezuju se da redovno, svake dvije godine, upućuju u Fond za svjetsku baštinu, priloge, čiji iznos, u obliku jednakog procenta za sve države, određuje Generalna skupština država članica ove Konvencije, na sastanku za vrijeme zasjedanja Generalne konferencije Organizacije ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu.

Pomoć Komiteta za svjetsku baštinu može se davati u slijedećim formama:

- umjetničke, naučne i tehničke studije koje iziskuju zaštita, održavanje, popularizacija i rehabilitacija kulturne i prirodne baštine
- službe stručnjaka, tehničara i kvalifikovanih radnika da bi se obezbjedilo tačno izvođenje usvojenog projekta
- osposobljavanje stručnjaka svih nivoa u oblasti određivanja, zaštite, konzervacije, popularizacije i rehabilitacije kulturne i prirodne baštine
- snabdjevanje opremom koju zainteresovana država ne posjeduje ili je ne može nabaviti;
- zajmovi sa smanjenom kamatom ili bez kamate, sa velikim rokom otplate;
- subvencije, u izuzetnim i naročito obrazloženim slučajevima, bez obveze otplaćivanja.

Komitet za svjetsku baštinu i država koja prima pomoć navest će u sporazumu koji budu sklopili uslove pod kojima će se sprovoditi neki program ili projekat. Država koja prima međunarodnu pomoć ima obavezu da dalje čuva, održava i populariše dobra koja se na taj način štite, ispunjavajući na taj način uslove koji su u sporazumu navedeni.

Savjet Evrope - Council of Europe

Savjet Evrope - djelovanje na polju kulture i nauke

Savjet Evrope - Council of Europe je regionalna međunarodna organizacija evropskih zemalja, čije se sjedište nalazi u Palati Evrope u Strazburu.

Cilj Savjeta Evrope je ostvarenje osnovnih ličnih i demokratskih prava i sloboda u Evropi, a najvažniji akti su donošenje Evropske konvencije o ljudskim pravima (1950.) (European Convention on Human Rights) i uspostavljanje Evropskog suda za ljudska prava (European Court of Human Rights) (1998), kao stalnog sistema pravne zaštite. Savjet Evrope čini trenutno 47 članica, koje su istovremeno i potpisnice Evropske konvencije o ljudskim pravima.

Članstvo u Savjetu Evrope nije uslovljeno članstvom u Evropskoj uniji, mada je svih 27 zemalja Evropske unije, učlanjeno i u Savjet Evrope.

U okviru Savjeta Evrope, je, od 1949. godine, zaključeno više od 200 međunarodnih ugovora među kojima su i oni vezani za problematiku u obrazovanju, kulturi, kulturnom identitetu, kulturnoj različitosti:

- Convention on the Value of Cultural Heritage for Society/Konvencija o vrijednosti kulturne baštine za društvo (Faro, 2005)
- European Convention for the Protection of the Audiovisual Heritage/Evropska konvencija o zaštiti Audiovizualnog naslijeđa (Strasbourg, 2001)
- Convention for the Protection of the Archaeological Heritage of Europe/Konvencija o zaštiti arheološkog naslijeđa Evrope (Valletta, 1992)
- Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe/Konvencija o zaštiti arhitektonskog naslijeđa Evrope (Granada, 1985)
- European Cultural Convention/Evropska konvencija o kulturi (1954)

ICOMOS, ICCROM

Za zaštitu graditeljskog naslijeđa od posebnog je značenja bila odluka II međunarodnog kongresa arhitekata i tehničara, održanog u Veneciji 1964. god., na kojem je osnovan Međunarodni savjet za spomenike i područja – ICOMOS (International Council on Monuments and Sites), kao svjetska nevladina organizacija u kojoj su mnoge države članice organizirane sa svojim nacionalnim komitetima.

Svrha ICOMOS-a je poticanje istraživanja i zaštite povijesnih objekata i cjelina, propagiranje tih akcija kod šire javnosti, širenje iskustava, naročito u zemljama u razvoju.

Veliki dio aktivnosti UNESCO-a, odnosno Ujedinjenih naroda usmjeren je na zaštitu kulturnog naslijeđa.

Na inicijativu te organizacije osnovan je u Rimu Međunarodni centar za studije zaštite i obnove kulturnih dobara – ICCROM (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural property) i Međunarodno vijeće za muzeje - ICOM (International Council of Museums).

Sažetak

Čitava međunarodna struktura predstavljena je piramidalno, kako i funkcionise u praksi. Uloga Ujedinjenih nacija, UNESCO-a i njegove podorganizacije Komiteta za svjetsku baštinu detaljno je opisana. Također su date i sve karakteristike Komiteta uključujući i obaveze država članica potpisnica Konvencije za svjetsku kulturnu i prirodnu baštinu prema Komitetu, kao i obaveze Komiteta prema zemljama članicama. Ova lekcija sadrži i popis kriterija za Listu svjetske baštine kao prve obaveze Komiteta i ostale obaveze Komiteta uz objašnjenje.

Definirano je i djelovanje Savjeta Evrope i najznačajnije konvencije koje je usvojilo ovo tijelo.

Dat je i okvir djelovanja ICOMOS-a i ICCROM-a, a sve to razumijevajući da su međunarodne institucije posvećene zaštiti graditeljskog naslijeđa kroz brojnu i jasno usmjerenu zaštitu pojedinačnih akcentiranih pojava.

Državna legislativa

Republički zavod Bosne i Hercegovine za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa osnovan je 1976. godine, tada kao regionalni zavod, da bi poslije potpisivanja Dejtonskog sporazuma 1995. godine bio organizovan na državnom, odnosno federalnom nivou.

FEDERALNI ZAVOD ZA ZAŠTITU SPOMENIKA I REPUBLIČKI ZAVOD ZA ZAŠTITU KULTURNO-ISTORIJSKOG I PRIRODNOG NASLIJEĐA

Federalni zavod za zaštitu spomenika djeluje unutar Federalnog ministarstva kulture i sporta.

Zavod za zaštitu spomenika obavlja poslove iz oblasti:

- prethodne zaštite i zaštite kulturno-historijskog naslijeđa – evidentiranje, valoriziranje, kategorizaciju i predlaganje za plogašenje dobra zaštićenim,
- određivanje i sprovođenje mjera zaštite, te
- nadziranje sprovođenja svih mjera zaštite,
- kao i svih radova na kulturno-historijskom i prirodnom naslijeđu.

Zavod za zaštitu spomenika na Federalnom nivou je preuzeo Centralni registar zaštićenih dobara BiH, koji je bio u nadležnosti Zavoda BiH nekadašnje Republike BiH.

Sadašnji Zavod i dalje radi prema Zakonu o zaštiti i korištenju kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa iz 1985. g.

2008. godine je usvojen nacrt Zakona o kulturnim dobrima Bosne i Hercegovine (zakon na državnom nivou), dok na federalnom nivou nema novih zakonskih propisa iz oblasti kulture i naslijeđa.

REPUBLIČKI ZAVOD ZA ZAŠTITU KULTURNO-ISTORIJSKOG I PRIRODNOG NASLIJEĐA REPUBLIKE SRPSKE

Svojim djelovanjem Zavod pokriva teritoriju Republike Srpske, a nalazi se pod nadležnošću Ministarstva za obrazovanje i kulturu.

KANTONALNI ZAVODI ZA ZAŠTITU KULTURNO-HISTORIJSKOG I PRIRODNOG NASLIJEĐA

Također, na nivou Kantona formirani su Kantonalni zavodi za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa, koji djeluju na osnovu zakona donesenih na kantonalnim nivoima.

KANTONALNI ZAVOD ZA ZAŠTITU KULTURNO-HISTORIJSKOG I PRIRODNOG NASLIJEĐA SARAJEVO

Formiranje službe zaštite kulturne baštine na prostoru Sarajeva započinje 1963.godine osnivanjem Fonda za uređenje Baščaršije. Nakon ukidanja Fonda, Odlukom Gradskog vijeća grada Sarajeva 1965.godine, osnovan je Gradski zavod za zaštitu i uređenje spomenika kulture.

Do 1977.godine na čelu ove ustanove se nalazio ing.arh. Alija Bejtić.

Odlukom Skupštine Kantona Sarajevo 1997.godine, Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo preuzima u nadležnost cjelokupno kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe na prostoru Kantona Sarajevo.

Generalna konferencija Organizacije Ujedinjenih nacija za prosvjetu, nauku i kulturu (UNESCO), na svom XVII zasjedanju održanom u Parizu od 17.X do 21.XI 1972. godine usvojila (16.XI 1972.) Konvenciju o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine.

Konvenciju je bivša Jugoslavija ratifikovala 1974., a Bosna i Hercegovina 1993. potvrdila članstvo.

Nastojeći da kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe dobije mjesto i značaj u životu zajednice koji mu objektivno i pripada, te da se zaštita baštine uključi u programe opšteg planiranja, ovaj Zavod se u svom radu rukovodi, prvenstveno, odredbama pomenute Konvencije.

PREGLED DRŽAVNIH PROPISA IZ OBLASTI ZAŠTITE BAŠTINE

- Zakon o zaštiti i korištenju kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa (Sl. list SR BiH br. 20/85 i 12/87)
- Pravilnik o bližim kriterijima za kategorizaciju dobara kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa, kao i o postupku za kategorizaciju (Sl. list SR BiH br. 29/86)
- Zakon o zaštiti kulturne baštine (Sl. novine Kantona Sarajevo br. 2/00)
- Pravilnik o kriterijima za kategorizaciju dobra baštine (Sl. novine Kantona Sarajevo br. 9/02)
- Pravilnik o obrascu za evidenciju podataka o potencijalnim dobrima kulturne baštine (Sl. novine Kantona Sarajevo br. 9/02)
- Uputstvo o sadržaju i načinu vođenja registra zaštićenih dobara baštine I, II I III kategorije i dobara baštine pod prethodnom zaštitom (Sl. novine Kantona Sarajevo br. 9/02)
- Pravilnik o tehničkim i kadrovskim uslovima za vršenje arheoloških istraživanja (Sl. novine Kantona Sarajevo br. 9/02)
- Zakon o prostornom planiranju i korištenju zemljišta na nivou FBiH (Sl. novine F BiH br. 2/06)
- Zakon o prostornom uređenju (Sl. novine Kantona Sarajevo br. 7/05)
- Zakon o zaštiti okoliša (Sl. novine F BiH br. 33/03)
- Zakon o zaštiti prirode (Sl. novine F BiH br. 33/03)
- Zakon o zaštiti zraka (Sl. novine F BiH br. 33/03)
- Zakon o vodama (Sl. novine F BiH br. 70/06)

- Zakon o vodama Kantona Sarajevo (Sl. novine Kantona Sarajevo br. 16/00)
- Odluka o korištenju, održavanju i čuvanju uređenih korita i obala vodotoka na području grada Sarajeva (Sl. novine Kantona Sarajevo br. 2/07)
- Zakon o šumama (Sl. novine F BiH br: 20/02, 29/03, 37/04)
- Zakon o šumama (Sl. novine Kantona Sarajevo br. 4/99)
- Zakon o bibliotečkoj djelatnosti (Sl. novine F BiH br. 37/95, 28/03)
- Pravilnik o tehničko-zaštitnim i drugim uslovima i mjerama za čuvanje, održavanje i korištenje bibliotečke građe (Sl. novine F BiH br. 26/00)
- Zakon o bibliotečkoj djelatnosti (Sl. novine Kantona Sarajevo br. 4/99)
- Pravilnik o tehničko-zaštitnim i drugim uslovima i mjerama za čuvanje, održavanje i korištenje bibliotečke građe (Sl. novine Kantona Sarajevo br. 17/99)
- Zakon o muzejskoj djelatnosti (Sl. novine Kantona Sarajevo br. 2/00)
- Zakon o provedbi odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljene prema aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH (Sl. novine F BiH br: 2/02, 8/02 i 6/04)
- Odluka i kriteriji za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom (Sl. glasnik BiH br: 33/02, 15/03)
- Uputstvo o izdavanju dozvola za izvoz i uvoz umjetničkih djela i antikviteta (Sl. glasnik BiH br. 41/02)

SEKTOR ZA NAUKU I KULTURU MINISTARSTVA CIVILNIH POSLOVA BOSNE I HERCEGOVINE

Unutar Ministarstva civilnih poslova Bosne i Hercegovine nalazi se i Sektor za nauku i kulturu

Svoj osnovni posao Sektor zasniva na evropskim reformskim dokumentima i principima međunarodnih asocijacija iz oblasti nauke i kulture; prati primjenu domaćih sporazuma i strateških dokumenata iz područja nauke i kulture i predlaže aktivnosti s tim u vezi; učestvuje u pripremanju novih i prati primjenu usvojenih evropskih konvencija i deklaracija iz svojih oblasti; priprema izvještaje kao i učešće predstavnika BiH na evropskim i svjetskim konferencijama iz oblasti nauke i kulture; vodi i koordinira aktivnosti saradnje sa adekvatnim organizacijama, organima i tijelima Evropske zajednice i Ujedinjenih naroda, kao i sa svjetskim asocijacijama iz oblasti nauke i kulture; prati programe finansijske pomoći Evropske zajednice i svjetskih asocijacija i inicira apliciranje za njih; prikuplja i analizira informacije i podatke o nauci i kulturi u zemlji; opslužuje savjetodavna i druga tijela formirana za nauku i kulturu na državnom nivou; radi na jačanju i promociji nauke i kulture kao bitnih dijelova ukupnog društveno-ekonomskog napretka zemlje i njenog statusa u Evropi.

KOMISIJA/POVJERENSTVO ZA OČUVANJE NACIONALNIH SPOMENIKA

Komisija/povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika je osnovana Općim okvirnim sporazumom za mir u Bosni i Hercegovini (Daytonskim sporazumom): Aneks 8 Sporazum o Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika.

Na osnovu Aneksa 8, Predsjedništvo BiH 2001. g. je donijelo Odluku o Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika.

Ovlaštenja prema Aneksu 8 jesu: Komisija prima i odlučuje o molbama za proglašenje neke imovine nacionalnim spomenikom zbog kulturne, povijesne, vjerske ili etničke važnosti.

Molbu ili peticiju za proglašenje nekog dobra nacionalnim spomenikom može podnijeti bilo koja strana ili zainteresirana osoba u Bosni i Hercegovini. U svakoj takvoj molbi valja navesti sve relevantne podatke o toj imovini.

Komisija o navedenim molbama donosi Odluke koje mogu biti pozitivne ili negativne, tj. mogu biti: Odluka o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom ili Odluka o odbijanju prijedloga o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom.

Kad Komisija donese odluku kojom se neka imovina proglašava nacionalnim spomenikom, entitet na čijem teritoriju se imovina nalazi dužan je:

- (a) uložiti svaki napor kako bi se poduzele odgovarajuće zakonske, naučne, tehničke, upravne i finansijske mjere nužne radi zaštite, konzerviranja, prezentacije i obnavljanja te imovine, i
- (b) suzdržati se od poduzimanja bilo kakvih namjernih postupaka kojima bi se ta imovina mogla oštetiti.

Komisija formira sljedeće liste:

- Lista peticija za proglašenje dobara nacionalnim spomenicima – lista dobara za koja se tek treba donijeti Odluka
- Lista proglašanih Nacionalnih spomenika – lista dobara za koja su donešene pozitivne Odluke o proglašenju nacionalnim spomenikom
- Lista ugroženih spomenika – lista dobara koja su već proglašena nacionalnim spomenicima i za koje je neophodno izvršiti hitne mjere zaštite da bi se spriječilo njihovo potpuno uništenje.

Komisija je također na osnovu svog Poslovnika o radu donijela Privremenu listu nacionalnih spomenika, za koje se također tek trebaju donijeti pojedinačne Odluke.

Do donošenja pojedinačnih odluka, sva dobra upisana na Privremenu listu smatrat će se nacionalnim spomenikom i uživat će zaštitu propisanu Zakonom o provedbi odluka Povjerenstva za zaštitu nacionalnih spomenika.

Komisija donosi kriterije za proglašenje dobara nacionalnim spomenicima.

2002. g. donesen je Zakon o zaštiti dobara koja su odlukama Komisije za zaštitu

nacionalnih spomenika proglašena kao nacionalni spomenik Bosne i Hercegovine.

Prema ovom zakonu Nacionalni spomenici uživaju najviši stepen pravne zaštite utvrđene posebnim zakonima u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Inačice ovog zakona su usvojili i Brčko Distrikt i Republika Srpska.

Sažetak

Legislativa, kao sastavni dio učenje o zaštiti graditeljskog naslijeđa tretira sve nivoe pravne regulative i završava se državnim legislativom.

Kako je politički sistem u Bosni i Hercegovini složen i relativno kompliciran, tako je i sistem zaštite takav, jer prati društveno uređenje. Dat je pregled službi koje učestvuju u donošenju odluka vezanih za zaštitu kulturnih dobara, te djelovanja ključne i krovne institucije na nivou Bosne i Hercegovine kao države.

Zaštita kulturnog naslijeđa regulirana je na nivou entiteta što čini okvirno asimetričnu strukturu službi zaštite, ali Nacionalna komisija/povjerenstvo za zaštitu spomenika funkcioniše na državnom nivou i preuzima sistematizaciju i organizaciju strukture i djelovanja UNESCO-a.

Dvorac Vaduz, Vaduz, Lihtenštajn

Savremene povelje i konvencije

Međunarodni dokumenti o zaštiti kulturnih dobara

1877-1904

- The Principals of the Society for the Protection of Ancient Buildings as Set Forth upon its Foundation (The SPAB Manifesto) (1877)
- Recommendations of the Madrid Conference (1904)

1930-39

- General Conclusions of the Athens Conference (1931)
- Carta Di Atene (1931)
- Charter of Athens (1933)
- Roerich Pact: Protection of Artistic and Scientific Institutions and Historic Monuments (1935)

1950-59

- Hague Convention: Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (1954)
- European Cultural Convention (1954)
- Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavation (1956)
- Recommendation Concerning International Competitions in Architecture and Town Planning (1956)

1960-69

- Recommendation Concerning the Most Effective Means of Rendering Museums Accessible to Everyone (1960)
- Recommendation Concerning the Safeguarding of the Beauty and Character of Landscapes and Sites (1962)
- The Venice Charter: International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (1964)
- Recommendation on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property (1964)
- Norms of Quito: Final Report of the Meeting on the Preservation and Utilization of Monuments and Sites of Artistic and Historical Value (1967)
- Recommendation concerning the Preservation of Cultural Property Endangered by Public or Private Works (1968)
- European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (1969)

1970-78

- Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property (1970)
- Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (1972)
- Recommendation Concerning the Protection, at National Level, of the Cultural and Natural Heritage (1972)
- Resolutions of the Symposium on the Introduction of Contemporary Architecture into Ancient Groups of Buildings (1972)
- European Charter of the Architectural Heritage (1975)
- Declaration of Amsterdam (1975)
- Resolutions of the International Symposium on the Conservation of Smaller Historic Towns (1975)
- Cultural Tourism (1976)
- Convention on the Protection of the Archeological, Historical, and Artistic Heritage of the American Nations, Convention of San Salvador (1976)
- Recommendation Concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas (1976)
- Recommendation Concerning the International Exchange of Cultural Property (1976)
- Recommendation for the Protection of Moveable Cultural Property (1978)

1980-89

- Recommendation for the Safeguarding and Preservation of Moving Images (1980)
- The Florence Charter: Historic Gardens (1982)
- Deschambault Charter for the Preservation of Quebec's Heritage (1982)
- Tlaxcala Declaration on the Revitalization of Small Settlements (1982)
- Declaration of Dresden (1982)
- Appleton Charter for the Protection and Enhancement of the Built Environment (1983)
- Declaration of Rome (1983)
- European Convention on Offences Relating to Cultural Property (1985)
- Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe (1985)
- First Brazilian Seminar About the Preservation and Revitalization of Historic Centers (1987)
- The Washington Charter: Charter on the Conservation of Historic Towns and Urban Areas (1987)
- Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore (1989)
- The Vermillion Accord on Archaeological Ethics and the Treatment of the Dead (1989)

1990-99

- Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage (1990)
- Québec City Declaration (1991)
- Charter for the Conservation of Places of Cultural Heritage Value (1992)
- A Preservation Charter for the Historic Towns and Areas of the United States of America (1992)
- Charter of Courmayeur (1992)
- European Convention for the Protection of the Archaeological Heritage of Europe (Revised) (1992)
- New Orleans Charter for the Joint Preservation of Historic Structures and Artifacts (1992)
- Declaration of Rio (1992)
- Declaration of Oaxaca (1993)
- The Fez Charter (1993)
- Guidelines for Education and Training in the Conservation of Monuments, Ensembles and Sites (1993)
- UN General Assembly Resolution (A/RES/48/15) on the Return or Restitution of Cultural Property to the Countries of Origin (1993)
- Buenos Aires Draft Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage (1994)
- The Nara Document on Authenticity (1994)
- Resolution on Information as an Instrument for Protection against War Damages to the Cultural Heritage (1994)

- Unidroit Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects (1995)
- Bergen Protocol on Communications and Relations among Cities of the Organization of World Heritage Cities (1995)
- Charter for Sustainable Tourism (1995)
- Secretary of the Interior's Standards for the Treatment of Historic Properties (1995)
- Charter for the Protection and Management of the Underwater Cultural Heritage (1996)
- Final Communiqué of the NATO-Partnership for Peace Conference on Cultural Heritage Protection in Wartime and in State of Emergency (1996)
- Declaration of Valencia (1996)
- Declaration of San Antonio (1996)
- Declaration of Quebec (1997)
- Document of Pavia (1997)
- The Stockholm Declaration : Declaration of ICOMOS marking the 50th anniversary of the Universal Declaration of Human Rights (1998)
- Declaration of Melbourne (1998)
- Recommendation on Measures to Promote the Integrated Conservation of Historic Complexes Composed of Immovable and Moveable Property (1998)
- The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for the Conservation of Places of Cultural Significance (1999)

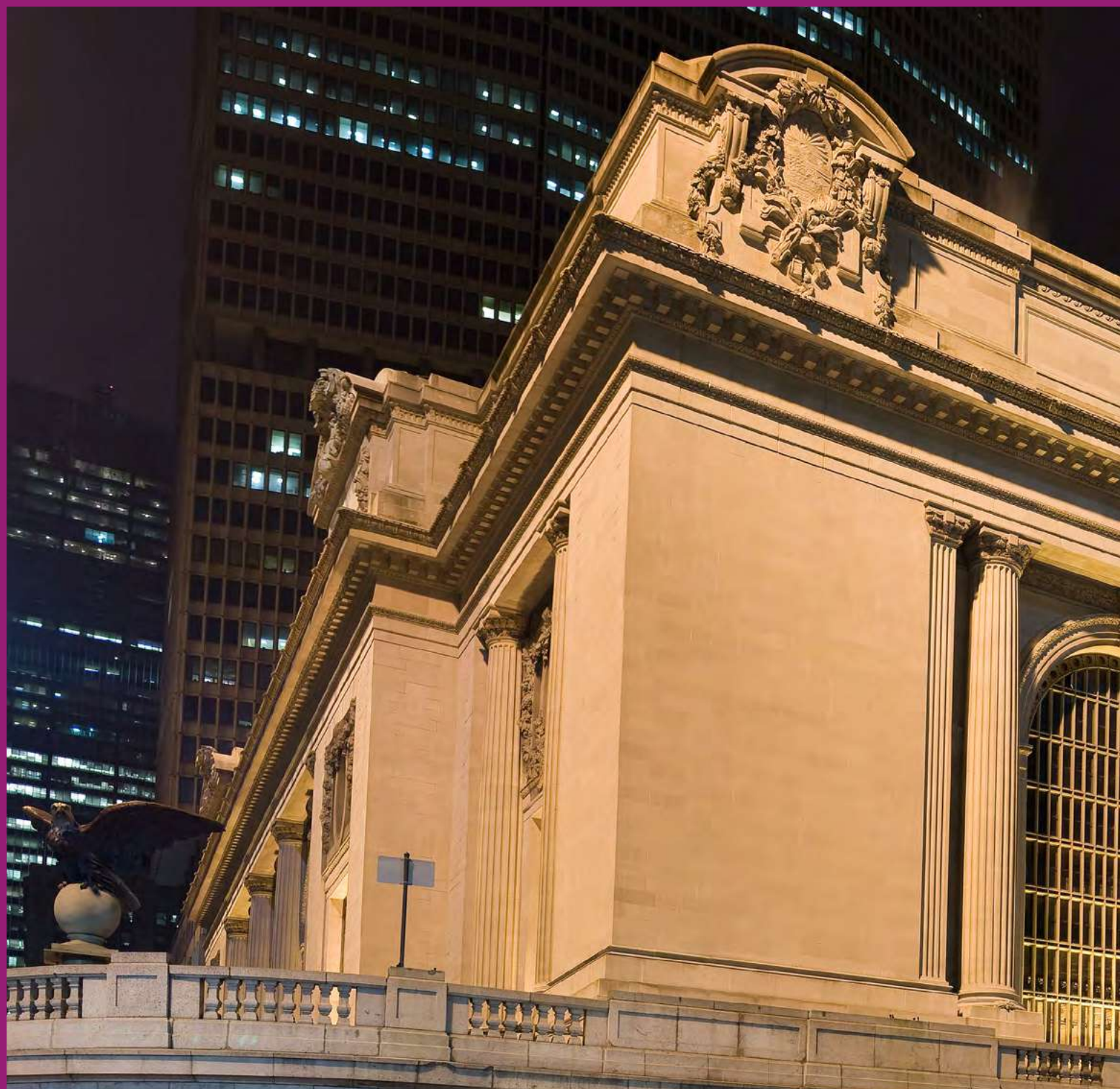
- Charter on the Built Vernacular Heritage (1999)
- International Wood Committee Charter: Principles for the Preservation of Historic Timber Buildings (1999)
- International Cultural Tourism Charter: Managing Tourism at Places of Heritage Significance (1999)
- Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (1999)

2000 -

- Convention on Biological Diversity (2000)
- European Convention on Landscape (2000)
- Convention on the Protection of Underwater Cultural Heritage (2001)
- Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage (2003)
- ICOMOS Charter on the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites (2007)
- ICOMOS Charter on Cultural Routes (2008)

Sažetak

Popis koji je dostavljen čini značajan pregled procesa zaštite od 1877. pa do 2000. godine. Pregledom naslova ovih dokumenata možemo pratiti i razvoj svijesti o zaštiti kulturne baštine, kao i svijesti o potrebi metodološkog procesa zaštite u svrhu očuvanja kako pojedinačnih objekata, tako i cjelina i konačno ambijenta u kojem se ove iznimne vrijednosti pojavljuju.

Grand Central Station, New York, Sjedinjene Američke Države

PRILOZI

Silabus predmeta

	UNIVERZITET U SARAJEVU – ARHITEKTONSKI FAKULTET OPIS predmeta		Obrazac SP2
			Stranica 128 od 162

Šifra predmeta: 01.02.07.	Naziv predmeta: OSNOVI RESTAURACIJE		
Ciklus: 1.	Godina: 3.	Semestar: 6.	Broj ECTS kredita: 1
Status: OBAVEZNI		Ukupan broj sati: 15	
		Opciono razraditi distribuciju sati po tipu: Predavanja 15	
Učesnici u nastavi	Nastavnici i saradnici izabrani na oblast kojoj predmet pripada/predmet Oblast za teoriju I historiju arhitekture I zaštitu graditeljskog naslijeđa		
Preduslov za upis:	-		
Cilj (ciljevi) predmeta:	Historijski kontekst: Studentima se na I ciklusu nudi upoznavanje sa osnovama zaštite graditeljskog naslijeđa. Govori se o historijatu zaštite, pa se kreće od starog vijeka (Egipat) I završava sa današnjim vremenom. Teorijski kontekst: na ovaj način dolazi do Sticanja znanja o značaju, vrijednosti i ulozi kulturno-historijske baštine, kako za sadašnje tako i buduće naraštaje, metodama njene obnove, zaštite i korištenja. Praktični kontekst: U koliko student namjerava prekinuti studiranje, ovaj predmet nudi upoznavanje sa pojavama I problemima, tako da se omogućava da I oni koji ne namjeravaju upisati II ciklus studiranja imaju informaciju o zaštiti graditeljskog naslijeđa.		
Tematske jedinice: (po potrebi plan izvođenja po sedmicama se utvrđuje uvažavajući specifičnosti organizacionih jedinica)	1. Informacije, literatura, način rada 2. Definicija i klasifikacija graditeljskog naslijeđa 3. Značaj i uloga graditeljskog naslijeđa 4. Povijesni značaj doktrine zaštite i njen razvoj 5. Razvoj metoda zaštite kroz historiju 6. Savremeni pristup graditeljskom naslijeđu – biološki pravac 7. Savremeni pristup graditeljskom naslijeđu – uvod u aktivnu zaštitu 8. Metode očuvanja graditeljskog naslijeđa i metodološki postupak 9. Međunarodna legislativa - uvod 10. Atenska povelja, Venecijanska povelja 11. UNESCO, ICCROM, ICOMOS 12. Savremene povelje i konvencije 13. Državna legislativa iz oblasti graditeljskog naslijeđa		
Ishodi učenja:	Znanje: Ovaj kurs ima zadatak da studente uputi u oblast zaštite graditeljskog naslijeđa u osnovnom obliku i time im pruži mogućnost da stečeno znanje iskoriste za osnovnu		

UNIVERZITET U SARAJEVU – ARHITEKTONSKI FAKULTET OPIS predmeta	Obrazac SP2
	Stranica 129 od 162

	djelatnost koja će na nivou njihove bachelor edukacije omogućiti osnovno ili tačnije enciklopedijsko raspoznavanje problema i pojava iz oblasti zaštite graditeljskog naslijeđa, koje uključuje osnovne alate, metodologiju sa kojom se najčešće susreću i zakonsku regulativu kojom se postavljaju izvjesna ograničenja. Vještine: Poznavanje osnova zaštite graditeljskog naslijeđa u procesu obavljanja poslova primjerenih I ciklusu studija., pri čemu student savladavaju osnovne vještine neophodne za rad na ovoj oblasti, u okviru već zaštićene baštine. Kompetencije: Upravo ovaj segment je najznačajniji za rad u prvom ciklusu, jer studentima se omogućava da kroz učenje na ovom predmetu mogu samostalno da donose odluke o procesu obnove na već zaštićenim objektima, te da tako učestvuju u procesu koji se odvija prilikom tretiranja graditeljske baštine u praksi.
Metode izvođenja nastave:	Teorijsko izlaganje analitičkom metodom i projekcijama predložaka stanja ideje pojedine historijske epohe u tretmanu graditeljske baštine i komparacija sa današnjim stavovima u oblasti zaštite.
Metode provjere znanja sa strukturom ocjene⁷⁹:	Ispit 55-100% u pismenoj formi sa mogućnošću dodatnog usmenog ispita kod graničnih rezultata. Parcijalna provjera znanja nakon 6. i 13. predavanja.
Literatura⁸⁰:	Obavezna: Feilden M. B., Uvod u konzerviranje kulturnog naslijeđa, Društvo konzervatora Hrvatske, Zagreb, 1981. Maroević, I., Sadašnjost baštine, Društvo povijesničara umjetnosti, Zagreb, knjiga XXXVI, 1986. Marasović, T., Zaštita graditeljskog naslijeđa, Društvo konzervatora Hrvatske, Zagreb, 1983. Ceschi, C. Teoria e storia del restauro, Mario Bulzoni Editore, Roma, 1970. Chabbouh-Akšamija, L., Arhitektura svrhe, Acta architecture et urbanistica, 2004. Chabbouh Akšamija L., Arhitektura svrhe., Arhitektonski fakultet, Sarajevo, 2004. Chabbouh Akšamija L., Šabić L., Tradicionalna travnička kuća, Zavičajni muzej u Travniku, Arhitektonski fakultet, Sarajevo, 2018.

⁷⁹ Struktura bodova i bodovni kriteriji za svađ nastavni predmet utvrđuje vijeće organizacione jedinice prije početka studijske godine u kojoj se izvodi nastava iz nastavnog predmeta u skladu sa članom 64. st.6 Zakona o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo

⁸⁰ Senat visokoškolske ustanove kao ustanove odnosno vijeće organizacione jedinice visokoškolske ustanove kao javne ustanove, utvrđuje obavezne i preporučene udžbenike i priručnike, kao i drugu preporučenu literaturu na osnovu koje se priprema i polaže ispit posebnom odlukom koju obavezno objavljuje na svojoj internet stranici prije početka studijske godine u skladu sa članom 56. st 3. Zakona o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo

UNIVERZITET U SARAJEVU – ARHITEKTONSKI FAKULTET OPIS predmeta	Obrazac SP2
	Stranica 130 od 162
	Chabbouh Akšamija L., Tradicija između autentičnosti i falsifikata, Arhitektonski fakultet, Sarajevo, 2015. Dopunska: Uz konsultacije sa predmetnim profesorom individualno u odnosu na specifičnost teme svakog pojedinačnog kandidata.

Atenska povelja

The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments

**Adopted at the First International Congress
of Architects and Technicians of Historic Monuments, Athens 1931**

At the Congress in Athens the following seven main resolutions were made and called "Carta del Restauro":

1. International organizations for Restoration on operational and advisory levels are to be established.
2. Proposed Restoration projects are to be subjected to knowledgeable criticism to prevent mistakes which will cause loss of character and historical values to the structures.
3. Problems of preservation of historic sites are to be solved by legislation at national level for all countries.
4. Excavated sites which are not subject to immediate restoration should be reburied for protection.
5. Modern techniques and materials may be used in restoration work.
6. Historical sites are to be given strict custodial protection.
7. Attention should be given to the protection of areas surrounding historic sites.

General Conclusions of the Athens Conference

I. -- DOCTRINES. GENERAL PRINCIPLES.

The Conference heard the statement of the general principles and doctrines relating to the protection of monuments.

Whatever may be the variety of concrete cases, each of which are open to a different solution, the Conference noted that there predominates in the different countries represented a general tendency to abandon restorations *in toto* and to avoid the attendant dangers by initiating a system of regular and permanent maintenance calculated to ensure the preservation of the buildings.

When, as the result of decay or destruction, restoration appears to be indispensable, it recommends that the historic and artistic work of the past should be respected, without excluding the style of any given period.

The Conference recommends that the occupation of buildings, which ensures the continuity of their life, should be maintained but that they should be used for a purpose which respects their historic or artistic character.

II. -- ADMINISTRATIVE AND LEGISLATIVE MEASURES REGARDING HISTORICAL MONUMENTS

The Conference heard the statement of legislative measures devised to protect monuments of artistic, historic or scientific interest and belonging to the different countries.

It unanimously approved the general tendency which, in this connection, recognises a certain right of the community in regard to private ownership.

It noted that the differences existing between these legislative measures were due to the difficulty of reconciling public law with the rights of individuals.

Consequently, while approving the general tendency of these measures, the Conference is of opinion that they should be in keeping with local circumstances and with the trend of public opinion, so that the least possible opposition may be encountered, due allowance being made for the sacrifices which the owners of property may be called upon to make in the general interest.

It recommends that the public authorities in each country be empowered to take conservatory measures in cases of emergency.

It earnestly hopes that the International Museums Office will publish a repertory and a comparative table of the legislative measures in force in the different countries and that this information will be kept up to date.

III. -- AESTHETIC ENHANCEMENT OF ANCIENT MONUMENTS.

The Conference recommends that, in the construction of buildings, the character and external aspect of the cities in which they are to be erected should be respected, especially in the neighbourhood of ancient monuments, where the surroundings should be given special consideration. Even certain groupings and certain particularly picturesque perspective treatment should be preserved.

A study should also be made of the ornamental vegetation most suited to certain monuments or groups of monuments from the point of view of preserving their ancient character. It specially recommends the suppression of all forms of publicity, of the erection of unsightly telegraph poles and the exclusion of all noisy factories and even of tall shafts in the neighbourhood of artistic and historic monuments.

IV. -- RESTORATION OF MONUMENTS.

The experts heard various communications concerning the use of modern materials for the consolidation of ancient monuments. They approved the judicious use of all the resources at the disposal of modern technique and more especially of reinforced concrete.

They specified that this work of consolidation should whenever possible be concealed in order that the aspect and character of the restored monument may be preserved.

They recommended their adoption more particularly in cases where their use makes it possible to avoid the dangers of dismantling and reinstating the portions to be preserved.

V. -- THE DETERIORATION OF ANCIENT MONUMENTS.

The Conference noted that, in the conditions of present day life, monuments throughout the world were being threatened to an ever-increasing degree by atmospheric agents.

Apart from the customary precautions and the methods successfully applied in the preservation of monumental statuary in current practice, it was impossible, in view of the complexity of cases and with the knowledge at present available, to formulate any general rules.

The Conference recommends:

1. That, in each country, the architects and curators of monuments should collaborate with specialists in the physical, chemical, and natural sciences with a view to determining the methods to be adopted in specific cases;
2. That the International Museums Office should keep itself informed of the work being done in each country in this field and that mention should be made thereof in the publications of the Office.

With regard to the preservation of monumental sculpture, the Conference is of opinion that the removal of works of art from the surroundings for which they were designed is, *in principle*, to be discouraged. It recommends, by way of precaution, the preservation of original models whenever these still exist or if this proves impossible, the taking of casts.

VI. -- THE TECHNIQUE of CONSERVATION.

The Conference is gratified to note that the principles and technical considerations set forth in the different detailed communications are inspired by the same idea, namely:

In the case of ruins, scrupulous conservation is necessary, and steps should be taken to reinstate any original fragments that may be recovered (anastylosis), whenever this is possible; the new materials used for this purpose should in all cases be recognisable. When the preservation of ruins brought to light in the course of excavations is found to be impossible, the Conference recommends that they be buried, accurate records being of course taken before filling-in operations are undertaken.

It should be unnecessary to mention that the technical work undertaken in connection with the excavation and preservation of ancient monuments calls for close collaboration between the archaeologist and the architect.

With regard to other monuments, the experts unanimously agreed that, before any consolidation or partial restoration is undertaken, a thorough analysis should be made of the defects and the nature of the decay of these monuments. They recognised that each case needed to be treated individually.

VII. -- THE CONSERVATION OF MONUMENTS AND INTERNATIONAL COLLABORATION.

a) Technical and moral co-operation.

The Conference, convinced that the question of the conservation of the artistic and archaeological property of mankind is one that interests the community of the States, which are wardens of civilisation,

Hopes that the States, acting in the spirit of the Covenant of the League of Nations, will collaborate with each other on an ever-increasing scale and in a more concrete manner with a view to furthering the preservation of artistic and historic monuments;

Considers it highly desirable that qualified institutions and associations should, without in any manner whatsoever prejudicing international public law, be given an opportunity of manifesting their interest in the protection of works of art in which civilisation has been expressed to the highest degree and which would seem to be threatened with destruction;

Expresses the wish that requests to attain this end, submitted to the Intellectual Co-operation Organisation of the League of Nations, be recommended to the earnest attention of the States.

It will be for the International Committee on Intellectual Co-operation, after an enquiry conducted by the International Museums Office and after having collected all relevant information, more particularly from the National Committee on Intellectual Co-operation concerned, to express an opinion on the expediency of the steps to be taken and on the procedure to be followed in each individual case.

The members of the Conference, after having visited in the course of their deliberations and during the study cruise which they were able to make on this occasion, a number of excavation sites and ancient Greek monuments, unanimously paid a tribute to the Greek Government, which, for many years past, has been itself responsible for extensive works and, at the same time, has accepted the collaboration of archaeologists and experts from every country.

The members of the Conference there saw an example of activity which can but contribute to the realisation of the aims of intellectual co-operation, the need for which manifested itself during their work.

b) The role of education in the respect of monuments.

The Conference, firmly convinced that the best guarantee in the matter of the preservation of monuments and works of art derives from the respect and attachment of the peoples themselves;

Considering that these feelings can very largely be promoted by appropriate action on the part of public authorities;

Recommends that educators should urge children and young people to abstain from disfiguring monuments of every description and that they should teach them to take a greater and more general interest in the protection of these concrete testimonies of all ages of civilisation.

c) Value of international documentation.

The Conference expresses the wish that:

1. Each country, or the institutions created or recognised competent for this purpose, publish an inventory of ancient monuments, with photographs and explanatory notes;
2. Each country constitute official records which shall contain all documents relating to its historic monuments;
3. Each country deposit copies of its publications on artistic and historic monuments with the International Museums Office;
4. The Office devote a portion of its publications to articles on the general processes and methods employed in the preservation of historic monuments;
5. The Office study the best means of utilising the information so centralised.

Atenska povelja - tumačenje prevoda

Sveučilište u Zagrebu - Filozofski fakultet (13.12.2021). *Atenska povelja, 1931.* Preuzeto: 27.04.2026., sa: <https://manens.ffzg.unizg.hr/2021/12/13/atenska-povelja-1931/>

Atenska povelja, 1931.

Atenska povelja o restauriranju povijesnih spomenika

Prihvaćena na Prvom međunarodnom kongresu arhitekata i tehničara vezanih za povijesne spomenike, Atena 1931.^[1]

I.

Konferencija se, uvjerena da konzerviranje umjetničke i arheološke baštine čovječanstva^[2] zanima sve države kao čuvar civilizacije,^[3] nada da će se države posvetiti uzajamnoj suradnji koja će postati opsežnija i konkretnija kako bi se potaknulo konzerviranje umjetničkih i povijesnih spomenika,^[4] drži visoko potrebnim da ustanove i stručne skupine, nimalo ne okrnjujući međunarodno javno pravo, iskažu svoje zanimanje za čuvanje^[5] remek-djela^[6] kojima je civilizacija našla svoj najuzvišeniji izraz i koja se čine ugroženima,^[7] izražava želju da se zahtjevi za ispunjavanje toga cilja, predane Organizaciji za intelektualnu suradnju Lige naroda i nakon istraživanja Međunarodnoga ureda za muzeje,^[8] preporuče dobrostivoj pozornosti država. Na Međunarodnom je povjerenstvu za intelektualnu suradnju^[9] pošto Međunarodni ured za muzeje uputi zahtjeve i pošto od svojih lokalnih služba primi korisne podatke, da se odredi o prikladnosti koraka koje valja poduzeti i o postupanju koje valja slijediti u svakom od zasebnih slučajeva.

II.^[10]

Konferencija je nakanila izložiti glavna načela i doktrine vezane za zaštitu spomenika.^[11] Ona zaključuje da, usprkos raznolikosti zasebnih slučajeva kojima mogu odgovarati zasebna rješenja, među predstavljenim državama dominira opća težnja^[12] da se napuste cjelovita restituiranja^[13] i da se rizici izbjegn timer uspostavom redovitog i trajnog održavanja,^[14] koje će zajamčiti konzerviranje^[15] građevina.

Kada je restauriranje zbog propadanja ili razaranja^[16] neizbježno, preporučuje se poštivanje povijesnog i umjetničkog djela iz prošlosti, bez dokidanja^[17] stila bilo kojeg razdoblja.

Konferencija preporučuje da se, koliko je god moguće, zadrži zauzeće spomenika^[18] koje jamči životni slijed, samo ako je pritom moderna namjena^[19] takva da poštuje povijesni i umjetnički značaj.

III.^[20]

Konferencija je poslušala izlaganja o zakonskim mjerama zamišljenim kako bi se zaštitili spomenici od umjetničkog, historijskog ili znanstvenog interesa i koji pripadaju pojedinim zemljama; jednoglasno je potvrdila opću težnju koja u ovom polju potvrđuje pravo zajednice u odnosu na privatni interes.^[21]

Ona je zaključila da razlika između ovih zakonodavstava proizlazi iz poteškoće pomirenja javnog prava s pravom pojedinaca; susljedno tome, iako odobrava tu opću težnju, procjenjuje

da bi je trebalo prilagoditi lokalnim okolnostima i stanju javnog mišljenja, tako da se može suočiti s mogućim manjim preprekama i voditi računa o žrtvama koje vlasnici snose zbog općeg interesa.

Ona potiče da se javna vlast u svakoj državi opunomoći da u hitnim slučajevima poduzme mjere konzerviranja.^[22] Ona se, konačno, nada da će Međunarodni ured za javne muzeje objaviti zbirku i poredbeni popis u pojedinim zemljama važećih zakona o ovome predmetu.^[23]

IV.^[24]

Konferenciju raduje jer može primijetiti da su načela i tehnički obziri, izneseni u različitim detaljno sročnim izlaganjima, nadahnuti istom zamisli, naime:

...kada je riječ o ruševinama, nameće se krajnje savjesno konzerviranje, a kada to prilike dopuštaju, sretno je rješenje kada se otkriveni izvorni elementi^[25] mogu ponovo postaviti na mjesto (*anastiloza*);^[26] nova grada,^[27] uporabljena u tu svrhu, mora uvijek biti prepoznatljiva.^[28]

Kada se, međutim, konzerviranje ruševina otkrivenih tijekom iskapanja pokaže nemogućim, preporučuje se da ih se, umjesto razaranja, ponovo zakopa, nakon što se naprave precizna snimanja.^[29]

Jasno je da tehnika iskapanja i konzerviranje ostataka nalažu blisku suradnju arheologa i arhitekta. Kada je riječ o drugim spomenicima, stručnjaci su se, priznajući da svaki slučaj predstavlja zaseban značaj,^[30] usuglasili, savjetujući vrlo savjesno ispitivanje bolesti^[31] kojoj valja pronaći lijek prije bilo kakve konsolidacije ili djelomičnog restauriranja.

V.^[32]

Stručnjaci su poslušali različita izlaganja vezana za primjenu moderne građe u konsolidiranju starih građevina i odobravaju razboritu primjenu svih sredstava moderne tehnike, posebno armiranog betona.^[33]

Oni izražavaju mišljenje da se ta sredstva pojačanja^[34] moraju prikriti^[35] kako ne bi izmijenili izgled i značaj^[36] građevine koju valja restaurirati; oni preporučuju njihovu primjenu, posebno u slučajevima u kojima oni omogućuju konzerviranje sastavnica *in situ*, izbjegavajući rizike raspadanja i rekonstruiranja.^[37]

VI.^[38]

Konferencija konstatira da su u uvjetima modernog života^[39] spomenici čitavoga svijeta sve ugroženiji vanjskim čimbenicima;^[40] pa iako ne može formulirati opća pravila koja bi se prilagodila složenosti pojedinih slučajeva, Konferencija preporučuje:

1. da u svakoj zemlji konzervatori spomenika i arhitekti surađuju sa specijalistima iz fizikalnih, kemijskih i prirodnih znanosti kako bi dosegli pouzdane rezultate koje valja primijeniti;

2. da Međunarodni ured za muzeje objavi te rezultate putem vijesti o radovima poduzetim u različitim zemljama i putem redovitih publikacija.

U odnosu na konzerviranje spomeničke skulpture Konferencija drži da uklanjanje djela iz okvira za koji su stvorena^[41] u načelu treba držati neprikladnim. Kao mjeru predostrožnosti Konferencija preporučuje konzerviranje izvornih modela^[42] kada još uvijek postoje i stvaranje odljeva kada oni nedostaju.

VII.

Konferencija preporučuje da se u izgradnji (novih) građevina poštuju značaj i fizionomija grada,^[43] osobito u blizini starih spomenika, zbog kojih ambijent^[44] mora postati predmetom posebne brige. Podjednako poštovanje valja imati za neke osobito slikovite poglede.^[45]

Predmet proučavanja mogu biti i nasadi i biljni ureši,^[46] prikladni za određene spomenike ili skupine spomenika kako bi se očuvao stari značaj.

Konferencija prije svega preporučuje dokidanje svih oblika promidžbe, podizanja protupravnih telegrafskih stupova i žica, kao i udaljavanje svake bučne i nametljive industrije iz blizine umjetničkih i povijesnih spomenika.^[47]

VIII.^[48]

Konferencija se zalaže:

1. da pojedine države, odnosno u njima utemeljene i kao kompetentne priznate ustanove, objavljuju popis^[49] nacionalnih povijesnih spomenika, popraćen fotografijama i obavijestima;^[50]
2. da svaka država stvori arhiv u kojem će se čuvati dokumenti vezani za povijesne spomenike;
3. da Međunarodni ured za muzeje u svojim publikacijama posveti nekoliko članaka napredovanju i metodama konzerviranja povijesnih spomenika;
4. da isti Ured prouči mogućnost boljeg širenja i uporabe tako prikupljenih uputa i arhitektonskih, historijskih i tehničkih podataka.

IX.^[51]

Pošto su za vrijeme radova i studijskog putovanja posjetili neke od glavnih područja iskapanja i antičkih spomenika Grčke, članovi Konferencije^[52] jednodušno su odali priznanje helenskoj vladi koja već dugi niz godina, zajamčivši provođenje važnih radova, prihvaća suradnju arheologa i specijalista iz svih zemalja. Oni su u tome vidjeli primjer koji može pridonijeti ostvarenju ciljeva intelektualne suradnje, o čemu se pojavila tako živa potreba tijekom konferencijskih radova.

X.^[53]

Duboko uvjereni da najbolji jamac konzerviranja spomenika i umjetničkih djela proizlazi iz naklonosti i poštovanja naroda te uzimajući u obzir da prikladno djelo javnih vlasti može potaknuti takva čuvstva, Konferencija se zalaže da odgojitelji usmjere pozornost kako bi naučili djecu i mladež da se uzdrže od bilo kojeg čina koji bi mogao degradirati^[54] spomenike i da ih potaknu na razumijevanje značenja kako bi se općenitije zainteresirali za zaštitu svjedočanstava svake civilizacije.^[55]

References

- Prijevod s talijanskog jezika i komentari Marka Špikića, prema izdanju u knjigama Carla Ceschija *Teoria e storia del restauro*, Bulzoni, Roma 1970, 211-213 i Daniele
- †1 Lamberini *Teorie e storia del restauro architettonico*, Polistampa, Firenze 2003, 177-179. Povelja se u strukturi razlikuje u talijanskoj i engleskoj verziji. Prevoditelj se odlučio za talijansku verziju, uspoređujući je s engleskom.
- Čovječanstva: tal. *umanità*, engl. *mankind*. Atenska povelja ovakvom percepcijom globalne baštine anticipira većinu srodnih dokumenata nastalih nakon Drugoga svjetskoga rata. Valja uzeti u obzir da dokument nastaje u političkom kontekstu razvitka
- †2 totalitarnih sustava Europe, u kojoj su i demokratske države bile već dugovječne kolonijalne sile. U tom smislu je Atenska povelja dokument rada skupine stručnjaka koji pokušavaju stvoriti alternativno viđenje u odnosu na politički totalitarizam i modernističko planiranje.
- Čuvari civilizacije: tal. *tutori della civiltà*, engl. *wardens of civilization*. U ovom dijelu tekstu se ne spominje koje civilizacije, pa se može pretpostaviti da je riječ tek o civilizaciji zapadne Europe. U posljednjoj rečenici Povelje, upućenoj odgojiteljima djece i mladeži, ipak se potiče na proširenje vrijednosnih obzora.
- †3 U engleskoj se verziji Povelje ovaj dio nalazi u 7. odlomku, gdje stoji: „Uvjereni da je pitanje konzerviranja umjetničkih i arheoloških dobara čovječanstva u interesu
- †4 zajednica država, koje su čuvari civilizacije, Konferencija se nada da će države, djelujući u duhu Ugovora Lige naroda, međusobno surađivati u sve većoj mjeri i na konkretniji način kako bi unaprijedile očuvanje umjetničkih i povijesnih spomenika.“
- †5 Čuvanje: tal. *salvaguardia*. Pojam se pojavljuje i u Preambuli Mletačke povelje 1964. godine.
- Remek-djela: tal. *capolavori*, engl. *works of art*. Talijanska verzija Povelje, dakle,
- †6 ograničuje zaštitu samo na ona djela koja su prepoznata kao najvažnija, dok engleska verzija daje općenitiji i širi pogled prema vrijednostima baštine.
- Engleska verzija iz 7. odlomka: „Konferencija smatra visoko potrebnim da stručne ustanove i udruge, ni na koji način ne prejudicirajući međunarodno javno pravo, dobiju
- †7 prigodu pokazati svoje zanimanje za zaštitu umjetničkih djela kojima je civilizacija izražena na najvišem stupnju i kojima prijeti moguće razaranje.“
- †8 Međunarodni ured za muzeje: *Office International des Musées* u Parizu.
- †9 Međunarodno povjerenstvo za intelektualnu suradnju: riječ je o *Institut de coopération intellectuelle* u okviru Lige naroda.
- †10 U engleskoj verziji Povelje riječ je o prvom odlomku koji nosi naslov Doktrine, opća načela.
- †11 Zaštita spomenika: *protezione di monumenti*, engl. *protection of monuments*.

- Opća težnja: tal. *una tendenza generale*, engl. *general tendency*, što govori o pokušaju
- †12 deklarativnog napuštanja načela stilskog restauriranja kojima je prve osude uputio John Ruskin 1840-ih godina.
- Cjelovita restituiranja: tal. *le restituzioni integrali*, engl. *restorations* in toto. Dva su moguća tumačenja dviju jezičnih verzija, pored razlika u ključnim pojmovima:
- †13 Konferencija želi potaknuti opće dokidanje restauratorskog postupka u korist konzerviranja (engleska verzija, u duhu osude restauriranja od Ruskina i Morrisa), ili se – kod talijanske verzije – sugerira opreznije pristupanje nekritičkom restauratorskom integriranju u obliku smjelih restitucija.
- †14 Redovitog i trajnog održavanja: tal. *manutenzioni regolari e permanenti*, engl. *regular and permanent maintenance*.
- †15 Konzerviranje: tal. *conservazione*, engl. *preservation*, što se prevodi kao očuvanje.
- †16 Propadanja ili razaranja: tal. *degradazioni o distruzioni*, engl. *decay or destruction*.
- †17 Dokidanja: tal. *proscrivere*, engl. *excluding*, što se može prevesti i kao isključivanje.
- Zauzeće spomenika: tal. *l'occupazione dei monumenti*, engl. *the occupation of*
- †18 *buildings*. Misli se na fizičku zapreminu građevine u prostoru, koju Leon Battista Alberti u traktatu *De re aedificatoria* (sredina 15. stoljeća) naziva *area*.
- Moderna namjena: tal. *la moderna destinazione*. U engleskoj verziji se pridjev „moderna“ ne koristi, nego samo riječ *purpose*.
- †19 U engleskoj verziji Povelje riječ je o drugom odlomku koji nosi naslov Administrativne i zakonske mjere vezane za povijesne spomenike.
- Zanimljiva primjedba u doba kada se u Europi razvijaju režimi fašizma, nacizma i
- †21 staljinizma, u kojima se uspostavlja precizna hijerarhija između pojedinca i zajednice, supstituirajući građansko pravo objaviteljskim strukturama moći.
- †22 Mjere konzerviranja: tal. *misure conservative*, engl. *conservatory measures*.
- †23 Engleska verzija ima i dodatak: „i da će se ti podaci upotpunjavati.“
- †24 Četvrti odlomak Povelje talijanske verzije u engleskoj se verziji nalazi unutar šestoga odlomka, koji nosi naslov Tehnike konzerviranja.
- Ponovo postaviti na mjesto otkriveni izvorni elementi: tal. *il rimettere in posto gli elementi originali ritrovati*. U engleskoj se verziji koristi glagol *to reinstate*, ali se ne govori o sastavnicama nego o „svakom izvornom fragmentu koji je moguće otkriti“.
- Anastiloza: pojam nastao spajanjem grčkih riječi *ana* – ponovo, i *stilos* – podizanje ili
- †26 izgradnja. U talijanskoj konzervatorskoj teoriji prije ovog dokumenta koristio se pojam „ponovnog sastavljanja“, *ricomposizione*.
- †27 Nova grada: tal. *materiali nuovi*, engl. *the new materials*.
- †28 Prepoznatljiva: tal. *riconoscibili*, engl. *recognisable*.
- †29 Precizna snimanja: tal. *precisi rilievi*, engl. *accurate records*, to jest točni zapisi.
- Zaseban značaj: tal. *carattere speciale*. U engleskoj verziji se govori o svakom od slučaja koji valja tretirati pojedinačno, *individually*. Ti pojmovi upućuju na pokušaj dokidanja dogmatskog pristupa povijesnom spomeniku kao dijelu cjeline koja se
- †30 favorizira kao politički ili etnički reprezentativna. I ovdje je jamačno riječ o implicitnoj osudi predaje stilskog restauriranja i pozitivističkog uvjerenja da *stil*, a ne *patologija* oštećene građevine, treba biti polazište konzerviranju ili restauratorskom integriranju.
- Bolesti: tal. *malattie*. U engleskoj verziji se govori o analizi nedostataka (*defects*), a dodaje se i „narav propadanja“ (*nature of the decay*).
- †31 U engleskoj je verziji riječ o četvrtom odjeljku, naslovljenom Restauriranje spomenika.

- ↑33 Armiranog betona: tal. *cemento armato*, engl. *reinforced concrete*.
- ↑34 Sredstva pojačanja: tal. *mezzi di rinforzo*. U engleskoj verziji stoji „konsolidacijsko djelo“ (*work of consolidation*).
- ↑35 Prikriti: tal. *dissimulare*, engl. *conceal*.
- ↑36 Izgled i značaj: tal. *l'aspetto ed il carattere*, engl. *aspect and character*.
Raspadanja i rekonstruiranja: tal. *la disfattura e la ricostruzione*. U engleskoj verziji: *dismantling and reinstating*, odnosno rastavljanja i ponovne uspostave. Glagol *reinstate* pojavljuje se i u Mletačkoj povelji 1964. godine.
- ↑37 U engleskoj verziji Povelje riječ je o petom odlomku pod naslovom Pogoršanje stanja (*deterioration*) starih spomenika.
- ↑38 Modernog života: tal. *vita moderna*. U engleskoj verziji je riječ o „uvjetima današnjeg života“ (*conditions of present-day life*).
- ↑39 Vanjskim čimbenicima: tal. *gli agenti esterni*. U engleskoj verziji se pojavljuje utjecaj „atmosferskih čimbenika“ (*atmospheric agents*).
- ↑40 Uklanjanje djela iz okvira za koji su stvorena: tal. *l'asportazione delle opere dal quadro pel quale furono create*, engl. *the removal of works of art from the surroundings for which they were designed*. Uklanjanje: *removal*. Riječ je o premještanju, izvođenju iz izvornoga konteksta. U članku 7 Mletačke povelje govori se o istom problemu i rabi se isti pojam.
- ↑41 Konzerviranje izvornih modela: tal. *conservazione dei modelli originali*, engl. *the preservation of original models*.
- ↑42 Značaj i fizionomija grada: tal. *il carattere e la fisionomia della città*. U engleskoj se verziji govori o značaju i izvanjskom izgledu grada: *character and external aspect*.
- ↑43 Ambijent: tal. *ambiente*, engl. *the surroundings*.
- ↑44 Neke posebno slikovite pogleda: tal. *talune prospettive particolarmente pittoresche*, engl. *certain particularly picturesque perspective*.
- ↑45 Nasadi i biljni uresi: tal. *le piantagioni e le ornamentazioni vegetali*, engl. *the ornamental vegetation*.
- ↑46 U engleskoj verziji još je pri kraju rečenice dodano: „...pa čak i visokih motki (*tall shafts*) u susjedstvu umjetničkih i povijesnih spomenika.“
- ↑47 U engleskoj verziji Povelje riječ je o sedmom odlomku pod naslovom Konzerviranje spomenika i međunarodna suradnja.
- ↑48 Popis: tal. *inventario*, engl. *inventory*. Riječ je o konzervatorskoj predaji od prve polovine 19. stoljeća u Pruskoj pod inicijativom arhitekta i konzervatora K. F. Schinkela.
- Obavijestima: tal. *notizie*, engl. *explanatory notes*. Dok talijanska verzija podrazumijeva da te ustanove prikupljaju novosti, to jest dojave, u tradiciji državnih služba za zaštitu spomenika 19. stoljeća (Pruska, Austrija, Francuska, Italija) preko sustava dopisnika, engleska verzija podrazumijeva tumačenje slikovnog dokumenta koji je arhiviran, a ne nadopunjavanje obavijesti o stanju u životu dijelova baštine.
- U engleskoj verziji Povelje ovaj je odjeljak smješten unutar sedmog odlomka pod naslovom Konzerviranje spomenika i međunarodna suradnja, a odlomak sadrži manji odjeljak s podnaslovom Tehnička i moralna suradnja.
- Kako nalazimo u tadašnjim publikacijama iz Italije i Njemačke, ti su članovi došli
- ↑52 uglavnom iz europskih zemalja. Brojčano gledano, iz zemlje domaćina Grčke bio je 21 sudionik, iz Belgije šestorica, iz Francuske 19, iz Italije 25, po nekoliko zastupnika bilo

je iz Švicarske, Nizozemske, skandinavskih zemalja, Poljske, Češke i Španjolske, dok su nezastupljene bile balkanske zemlje, SAD, Rusija i Turska. Od najistaknutijih sudionika ističem: Paula Léona i Paula Vitryja iz Francuske, Leopolda Torresa Balbása iz Španjolske, Victora Hortu iz Belgije, Alberta Powysa iz Ujedinjenog Kraljevstva, Jaroslawa Wojciechowskog iz Poljske, Georga Karoa iz Njemačke, Justusa Schmidta i Aloisa Kieslingera iz Austrije te najbrojnije i najutjecajnije članove talijanskog poslanstva: Gustava Giovannonija, Alberta Terenzija, Gina Chiericija, Rodolfa Valentija, Antonija Muñoz, Alberta Calzu Binija. Giovannoni je u izvješću o konferenciji 1932. pisao o *il grandioso fenomeno restauratore italiano, specialmente svoltosi nell' ultimo decennio*.

↑⁵³ U engleskoj verziji Povelje ovaj je odjeljak smješten unutar sedmog odlomka, kao gore, s podnaslovom Uloga obrazovanja u poštivanju spomenika (*respect of monuments*).

↑⁵⁴ Degradirati: tal. *degradare*, engl. *to abstain from disfiguring*.

Zaštita svjedočanstava svake civilizacije: tal. *la protezione delle testimonianze d'ogni*

↑⁵⁵ *civiltà*. U engleskoj verziji: „ovih konkretnih svjedočanstava (*testimonies*) svih razdoblja civilizacije“, što upućuje na različite vidove *jedne* civilizacije.

Venecijanska povelja

CONSEIL INTERNATIONAL
DES MONUMENTS ET DES SITES

INTERNATIONAL COUNCIL
ON MONUMENTS AND SITES

INTERNATIONAL CHARTER FOR THE CONSERVATION AND RESTORATION OF MONUMENTS AND SITES (THE VENICE CHARTER 1964)

***IIInd International Congress of Architects and Technicians of Historic
Monuments, Venice, 1964.***

Adopted by ICOMOS in 1965.

Imbued with a message from the past, the historic monuments of generations of people remain to the present day as living witnesses of their age-old traditions. People are becoming more and more conscious of the unity of human values and regard ancient monuments as a common heritage. The common responsibility to safeguard them for future generations is recognized. It is our duty to hand them on in the full richness of their authenticity.

It is essential that the principles guiding the preservation and restoration of ancient buildings should be agreed and be laid down on an international basis, with each country being responsible for applying the plan within the framework of its own culture and traditions.

By defining these basic principles for the first time, the Athens Charter of 1931 contributed towards the development of an extensive international movement which has assumed concrete form in national documents, in the work of ICOM and UNESCO and in the establishment by the latter of the International Centre for the Study of the Preservation and the Restoration of Cultural Property. Increasing awareness and critical study have been brought to bear on problems which have continually become more complex and varied; now the time has come to examine the Charter afresh in order to make a thorough study of the principles involved and to enlarge its scope in a new document.

Accordingly, the IIInd International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments, which met in Venice from May 25th to 31st 1964, approved the following text:

DEFINITIONS

Article 1.

The concept of a historic monument embraces not only the single architectural work but also the urban or rural setting in which is found the evidence of a particular civilization, a significant development or a historic event. This applies not only to great works of art but also to more modest works of the past which have acquired cultural significance with the passing of time.

Article 2.

The conservation and restoration of monuments must have recourse to all the sciences and techniques which can contribute to the study and safeguarding of the architectural heritage.

Article 3.

The intention in conserving and restoring monuments is to safeguard them no less as works of art than as historical evidence.

CONSERVATION**Article 4.**

It is essential to the conservation of monuments that they be maintained on a permanent basis.

Article 5.

The conservation of monuments is always facilitated by making use of them for some socially useful purpose. Such use is therefore desirable but it must not change the lay-out or decoration of the building. It is within these limits only that modifications demanded by a change of function should be envisaged and may be permitted.

Article 6.

The conservation of a monument implies preserving a setting which is not out of scale. Wherever the traditional setting exists, it must be kept. No new construction, demolition or modification which would alter the relations of mass and colour must be allowed.

Article 7.

A monument is inseparable from the history to which it bears witness and from the setting in which it occurs. The moving of all or part of a monument cannot be allowed except where the safeguarding of that monument demands it or where it is justified by national or international interest of paramount importance.

Article 8.

Items of sculpture, painting or decoration which form an integral part of a monument may only be removed from it if this is the sole means of ensuring their preservation.

RESTORATION**Article 9.**

The process of restoration is a highly specialized operation. Its aim is to preserve and reveal the aesthetic and historic value of the monument and is based on respect for original material and authentic documents. It must stop at the point where conjecture begins, and in this case moreover any extra work which is indispensable must be distinct from the architectural composition and must bear a contemporary stamp. The restoration in any case must be preceded and followed by an archaeological and historical study of the monument.

Article 10.

Where traditional techniques prove inadequate, the consolidation of a monument can be achieved by the use of any modern technique for conservation and construction, the efficacy of which has been shown by scientific data and proved by experience.

Article 11.

The valid contributions of all periods to the building of a monument must be respected, since unity of style is not the aim of a restoration. When a building includes the superimposed work of different periods, the revealing of the underlying state can only be justified in exceptional circumstances and when what is removed is of little interest and the material which is brought to light is of great historical, archaeological or aesthetic value, and its state of preservation good enough to justify the action. Evaluation of the importance of the elements involved and the decision as to what may be destroyed cannot rest solely on the individual in charge of the work.

Article 12.

Replacements of missing parts must integrate harmoniously with the whole, but at the same time must be distinguishable from the original so that restoration does not falsify the artistic or historic evidence.

Article 13.

Additions cannot be allowed except in so far as they do not detract from the interesting parts of the building, its traditional setting, the balance of its composition and its relation with its surroundings.

HISTORIC SITES**Article 14.**

The sites of monuments must be the object of special care in order to safeguard their integrity and ensure that they are cleared and presented in a seemly manner. The work of conservation and restoration carried out in such places should be inspired by the principles set forth in the foregoing articles.

EXCAVATIONS**Article 15.**

Excavations should be carried out in accordance with scientific standards and the recommendation defining international principles to be applied in the case of archaeological excavation adopted by UNESCO in 1956.

Ruins must be maintained and measures necessary for the permanent conservation and protection of architectural features and of objects discovered must be taken. Furthermore, every means must be taken to facilitate the understanding of the monument and to reveal it without ever distorting its meaning.

All reconstruction work should however be ruled out "*a priori*". Only anastylosis, that is to say, the reassembling of existing but dismembered parts can be permitted. The material used for integration should always be recognizable and its use should be the least that will ensure the conservation of a monument and the reinstatement of its form.

PUBLICATION

Article 16.

In all works of preservation, restoration or excavation, there should always be precise documentation in the form of analytical and critical reports, illustrated with drawings and photographs. Every stage of the work of clearing, consolidation, rearrangement and integration, as well as technical and formal features identified during the course of the work, should be included. This record should be placed in the archives of a public institution and made available to research workers. It is recommended that the report should be published.

The following persons took part in the work of the Committee for drafting the International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments:

Piero Gazzola (Italy), Chairman
Raymond Lemaire (Belgium), Reporter
José Bassegoda-Nonell (Spain)
Luis Benavente (Portugal)
Djurdje Boskovic (Yugoslavia)
Hiroshi Daifuku (UNESCO)
P.L. de Vrieze (Netherlands)
Harald Langberg (Denmark)
Mario Matteucci (Italy)
Jean Merlet (France)
Carlos Flores Marini (Mexico)
Roberto Pane (Italy)
S.C.J. Pavel (Czechoslovakia)
Paul Philippot (ICCROM)
Victor Pimentel (Peru)
Harold Plenderleith (ICCROM)
Deoclecio Redig de Campos (Vatican)
Jean Sonnier (France)
Francois Sorlin (France)
Eustathios Stikas (Greece)
Gertrud Tripp (Austria)
Jan Zachwatowicz (Poland)
Mustafa S. Zbiss (Tunisia)

Boito, konzervirati ili restaurirati?

Sveučilište u Zagrebu - Filozofski fakultet (11.12.2021). *Boito, Konzervirati ili restaurirati?*.
Preuzeto: 27.04.2026., sa: <https://manens.fizg.unizg.hr/2021/12/11/boito-konzervirati-ili-restaurirati/>

Boito, Konzervirati ili restaurirati?

Naši stari spomenici: Konzervirati ili restaurirati?^[1]

Camillo Boito

-Mogla bi se ovom našem razgovoru postaviti na čelo kao epigraf kineska izreka: *Sramota je obmanjivati suvremenike; još je sramnije obmanjivati potomke.*

-Zaista? Meni se pak čini da je vrhunac vještine u restauriranju starog spomenika upravo urediti ga tako da se novo doima kao staro; tako da se staro i novo zajedno stapaju. Na um mi pada definicija Viollet-le-Duca, velikog francuskog povjesničara i zakonodavca arhitekture, kojega su kao zakonodavca prihvatili i u drugim zemljama, a poglavito u Italiji: *Restaurer un édifice c'est le rétablir dans un état complet, qui peut n'avoir jamais existé à un moment donné.*^[2]

On je slijedio ovo načelo u svom restauriranju zidina Carcassonnea,^[3] dvorca Pierrefonds^[4] i drugih vrsnih spomenika i bio je uzdizan u nebesa.

-Da je poživio, ne bi ga danas uzdizali u nebesa; dapače, nova škola ga strovaljuje ravno u pakao. U ovih posljednjih deset ili dvanaest godina teorija restauriranja se izmijenila.

-Postoji li možda u naše vrijeme nešto što uživa svađiju hvalu i što se ne mijenja? Stvar je u tome da treba biti vrlo pronicljiv i široko naobražen da bi se činilo kao što je Viollet-le-Duc postupao kada bi u rukama imao spomenik: postaviti se u kožu starog arhitekta, zamišljajući što bi taj valjani čovjek učinio kad bi se danas vratio na ovu smrtnu zemlju i kada bi mu se na račun njegove građevine postavio novi problem dovršenja ili restauriranja. *Supposer ce qu'il ferait, si, revenant au monde...*^[5]

-Dovoljno mi je, hvala, što sam to čuo u prijevodu. Prizvati duh Bramanteov, Arnolfov, majstora comacina, redovnika iz srednjeg vijeka i stotine drugih umjetnika vama se čini malo? Oživjeti u njihovom vremenu, njihovom duhu i geniju! Upiti njihove vrline, pa i mane! Ali mane im je Viollet-le-Duc, izgleda, smjerao ispravljati. Vi se možda sjećate velike arhitektonske bitke za kontraforme lukove katedrale u Evreuxu. Bila su dva, jedan iznad drugoga: iz njih je načinjen samo jedan u svakom prolazu, mijenjajući formu kontrafora,

tornjića, fijala; a službeni je izvještaj vašega štovanog zakonodavca glasio: *Il serait puéril de reproduire une disposition éminemment vicieuse.*^[6]

Naravno. Kada se duh starog arhitekta silom utjerava u glavu modernog arhitekta, ovaj se prilagodi vijugama novog mozga i plod nije više ni star ni moderan. Ali baš me hoćete vući za jezik? Kada se restauriranja vode prema teoriji gospodina Viollet-le-Duca, koju možemo nazvati romantičnom teorijom restauriranja, a do prekjučer je bila univerzalna i još uvijek je slijede mnogi, dapače i u Italiji većina ili gotovo svi, meni je loše izvedeno restauriranje milije od dobro izvedenoga. Dok mi prvo, zahvaljujući blaženom neznanju, dopušta da jasno razlikujem stari dio od modernoga, drugo mi zadivljujućom učenošću i domisljatošću, čineći da novo izgleda kao staro, tako nemilice zbunjuje um da užitak promatranja spomenika nestaje i proučavanje postaje krajnje neugodan napor.

-O ta vam je dobra! Bolji je dakle neki restauratorski magarac od učenog restauratora!

-Počujte. Prije nekoliko mjeseci zaustavio sam se u nekom gradiću, gdje nisam nikada ranije bio, da pogledam crkvu iz trinaestog stoljeća, jednu od onih s malim redovima stupova koji su na pročelju postavljeni jedni iznad drugih, kapitela punih čudovišta i frizova punih meandara. Imao sam pločicu i olovku. Prvi dojam, na određenoj udaljenosti, bijaše dobar; no zatim, kako sam pomnije zagledao, počeo mi se radati tisuću sumnji i nedoumica. Građevina je bila tako veličanstveno restaurirana da se nije razlikovalo staro od novoga: isti materijali, isto dljeto, jednaka stoljetna boja. Ugledam vrlo čudnovatu konzolu i započnem je skicirati; duh mi bijaše nemiran; zatražim da mi daju ljestve, uspnem se do vrha, dotaknem, kucnem, ostružem, zagrebem: bila je moderna. Problem s kojim sam se morao suočavati na svakom koraku bijaše ovaj: vidim li ja predmet iz trinaestog stoljeća ili ovih posljednjih godina? Nije bilo starih crteža, nije bilo starih fotografija. Crkvenjaci, veoma mladi, nisu vidjeli ništa; svećenik, vrlo star, nije se sjećao ničega. Strpao sam pločicu i olovku u džep i uputio se smjesti na kolodvor čekati vlak koji će me odvesti odande, proklinjući vrsnost restauratora i neprekidno ga nazivajući lažovom, varalicom, krivotvoriteljem...

-Smirite se, molim vas, dajte da i ja kažem koju riječ. Bit će, dakle, da vam graditelji iz sedamnaestog stoljeća, iz baroka, odgovaraju kao restauratori. Kada bi si uzeli za pravo da restauriraju, primjerice, kakvu kršćansku baziliku, oko stupova od mramora i istočnjačkog granita načinili bi žbukom i gipsom nezgrapne kvadratne pilastre i preko krhkih rimskih kapitela razmazali cvjetne ukrase nalik svojim perikama, pod arhitravima su također vapnom i gipsom gradili isprepletene lukove, a pod krovom od lijepih greda bi pomoću drvenih lučnih skela zakrenuli eliptični svod sav u lunetama i rebrima; zatim su sve prekrivali nepodnošljivom zbrkom voluta, kovrči, svitaka, tričarija nadutih kao gajtani na njihovoj odjeći, te gomilom kípova tako smušenih i strogih da čovjek zadrhti dok ih mimoilazi: sve je to od vapna i gipsa, a od stare bazilike ne raspoznaje se više ni profil jednog vijenca.^[7]

-Ali onoga dana kada se sruši neka figura ili otpadne komad luka ili svoda, onoga dana kada se za ljubav života naših bližnjih uklone gips, štukatura i drvo, toga će se dana čestiti kršćanski hram pojaviti netaknut ispod odore koja ga je dugo skrivala, ali mu nije oštetila udove. Ne trebam vam navoditi primjere sličnih otkrivenja. Čak je nedavno u Milanu jedna od najstarijih gradskih crkava, San Babilia, o kojoj je nekoliko godina ranije Mongeri^[8] u svojoj knjizi *Umjetnost u Milanu* govorio da pokazuje vrlo malo znakova svoje starine i da su je pregradili, štoviše krivotvorili arhitekti tako vični da su sami sebe uspjeli osuditi na zaborav;^[9] crkva San Babilia, ogoljena od grotesknog baroknog plašta, iznova je oživjela u izvornom stanju.^[10] To je važno: u izvornom stanju. A da ste u Palermu vidjeli kako se krasno pojavilo tijelo crkve Santa Maria della Catena, mješavina sjevernjačke gotike i naše renesanse;^[11] da bi se vratila slavi i povijesti dostajalo je, gotovo bih rekao, uzeti s dva prsta nezgrapni ogrtač iz sedamnaestog stoljeća i viknuti poput grčkog advokata: pogledajte. Veleučeni i pronicljivi Viollet-le-Duc sa čitavom gomilom svojih sljedbenika i domišljati restaurator crkve iz trinaestog stoljeća, o kojoj sam ranije govorio, činili su i čine od spomenika predivnu mumiju koja prkosí stoljećima, ili ako hoćete, balzamiraju ga na način doktora Brunettija^[12] i okamenjuju u stilu doktora Segata.^[13]

Istina, barokni arhitekti su pak polagali spomenik u grob, katkad u zaista raskošan i veličanstven mauzolej, katkad u nadutu i smiješnu grobnicu; ali kada dode sudnji dan, arhitekt poviče: – Podignite pokrov, a ti Lazare izađi. – I mrtvac proviri, ruku i nogu u povojima i glave umotane u platno. Arhitekt tada nastavi: – Razmotajte ga i pustite ga da ide. – Na te riječi spomenik, poput Martina brata, uskršava.

-Znači, treba pokopati da bi se konzerviralo? Ta zašto se onda rasipa toliko novaca da se iz podzemlja iskopaju ziđine, hramovi, kazališta, palače, grobnice iz daleke antike? Vrhunski restaurator je grobar!

-Ostavimo se ironije i ne prejerimo. Nezgodno je s predodžbama i poredbama što lako skrenu razgovor s puta, odaju da protivnik zapada u neumjerenost i gubi se u apsurdu. Pokušat ću biti jasan. Prema mojem mišljenju spomenik gubi, ponavljam, svaku ili gotovo svaku važnost ako naučnik može opravdano posumnjati da mu je restauriranje više ili manje

izmijenilo formu ili mu pridodalo naizgled izvorne forme, što je zapravo još jedan način preinake staroga. E sad, između restauratora koji mi tako nepopravljivo upropasti spomenik i restauratora koji ga doduše sakrije, ali očuva netaknutog da ga otkriju potomci, ja biram ovog drugoga.

-A što ako se dogodi kao s mnogim knjigama ili ulomcima knjiga, čuvenima u antici, koji su se zametnuli ili zauvijek izgubili? Krasna logika!

-Jedno je knjiga pisana na pločicama ili pergameni, a drugo spomenik od mramora, kamena i opeke. Ako unutar baroknog hrama leži kršćanska bazilika, to se zna, za ime Božje, ili to slučaj prije ili kasnije pokaže. Ne povlađujem ja baroknim restauratorima; tvrdim štoviše da bi onaj tko ih danas želi oponašati bio poprilično lud. Samo kudim i prezirem još više romantične restauratore. Vraćam se vašoj poredbi: spomenik je, dakle, knjiga koju ja želim čitati bez kraćenja, dodataka ili preradbi. Želim biti posve siguran da je sve ondje napisano izišlo iz autorova pera ili stila. Proklinjem Cesarottijeva Ossiana; i kao što bih rado strpao u zatvor krivotvoritelja starih medalja, tako bih i krivotvoritelje stare građevine ili dijela stare građevine poslao onamo da trunu.^[14] Koliko li je u ovih posljednjih pola stoljeća bilo restauratora koji su u arhitekturi načinili nešto nalik čuvenoj lažnoj Cezarovoj medalji s *veni vidi vici* ili Menelajevom trojanskom konju? Trebao bi se već netko za arhitektonsko restauriranje pobrinuti onako kako su se za lažne ili krivotvorene medalje pobrinuli Sestini,^[15] Beauvais^[16] i drugi. Priželjkujem traktat o *Arhitektonskoj laži*, iliti *Kako razabrati u arhitekturi falsifikate i krivotvorine staroga*.

-Jednom riječju, vi želite *konzervirati*, a ne *restaurirati*.

-Dobro kažete: konzervirati, a ne restaurirati.

-No pazite, razlika između te dvije riječi, koja se u prvi mah čini očitom i lako provedivom, u stvarnosti se zamućuje. Ovdje mi je zgodno navesti mišljenje jednog čovjeka pred kojim mi nemamo tajni, jer upravo on je taj koji se zabavlja stavljanjem nam riječi u usta. E sad, on je 7. lipnja 1884. u Torinu, u srednjovjekovnom Kaštelu, održao predavanje o *Restauratorima*, u kojemu je govorio otprilike sljedeće. Općenito, mi koji razgovaramo o umjetnosti činimo kao onaj franjevac što je propovijedao dobro, a zaostajao primjerom; ali možda nigdje nije tako teško djelovati, a tako lako raspravljati, kao u onome što se tiče restauriranja. Čujte kako posvuda novinari u svojim pamfletima, inženjeri na svojim kongresima i akademici na svojim sjednicama diktiraju izreke pune mudrosti kako treba za unuke sačuvati velika djela naših djedova tako da ona ne izgube ništa od starog izgleda. A siroti arhitekti i članovi povjerenstava, zaduženi za neko restauriranje, oni su koje treba pribiti na stup srama ili poslati ravno na stratište; osjećamo blaženstvo kada možemo povlađivati plemenitom preziru stranaca, osobito Engleza, po potrebi ga nanovo budeći i potpirujući.

-Ono što je loše treba razotkriti bez oklijevanja.

-Slažem se; ali prije no što viknemo *na barbarina!*, valjalo bi ispitati je li taj barbarin mogao postupiti drugačije. Vi poznajete Veneciju. To nije grad od ovoga svijeta: to je božanska opsjena. Pa ipak ju je predavač iz srednjovjekovnog Kaštela predočavao još ljepšom. Kada kao u Akvileji, Gradu i Torcellu mulj koji je nanijela rijeka zatrpa lagune, a groznica istjera posljednje uboge stanovnike, kada sve kuće budu porušene i kada na širokim travnatim prostorima budu bacala kratke sjene mršava stabalca, uzdizati će se ipak u zalazu sunca, pod zlaćanim oblacima, ruine nekoliko drevnih građevina. Crkva dei Frari pokazivat će praznu utrobu svojih golemih lađa; izdaleka će ravnodušno dominirati postojana kupola crkve Gospe od Zdravlja; nešto dalje hram Sv. Ivana i Pavla bit će hrpa ruševina, izuzev pet apsida, a netaknut će ostati Colleoni na bezobličnom postolju, ali ukrase s Bolnice, tako sitne, tako krhke, trebat će tražiti među razvalinama i krhotinama. Trg Svetog Marka, kakvo čudo! Tri uzdmane kupole bazilike još neće biti srušene; vidjet će se izvana, kroz procjepe razrušenih zidina, kako zlatom blistaju mozaici na unutarnjim svodovima, a mramor, porfir i alabaster polomljenih stupova neobično će treperiti u toj grobnoj žalosti. Duždeva palača...

-Oprostite što vas prekidam u pjesničkom zanosu našega lutkara; ali ovo nije razgovor, to su Kasandrina proročanstva.

-Strpite se malo da stignem do obrazloženja i pustite da nastavim: što se tiče Duždeve palače, najčudesnije palače na svijetu, da smo je ostavili kakva je nekoć bila, ne bi trebalo čekati tisuću ili dvije tisuće godina, možda ni stotinu, možda ni deset, prije no što bismo je vidjeli svedenu na spomenuti ideal slikovite ruine. U toj smjeljoj građevini, koju u cijelosti podupire dvostruki red otvorenih loda, dobar dio baza i kapitela, poneko deblo stupa i mnogi dijelovi krhkih splotova lukova bili su svedeni na ulomke. E sad, ako ne dostaju ni obruči ni metalni ključevi, valja barem klesance koji više ne drže zamijeniti novima. Svakako, to je grijeh; svakako, to je oskrvrnuće: ali na koncu, jesmo li htjeli da palača stoji ili smo je htjeli na tlu?¹⁷

-Prije takve obnove moglo se možda iskušati kakvo domišljato sredstvo. Da je možda, primjerice, obnovljena jezgra kapitela, bilo bi moguće oko nje ponovo postaviti vanjske komade starih kapitela s njihovim listićima i divnim figuricama.

-Da? A mislite da se ti stari dijelovi već skrhanih i razmravljenih kapitela, svedeni, kako biste vi željeli, na tananu oplatu, ne bi nakon nekoliko godina raspali u prah? Jednom kad su uništeni, tko bi im se više divio? Nije li bilo bolje u tančine reproducirati i zamijeniti nepopravljivo razbijene kapitule, a ove sačuvati u obližnjoj dvorani gdje će ih sadašnji i budući naučnici moći izučavati do mile volje? Činimo što možemo na ovom svijetu; ali čak ni za spomenike nije još otkrivena *Fontaine de jouvence*.

-Tko zna? Možda bi se malo čarobne vode iz Vrela mladosti, koja je u gorljivim maštarijama srednjega vijeka vraćala ishlappelim starcima mladenačku srčanost i snagu, moglo i za spomenike pronaći u čudima kemije; a ponešto se već i pronašlo. Ne niječem da ljubav prema starini, osobito kod mladih, gdje kad postaje strast prepuna pretjerivanja i sebičnosti; no ista ta neumjerenost, na kraju krajeva, donosi i nešto korisno. Prije tri ili četiri godine, pedesetak slikara, kipara i arhitekata, među kojima Favretto, Dal Zotto, Marsili i drugi valjani ljudi, službeno su pristali uz knjižicu o *Budućnosti mlitačkih spomenika*, napisanu sa žarom, bogatu pjesničkim uzletima i mudrim opomenama, u kojoj čitamo: *Ne obmanjimo se, nemoguće je, nemoguće kao uskrisiti mrtvaca, restaurirati ono što bijaše veliko i lijepo u arhitekturi... Prigovoriti će nam: može doći do potrebe za restauriranjem. Slažemo se. Neka se takvoj potrebi dobro zagleda u lice i neka se shvati što ona znači. To je potreba za uništenjem. Prihvatite je takvom, srušite zgradu, raspajte kamenje, načinite od njega balast ili vapno ako vam je volja; ali učinite to pošteno, a ne stavljajte laž na mjesto istine.*

-Kako vi nazivate tu vrlo jednostavnu teoriju?

-Ne bih znao; nazvao bih je možda *slikarskom* ili još bolje *slikovitom*. Ali s obzirom na pretpostavku, nesmiljeno je logična. Budući da se spomenik ne može očuvati zdravim i čitavim, treba ga umoriti ili ostaviti bez ikakvog lijeka da izdahne od dotrajalosti, bolesti ili truleži. Kvaka je u tome što se uljudeno društvo nikada neće uvjeriti da bude sukrivac u sličnim zločinima, kao što nikada neće ukinuti ni liječnike ni kirurge. E sad, umijeće restauratora nalik je umijeću kirurga. Bolje bi bilo, tko to ne vidi? da krhko ljudsko tijelo nikada nema potrebe za sondama, skalpelom i nožem; ali ne drži svatko da je bolje vidjeti rođaka ili prijatelja kako umire, umjesto da mu se odreže prst ili da nosi drvenu nogu.

-Sve se dakle, prema vašem mišljenju, svodi na održavanje spomenika na nogama, jamčeći mu dug život potporom kakvu savjetuju znanost i praksa. Svako drugo djelo postaje krivotvorina javnog spomenika.

-Svakako. U teoriji Viollet-le-Duca nema doktrine ni umnosti koje bi vrijedile kao spas od samovolje; a samovolja je laž, krivotvorina, zamka postavljena potomcima, a često i suvremenici. Što je restauriranje bolje izvedeno, to je laž podmlaklja i veća je pobjeda prijevara. Što biste vi kazali za antikvara koji se, nakon što je našao recimo novi Danteov ili Petrarčin rukopis, nepotpun i većim dijelom nečitljiv, potruži domišljato i znalački iz svoje glave ispuniti praznine, tako da postane nemoguće ili vrlo teško razlikovati dodatke od izvornika? Ne biste li prokleli vrhunsku vještinu toga krivotvoritelja? Zar vam čak i nekoliko rečenica, nekoliko riječi umetnutih u tekst, ne ispunjaju duh odbojnošću, a mozak sumnjama? Zar će ono što je za osudu kod oca Piaggia ili *monsieur* Silvestra naprotiv biti razlog za hvalu kod arhitekta restauratora?

-Vaše me riječi, moj gospodine, uvijek ispunjaju zadovoljstvom; ali s dopuštenjem, želio bih vam ukazati da mi već pola sata pjevate iznova istu pjesmu, ovdje terca gore, ondje seksta dolje: već sam je naučio napamet.

-Tim bolje. Moja je namjera upravo pokazati vam opasnosti romantične teorije.

-Romantične! Jeste li vi posve sigurni da ne klevećete romantizam? Umijeće restauriranja je skorašnjeg datuma, znam, i svoje metode je moglo pronaći samo u društvu kojemu nedostaje bilo kakav stil u lijepim umjetnostima, ali je sposobno sve ih razumjeti i po prilici voljeti. Ovakvo stanje stvari dogodilo se nakon prvog napoleonskog carstva, na samim počecima modernog romantizma, i traje do dana današnjega. Vi mi možete odgovoriti da riječi nisu isto što i djela, ali pred pola stoljeća, što se riječi tiče, govorili su dobro. Godine 1830. u Francuskoj je za glavnog nadzornika povijesnih spomenika imenovan Vitet, kojega je pet godina potom zamijenio Mérimée...

-Onaj Mérimée, autor dražesnih novela, koji je Talijane nazivao *un tas de fumistes et de musiciens*,^[18] proglašavao arhitekturu mletačkih palača lišenom ukusa i mašte, primjećivao da čitava glazba Verdija *et consorts* (i kompanjona) nalikuje harlekinovom odijelu, a o Milanu je govorio: *Vous ai-je parlé des caillies au riz qu'on mange à Milan? C'est ce que j'ai trouvé de plus remarquable dans cette ville.*^[19]

-To je manje važno; ali Mérimée je također bio tajnik jednog Odbora koji je 1837. izabran da razvrsta i konzervira francuske spomenike, a vama se, dragi gospodine, njegove riječi moraju činiti od zlata kada je govorio: 'Nikada nije naodmet ponoviti da je u pitanju restauriranja prvo i nepovredivo načelo ne inovirati, čak ni onda kada nas na inovaciju nagoni hvaljevrijedna namjera da dovršimo ili uljepšamo. Valja ostaviti nedovršenim i nesavršenim sve ono što se zatekne nedovršeno i nesavršeno. Ne smijemo si dopustiti popravljivanje netočnosti ili ispravljanje nepravilnosti, jer su nepravilnost, netočnost i nedostatak simetrije zanimljive povijesne činjenice, koje često pružaju arheološke kriterije za određivanje nekog razdoblja, škole ili simboličke misli. Niti dodataka, niti uklanjanja.'

-Bez sumnje prekrasne riječi, čak i u vašem, oprostite, napola francuskom prijevodu, i na veliku su čast onima koji su ih željeli objaviti kao pravilo tadašnjeg restauriranja. Ali na nesreću, gotovo uvijek se ostalo na riječima. U ono vrijeme u tom poslu riječi i djela nije razdvajala samo provalija, već ocean; a sada je tu još uvijek jezero ili barušina. Svedjedno su Mérimée, Vitet i još pokojni njihov kolega bili učeni i razboriti umovi kojima moramo zahvaliti što su započeli ljubavlju nadahnuto, strpljivo i znanstveno proučavanje spomenika iz srednjega vijeka i renesanse. No dopustite mi jednu primjedb. Mi smo se u svojim idejama malo-pomalo približili jedan drugome tako da se sada, nadam se, možemo složiti oko dvije kratke izreke kojima je onaj, što drži u rukama konce pomoću kojih gestikuliramo i razgovaramo, zaključio predavanje koje ste ranije citirali:

1. Treba činiti nemoguće, treba činiti čuda kako bi se spomeniku sačuvao njegov stari umjetnički i slikovit izgled;
2. Ako su nadopune prijeko potrebne, a dodaci neizbježni, neka se vidi da nisu djela starine, već djela današnjice.

-Gotovo da se slažem.

-Ova ću vam pravila ponoviti i u stihovima, ako želite, kao glasnici koji su u starih Grka pjevajući objavljivali zakone; ali obećajte da mi se nećete rugati:

Sačuvat moram spomeniku starom

Izgled njegov drevan i slikovit;

A kada, premda želim to svim žarom,

Bez dopuna ga ne mogu obnovit,

Svi koji poslije vide djelo moje

Moraju razabrat sve što moderno je.

-U skromnoj prozi ili u petparačkim tamburaškim stihovima, premda se ove izreke u prvi mah doimaju jasnima, zamute se čim čovjek u njima pokuša upecati primjenu pa komentari i napomene postanu neizbježni; a ja sam, kao što znate, sklon traženju dlake u jajetu.

-Tim bolje, budući da nam je zajednička namjera potrčati za istinom i uhvatiti je, uzmognemo li, za čuperak. No sjetite se da svaki zakon, kao što kaže poslovice, ima iznimaka, a umjetnički zakoni iziskuju više iznimaka nego svi ostali jer je umjetnost dijete duha, a čini se katkad da djelo duha nije ništa drugo nego blažena neobuzdanost.

-Vi kao razuman čovjek pružate ruke da ne udarite nosom u zemlju ako se spotaknete. Ali dopustite mi da kažem kako po vašem mišljenju ovdje nije riječ o umjetnosti, već o čistoj arheologiji, koja nije potpomognuta maštom, jer vi isključujete bilo kakvu obradu, čak po mogućnosti i bilo kakvu nadopunu ili dodatak, već je po potrebi potpomognuta mudrom naukom i praksom skromnog graditelja koji će se zadovoljiti time da za ljubav unuka održi na nogama i učvrsti staru građevinu.

-Svejedno, hoćeš-nećeš, umjetnost s time ima veze. Za brigu oko očuvanja spomenika potrebno je tisuću nježnih i pažljivih skrbi žarke ljubavi ili gorljivog milosrđa, kao što bolesnicima treba potpora supruge ili časne sestre. Mislite li da ćete naići na te vrline u grudima kakvog inženjera ili nadzornika gradnje? Ne čini li vam se da je tu potreban gorljivi duh umjetnika? No dajte da budem sitničav. Razdvojit ću, raščlaniti, razraditi, uporabiti ću brojeve, znakove spajanja, zgrade, bit ću neizrecivo dosadan. A za početak, podsjećam da u arhitektonskim spomenicima prevladava sad jedno, sad drugo od sljedeća tri svojstva: arheološka važnost, slikovit izgled i arhitektonska ljepota.^[20] Stoga je dopušteno u umijeću restauriranja razlikovati

Arheološko restauriranje (stari vijek)

Slikovito restauriranje (srednji vijek)

Arhitektonsko restauriranje (renesansa itd.).

Žurim se dodati da je ovdje riječ o stvari sličnoj temperamentima ljudskog tijela. Kod flegmatika ne nedostaje krvi i žuči, kod sangvinika žuči i sluzi, kod kolerika sluzi i krvi; pa ipak liječnici, kada proučavaju bolest, pišu recepte i preporučuju dijetu, vode mnogo računa o temperamentu.

-Pa kao što u različitim ljudskim naraštajima prevladava sad ovaj, sad onaj tjelesni sastav, valjda vjerujete da je tako i sa spomenicima različitih razdoblja.

-Ima nešto i u tome; ali sve valja uzeti s oprezom. Spomenik iz antičkog razdoblja Grčke, Etrurije, Rima i tako dalje, posjeduje u svakom svom dijelu nutarnju bit koja prebiva upravo u svakom komadu od kojega se spomenik sastoji ili sastojao. Valja dakle pri iskopavanju zabilježiti apsolutan i relativan položaj svakog komadića; sačuvati vjerne crteže i krajnje savjesnu povijest iskapanja i nalaza; ispitati potanko jedan po jedan svaki sklop, gotovo bih rekao svaki ulomak. Nema te krhotine koja ne bi mogla postati ključem za proučavanje građevine ili pak vrijednim naputkom kako građevinu ponovo složiti u cijelosti ili djelomice.

-Čudi me da govorite o ponovnom sastavljanju.^[21] Zar ponovno sastavljanje možda nije samovolja?

-Svakako, kad za tu mogućnost nedostaju pouzdane činjenice. Ali kada na temeljnom zidu pronadete baze stupova na svojim mjestima, uz njih debla, ovdje kapitule, a ondje arhitrave, komade friza i vijenca, zašto ne biste smjeli uspraviti red i uživati u njegovoj cjelovitosti? Ako se na masivnim zidovima, pod urušenim svodovima, opazi nesumnjiv trag arhitektonskih ukrasa, zašto se ne bi postavili na svoje mjesto uresi i oplata koja je pala na zemlju? Recimo da nadete odlomke neke latinske ili grčke knjige; pročitate ih, zamislite se nad njima; primijetite da čine cjelovito djelo ili nekoliko njegovih poglavlja pa ih složite redom, prepisete jedan ispod drugoga, sudržavajući se pritom da ne dometnete makar jednu riječ iz svoje glave, a gdje nađete na prazninu, stavite točkice ili ubacite bilješku, iskreno, skromno, kao čovjek koji ne voli nego istinu. Tko će vas za to kuditi?

-Ali kako se bilješke i točkice mogu umetnuti u praznine spomenika? Ako je gotovo nemoguće pronaći sve krhotine neke građevine, čime ćemo ih zamijeniti?

-Ako je ono što nedostaje nužno da bi se postavilo ono što postoji, dodat ću konstrukciju od opeke, kameni pilon, deblo, arhitrav, povezat ću vijenac, obnoviti kapitel, umetnuti klinove u lukove i tako dalje; ali izostavljajući pritom ureze u profilima, zadovoljavajući se običnim četvrtastim formama, izvođeći radove tako da se u materijalu ili načinu razlikuju od staroga,

Svi koji poslije vide djelo moje

Moraju razabrat sve što moderno je.

-Taj sustav uopće nije nov. Tako su učinili naši djedovi s golemim potpornjima koji podupiru Kolosej, s novim kamenjem umetnutim u slavoluke umjesto nestalih dijelova i općenito u restauriranju rimskih građevina.^[22]

-Nažalost, ne svih. Canina^[23] i nekolicina drugih, čak i nakon njega, rado su iz mašte izvlačili trijemove, hranove, bazilike, nanovo gradeći umjesto da preslože i naginjući izmišljanju umjesto da se ograniče na zaključak, no danas se u pitanju arheoloških restauriranja, hoću reći restauriranja antičkih djela, gotovo i nemamo na što požaliti. Senator Fiorelli je najprije u Pompejima primjerom,^[24] potom kao Glavni upravitelj starina i lijepih umjetnosti propisom, proveo tihu, ali blagotvornu akciju u svim talijanskim pokrajinama.

-O kad bi se isto moglo kazati i za drugu kategoriju restauriranja, onu koju ste nazvali slikovitom ili restauriranjem srednjovjekovnih građevina! Kakve budalaštine, kakva divljaštva! Misli mi lete u Veneciju, u baziliku Sv. Marka čije ste mi buduće ruševine oslikali u svom proročanstvu, a poželjnije su od restauriranja koje se ondje upravo provodi.

-Recite radije da je provedeno i da ga sada ispravljaju koliko mogu, a prijašnje greške ne valja pripisati neznanju, već metodi. S obzirom na metodu, činilo se odličnim, i Viollet-le-Duc i mi sami, Bože nam prosti! tada smo ga pohvalili.^[25]

Sjećam se. A lovci na proturječja...

-Neka im bude. Meni je važno vikati gluhima da se nedavno dovršeni radovi u Sv. Marku mogu navesti kao uzor, unatoč tomu oni će pjevati istu pjesmu, možda i u Skupštini i to još zadugo, zajedno s Englezima, a sada i s Amerikancima, kako se nastavlja sa žalosnim upropaštavanjem najslikovitijeg i najveličajnijeg kršćanskog hrama. Na bočnoj strani prema Piazzetti vraćena je na mjesto takozvana pozadina oltara kapele Zeno, koja je ranije bila uklonjena s izlikom da pripada 16. stoljeću, kao da čitava crkva nije čudesan splet različitih stilova, sljubljenih u neizrecivo jedinstvo okusa.^[26] Na istome boku je laštenjem dragocjenog mramora, kojemu su bili oduzeli patinu i ugasli prirodnu boju, vraćeno barem ovo posljednje. U uglu između Piazzette i Trga obnavljaju luk i oplatu, vraćajući prvome

prvobitnu širinu, a drugoj njezine blago ukošene pruge. Na svodu kapele Zeno skoro su završili s postavljanjem starih mozaika, koje je još neki skromni crkvenjakov pomoćnik s ljubavlju bio odvojio i pohranio na sigurno kada su mjesto izvornika zauzele nesretne moderne kopije. Ali za naš razgovor je najvažnije razmotriti način na koji su rekonstruirani unutarnji zidovi, lukovi i svodovi ondje gdje im prijete nezgode, te kako su kasnije na kruti skelet pričvršćene ploče raznobojnog mramora, trake s meandrima, arhivolti s listićima, uresi svih vrsta i mozaici, a da se prijašnji izgled nije ni najmanje izmijenio pa se narod gledajući podsmjehuje i nehotice gunda najveću hvalu restauratoru: 'Baš se isplatilo tako dugo držati skele i daske, da bi ih kasnije maknuli, a napravili nisu ništa!' Skelet se popravi, a netaknutom se ostave koža i meso i mišići ispod nje: koža preplanula od sunca, naborana nevremenom, ovdje-ondje ispucana i izranjavana, pa ipak zamamnija od meke, ružičaste kože kakve lijepe dame.

-Kako to uspijevaju?

-Onom ljubavlju supruge i milosrdem časne sestre o kojima sam vam govorio. No dugo bi se moglo pripovijedati o gorljivoj brizi i samilosnoj smotrenosti na koju nadahnjuje učena ljubav. Već u pomoć zovu i kemiju, iskušavajući djelovanje fluor-silikata na mramor, koristeći cinkov klorid tetrahidrat za štukature, kušajući upotrebu vazelina, bikarbonata, da zaustave štetan utjecaj soli.

-Kad smo kod tih pokušaja, možda ne znate da je Ministarstvo naobrazbe (a to mu treba reći u pohvalu) stipendiralo jednog mlitačkog mladica istraživačkog duha i naobražena uma kako bi putovao po Njemačkoj i Engleskoj i prikupljao vijesti i iskustva o svemu što može poslužiti očuvanju materijala na starijima građevinama; a u istu svrhu Ministar je ovih dana u

Milanu, pri Akademiji lijepih umjetnosti, utemeljio povjerenstvo kojemu, uz poprilično arhitekata i građevinara, pripadaju i tri čuvena kemičara, Körner,^[27] Frapolli^[28] i Camelutti.^[29]

-Ali što se tiče savršenstva nedavnih mletačkih restauriranja...

-Tko govori o savršenstvu? Ta može li biti savršenstva u djelu toliko strahovito teškom kao što je učvršćivanje tijela tako divnog izvana i tako trošnog iznutra? Restauriranje je mučan posao koji troši mozak i duhu nikada ne daje mira. Veliki podvig je satkan od beskrajnih sitnica koje na duge staze zamaraju; usto treba održati preciznu ravnotežu između zahtjeva arheologije i slikovitosti, statike i estetike. E sad, takvu je ravnotežu često upravo nemoguće postići. Valja izabrati: prikloniti se ovamo ili onamo. Onda viču na sav glas oni kojima je milija potpuna ruševina od djelomične obnove ili pak oni koji prihvataju bilo kakav popravak, samo da se spomenik dovede u stanje da stoji pred potomcima. Često, štoviše gotovo uvijek, viču ili jedni ili drugi. Ali nijednu građevinu nije tako strašno restaurirati kao hram koji su stari Mlečani nazivali *zlatnom bazilikom*. Napuknut, nagrizen, ispucan istočnjački mramor kakav se, pa čak ni sličan, više ne može naći ni da ga zlatom platiš; kipovi, profili, cvjetni ukrasi izjedeni vremenom koje im oduzima formu i boju; mozaici svih razdoblja, odvojeni od svodova, prijete da će se raspasti i puni su tragova neslavnih starih restauriranja: a u čitavoj crkvi, izvana ni iznutra, od podnožja do tornjića, od poda do kupole, nema ni pedlja koji ne bi bio od vrhunske važnosti za arhitekta, arheologa ili slikara, štoviše za svu trojicu zajedno. Vjerujte, restaurator ondje ima da izgubi glavu.

-Vi sada naginjete dobrohotnosti. Ali nije trebalo iznimne pameti da se nekoć u Veneciji ne nagrde izvjesne građevine čija čarolija, kako zamjećuje izvanredni Ruskin za čuvenu apsidu na dražesnom otoku Murano, kao da potječe s palete Vecellija, Bonifacija, Paola i drugih nedostižnih kolorista mletačke škole.^[30]

Od tih je zanosnih boja preostalo sablasno bljedilo. Spomenik, koji je očuvao inkarnat vrelog života čak i u rasklimanim zidovima i razbijenom mramoru, postao je nakon restauriranja anemičan: utvara iščezle ljepote.

-Imate u mnogočemu pravo. Na um mi padaju ne samo neke žalosno upropaštene građevine u Veneciji, već i mnoge u Lombardiji, Pijemontu, središnjoj i južnoj Italiji; i da uistinu nisam nesklon žučnim ispadima, moja bi filipika trajala podulje. Spustimo zastor na sramotu. Kakva to mora biti odgovornost, kakva grižnja savjesti, izbrisati ljubak i dostojanstven znak starine!

-A treću kategoriju zaboravljamo? Arhitektonsko restauriranje u užem smislu, odnosno restauriranje građevina od renesanse nadalje.

-Htjedoh vam reći kako u tim građevinama, koje su podignute u nama bliskim stoljećima i ponajprije se odlikuju dovršenim sklopom kakav mi bolje razumijemo, a današnja umjetnost lakše oponaša, dijelovima postupno, osim u iznimnim slučajevima, opada arheološka i povijesna vrijednost. Dostaje možda kakav jednostavan znak, jednostavan spomen, da nam pokaže kako obnavljati; pa ipak i ovdje valja izbjegavati dovršenja i obnavljanja koliko god je moguće. Ne doduše u toj mjeri da treba držati arhitektonskom prijevarom zamjenu nestalih ili suviše oštećenih dijelova novim dijelovima od istog materijala i jednake obrade poput starih, budući da oni, ako mnogo ne cjepidlačimo, mogu izgledati poput izvornika. Pomoću dva primjera nadam se naznačiti granice unutar kojih bi se po mom sudu trebala zadržati ova sloboda restauriranja. Potražimo ih u Milanu. Poznata vam je palača Marino, sjedište općinskog zastupništva, jedno od najrobusnijih djela slobodnog Alessijevog duha.^[31] Dolazeći iz smjera Piazze della Scala, čovjek će se zapanjiti kako je bogati lombardski grad snošljiv prema onoj golemoj zidini te građevine, onako izbušenoj nepravilnim prozorima, izobličenoj, gruboj, bijednoj, nepriličnoj. Na taj zid se godinama naslanjala čitava skupina kuća; ali prizemlje i uglovi odavali su vertikalnu i horizontalnu arhitektonsku raščlambu, u svemu sličnu plemenitom pročelju koje gleda na spomenik Alessandru Manzoni.^[32] I dok bi Općinsko vijeće pogriješilo da je htjelo budućem pročelju utisnuti pečat javne zgrade, dodajući mu ideje kojih kod Alessija nije bilo ni traga, sada je na sastanku vrlo razborito odlučilo da na tragu starog pročelja treba vrlo pomno podići novo. Dovde je dopušteno ići, a da se ne uvrijedi štovanje onih umjetnika koji u spomeniku obožavaju idola; ali dalje od toga valja postupiti s krajnjim oprezom. Neki stanovnici Milana, učenjaci, ljubitelji umjetnosti koji gradu priželikuju najveći ugled, živo se zauzimaju za plan restauriranja crkve Madonna delle Grazie,^[33] posebice njezine prekrasne vanjske apside kojoj je, istinu govoreći, hitno potreban popravak; ali utvili su si u glavu izvedbu projekta koji dodaje tomjice i fijale, reseći novim dražestima staru arhitekturu upravo ondje gdje ona prezire blebetava uplitanja današnje umjetnosti.

-A kad bi se fijale, tornjići i drugi ukrasi pronašli u prvotnom nacrtu ili kad bi stare slike i grafike pokazale da su postojali na građevini, ali su vremenom i stjecajem okolnosti nestali, ili kad bi pak o njima očigledno i jasno govorio neki dokument?

-To bi onda bio drugi par rukava. Ja, na primjer, ne bih ni trena oklijevao da na Duždevoj palači u Veneciji, na pročeljima prema Piazzeti i Molu, među goleme prozore na drugom katu ponovo postavim trifore koje su se ondje sasvim sigurno nalazile i koje bi veličanstvenoj građevini povratile prvobitni izgled. Široki prozorski otvori sada nisu u skladu s prepletima donjih loda ni s lakoćom završnih kruništa, niti pristaju uz grandioznu plohu mramornoga zida u kojoj su ih tako otvorene ostavili nakon požara 1577. godine.^[34] Raskošne trifore s dva odvojena zavojita stupa, dva polustupa priljubljena uz bočne strane prozora, s isprepletenim lukovima i ponad njih okulom, reznjevima i perforacijama vide se na slici Gentilea Bellinija koja predstavlja svečanu procesiju na Trgu Sv. Marka i tako su vjerno prikazane da bolje ne bi umjela ni fotografija,^[35] vide se i na jednom platnu Vittorea Carpaccia,^[36] na drugim slikama i na čuvenoj grafici, već pripisanoj Albrechtu Düreru, koja prikazuje panoramu Venecije.^[37] Osim toga, nalaze se baš od mramora na dvama nižim prozorima prema Molu, doduše restaurirane, dok im se na drugim prozorima s te strane i one prema Piazzetti još uvijek vide tragovi na bočnim stranama i uporištu luka. Zar je potrebno više da bi se prionulo takvom popravku?^[38]

-Hvata me sumnja. Ne postoji li možda opasnost da je u dvoranama gdje se nalaze čuvene slike svjetlo suviše prigušeno? Nije li možda to razlog zbog kojega su trifore skinute ili nikada nisu obnovljene?

-Kad biste vidjeli kakve teške drvene skele podupiru prozorske otvore! Nježni stupići i perforacije zacijelo ne bi predstavljali goru zapreku za sunce. No kad smo već u Veneciji, ne bilo vam teško da kod Duždeve palače još malo razmotrimo primjer utjecaja dokumenata na restauriranje. Vi se sjećate dvaju šiljatih prozora, zdesna onome tko s Piazzette gleda na središnji balkon, i znate kako su posve nesimetrično postavljeni. Sjećate se također i drugih triju ubogih četvrtastih prozora, koji od strane mosta della Paglia nagrduju velebno pročelje, budući da su lišeni bilo kakvog pandana. Ne bi li se procijenilo da su oni sasvim moderni i zaslužuju da ih se smjesti izbriše?

-Naravno.

-I ja sam govorio naravno. Ali jednog lijepog dana u dvorani Velikog vijeća, dokoličareći, svrnm pogled na veliko platno Francesca Bassana koje predstavlja papu Aleksandra III. dok predaje mač duždu, a ovaj se sprema uspeti na galiju i poći da zapovijeda vojskom; i ugledam u pozadini, u perspektivi, duždevu palaču s dva šiljata prozora istovjetna današnjima i uzgred budi rečeno s velikim prozorima bez trifora, koje su već bile uništene.^[39]

Nekog drugog dana, u Muzeju Correr gledam drvorez iz 1500. godine koji sam prije spomenuo, i na crtežu *Palacivsa* opazim malene, četvrtaste, crne prozorčiće: opazim ih dva, a ne tri. Jedino bi trećega, dakle, bilo dopušteno ukloniti i valjani ga je restaurator Forcellini zaista i uklonio, a da nije nanio štetu povijesti spomenika, koju su neki htjeli vrlo ozbiljno nagrditi, predlažući da se iznova otvori onih pet lukova na kraju prizemnog trijema prema mostu, što su nakon rušenja 1577. godine zazidani kako bi se ojačao kut palače. Samo jedan majstor, Da Ponte, među tolikim savjetnicima Vlastele...

-Oprostite: mi bismo sada trebali raspredati o restauriranju renesansnih građevina, a vi me zadržavate sa šiljatomlučnom palačom.

-Palača je uistinu šiljatomlučna u onim dijelovima o kojima smo govorili; ali što se tiče razdoblja, ne pripada srednjem vijeku. S druge strane, renesansa bi u arhitekturi trebala početi sa zlatnim razdobljem Giotto i Arnolfa, kao što u pjesništvu i književnosti započinje s Danteom i Petrarcom. U usporedbi s djelima kao što su Loggia de' Lanzi, Loggetta del Bigallo i tabernakul iz Orsanmichele, sklop crkve Santa Maria del Fiore i njenog zvonika jest sklop moderne umjetnosti: posjeduje sve značajke profinjene, savršene, zaokružene, gotovo bih rekao klasične civilizacije, ne u reljefima ili cvjetnim ukrasima, već u duhu.

-Vi biste dakle na ove i slične građevine primijenili kriterije svojstvene trećoj kategoriji restauriranja?

-Bih, jer to su spomenici u kojima arhitektonska vrijednost nadmašuje druge vrline; i jer ih mi upijamo i unosimo u krv kao hranu spravljenju upravo za naš želudac.

-Kakvih li poslastica! Ali maločas se prema navedenim primjerima činilo da povijesni dokumenti katkada mogu poslužiti da se građevini vrate iščezle lijepe forme, a katkada da se zadrže postojeće stare forme, čak i kada one ne koriste arhitektonskom izgledu ili ga dapače oštećuju.

-Tako je.

-A koja bi se pravila mogla utvrditi u različitim slučajevima?

-Nemoguće bi ih bilo sve predvidjeti i obuhvatiti jednim zakonom. Nije to predmet za propise. Općenito se može ustvrditi da spomenik poput Zemljine kore ima svoje slojeve, a svaki među njima, od najdublje do površinskoga, posjeduje svoju vrijednost i treba ga poštovati. Ipak se može domisliti da su najstarije stvari, opet govorim općenito, časnije i važnije od onih manje starih; ali ako su ove posljednje ljepše, ljepota može pobijediti starinu. E sad, odmjeriti ljepotu u odnosu na starinu i starinu u odnosu na ljepotu osjetljiv je posao; tu trebaju dobre oči, dobra mjerila, dobro iskustvo, dobra ravnoteža i mnogo dobre volje da bi se sve, pa i savjest, odvagnulo hladnim i nepristranim duhom. Taština i ambicija restauratora postaju za spomenik kobne čak više negoli pohlepa i škrtost.

-To se razumije. Dobro restauriranje možemo nazvati nijekanjem sebe pred prošlošću. Što se današnji umjetnik dublje pokloni, klekne, unizi pred spomenikom, tim bolje obavlja svoju dužnost. Onoga dana kada, uspravivši se i podigavši čelo, uzvikne: 'Postojim i ja!', toga dana stara građevina drhti.

-A kako je rijetko to blaženo strahopoštovanje! Veoma mi se svidjelo što nam je prije par mjeseci iz Abruzzo stigao uzorak takve predanosti. U Sulmoni, gdje je rođen Ovidije i gdje ne nedostaje dragocjenih umjetničkih djela, bili su prisiljeni porušiti crkvu Sv. Augustina; no željeli su spasiti jedini joj dio koji je spomena vrijedan, pročelje, tako da ga premjeste nedaleko. Maleno se pročelje sastojalo od raskošnih i ljupkih šiljatomlučnih vrata, djela iz četrnaestog stoljeća, te od dvaju nezgrapnih i beznačajnih pravokutnih prozora dodanih u sedamnaestom stoljeću. Dugo su bili u velikoj nedoumici: trebaju li ukloniti i izmjestiti, da svi vide, samo vrata ili i prozore skupa s njima? Bilo im je savjetovano da se zadovolje vratima; ali daj Bože da su svi stručnjaci za stare spomenike smotreni poput onih u Sulmoni!

-Nadovezuju se na tu temu, ako ne griješim, žive i beskraje raspre firentinskih novina o restauriranju crkve Sv. Trojstva (*Santa Trinità*).^[40] Jedni su pristajali uz upravu radova, a drugi uz Povjerenstvo za očuvanje spomenika. Uprava je namjeravala povratiti crkvi izgled kakav je vjerojatno imala početkom 15. stoljeća, uklanjanjem suvišnih dodataka koji mijenjaju prvotnu povijest moralnih i materijalnih temelja kapela, prezbitarija i ostaloga, kao i konstrukciju i dekoraciju prvobitnog sklopa; Povjerenstvo je naprotiv upozoravalo da crkva sadrži nekoliko djela neobične vrijednosti čiji su autori Buontalenti,^[41] Poccetti,^[42] Caccini,^[43] Cristofano Allori,^[44] Passignano^[45]

i tako dalje, i primijetio da bi bilo mudro zadovoljiti se i dekoracijama sedamnaestog stoljeća te ih malo više poštovati, umjesto da se povodimo za lakim običajem da ih činimo metom nesnošljivosti i neprestano uzimamo kao izgovor za nove radove, pa je došao do zaključka da se uklanjanje, nažalost neizbježno kod svakog restauriranja, treba ograničiti na ono što uistinu smeta, nema nikakve vrijednosti i može se nazvati oskvnućem umjetnosti. Uprava bi u pustim željama bila prigrlila čak i misao o uklanjanju pročelja crkve, djela Bernarda Buontalentija, kojemu ne odgovaraju organske forme i stil građevine; no Povjerenstvo je primijetilo da bi uklanjanje pročelja iz 1593. kako bi se podiglo drugo, značilo svesti umjetnički zadatak na pravo pravcato Penelopino platno.

-Čini se lako presuditi u tom sporu.

-Da, kad ne bi bilo jedne zapreke. Nekoliko kapela, u kojima se nalaze moderna djela, oslikali su u davni dobri majstori i ispod različitih slojeva boje, ispod klasične i barokne dekoracije, izviruju likovni prikazi iz prethodnih stoljeća.

-Tu nam je zaista opet nužna zlatarska vaga. Vrijedi li staro i nedovršeno više nego novije i dovršeno? Kakva su potraživanja povijesti u usporedbi s umjetničkim zahtjevima?

-Ta pitanja ja ne znam riješiti; ali crkva je u dobrim rukama i možemo spavati mirno.

-Zaista bi bilo vrijeme za počinak, budući da su oni što su nas slušali već pozaspali. Iskoristit ću to da se vratim uobičajenoj uspavanki: ne valja obmanjivati ni bližnje ni potomke. A da ih ne obmanemo, to jest da pokažemo kako neki dodatak ili dovršenje nisu djela starine, želim vam predložiti ništa manje nego deset, štoviše, dvanaest načina koje valja slijediti ovisno o okolnostima:

1. razlikovanje u stilu između novoga i staroga;
2. razlikovanje u umjetničkom obilježju;
3. razlikovanje u materijalnoj izvedbi;
4. razlikovanje u tvari;
5. razlikovanje u boji;
6. izbjegavanje profila ili uresa na novim dijelovima;
7. izlaganje uklonjenih starih dijelova uz spomenik;

8. postavljanje datuma restauriranja ili neki sporazuman znak urezani u svaki obnovljeni dio;
9. postavljanje urezanog natpisa na spomenik koji ga opisuje;
10. izlaganje opisa i fotografija iz različitih razdoblja rada, u spomeniku ili na nekom mjestu u blizini spomenika;
11. objava opisa u tisku;
12. opća poznatost.

Počet ću od kraja da razjasnim pomoću primjera, što je najbrže sredstvo, neke od navedenih članaka. Broj 12: Da pročelje crkve Santa Maria del Fiore nije djelo Arnolfa, Giotta, Orcagne ili nekog drugog tadašnjeg Firentinca, to nema potrebe objaviti ni živoj duši; svi znaju i uvijek će znati da je riječ o vrsnom djelu devetnaestog stoljeća i Emilija De Fabrisa, kao što znaju i znat će da je pročelje crkve Santa Croce nesretno djelo naših godina i Matasa, kao što će znati da su pročelja crkve Sv. Petronija u Bologni^[46] i milanske katedrale djela čija će već biti, s obzirom da ova dva natječaja nisu dala ploda. Broj 11: Da je jedan od dva zvonika bazilike Sant'Abbondio u Comu na sliku i priliku drugog, starog zvonika nadodao opat Serafino Balestra,^[47] to ne treba kazati onima koji proučavaju spomenike u Comu, jer je zacijelo svatko od njih imao u rukama Darteinovo djelo u kojemu se čita stara i nova povijest građevine i svaki je njezin dio ilustriran,^[48] a povijesne prikaze s grafikama i litografijama u boji mogu u određenim slučajevima korisno nadoknaditi mjere spomenute pod brojevima 10, 9 i 8. Broj 7: Da su u Duždevoj palači u Veneciji neki kapiteli prizemnog trijema i gornje lođe obnovljeni, svi će shvatiti istoga trena ako u obližnjoj galeriji pomnije prouče lijepo uredene i izložene stare kapietele.

-Molim vas, dajte da odahnem, a onda vas molim da mi odgovorite na primjedbu koja se tiče šest prvih točaka zajedno. Ne postoji li možda opasnost da arheološka iskrenost i pretjerano brižljivo poštovanje spomenika kao dokumenta na kraju oslabe dojam koji umjetničko djelo mora pobuditi u duši? Jer na koncu posrijedi je umjetničko djelo, pa ako sa svim tim 'ako' i 'ali' ugušimo umjetničko djelo, nećemo obnašati zvanje kirurga već grobara. Vidite, odredba Ministarstva nalaže da se praznine i rupe na slikama i freskama ispune posve jednakom neutralnom bojom, tako da vrsni restaurator ne može promatrača vući za nos; ali opaziti posred ljupkog lica kakve Bogorodice, bijelih grudi Marije Magdalene ili punašnog bedra Venerinog odvratnu mrlju, to je kao šaka u oko. Hajde još ako nedostaju nosnice, usne, uho ili bradavica: shvatilo bi se da današnji kist nije htio krivotvoriti stari kist, budući da bi morao dometnuti nešto svoje. Ali često nedostaje malo obraza, čela ili glatke kože; zašto tada ne bi bilo dopušteno istom bojom i istovjetnom ljupkošću izvedbe zamijeniti dio koji nedostaje? A ako nedostaje dio plašta, tla, pozadine, neba? Pa zašto je slikao stari slikar? Da mi u grudima pobudi osjet ozbiljnosti ili ugođe, da okrene moj duh pobožnosti, samilosti, ljubavi ili drugim osjećajima i strastima? A sad mi proklete mrlje vaše neutralne boje svraćaju misao na to da se ispod sloja boje nalazi platno ili žbuka: i zbogom moralnom i estetskom dojmu, zbogom umjetnosti. Slično rasuđivanje, ako se ne varam, može biti prikladno i kod restauriranja u struci šestara i libele.

-Vaša mi se primjedba, dragi gospodine, u određenoj mjeri čini ispravnom. Ali s druge strane ako mi neka slika, čak i u nebitnim dijelovima, budi sumnju u svoju iskrenost, užitak i osjećaj pretvaraju se u odbojnost; a tada, iz razloga drugačijeg od onog koji ste spomenuli, svejedno zbogom moralnom i estetskom dojmu, zbogom umjetnosti. Svaku teoriju, to se

zna, valja zadržati unutar nekih razumnih granica. Da se vratimo našim brojevima obrnutim redom od 6 do 1, ako na neko pročelje postavim jedva obrađen kamen kao pandan nježnom kapitelu koji nedostaje; ako stavim bijele umetke u djelo već potamnijelo od starosti; ako na pročelju od sjajnog, svijetlog mramora neki stari stup zamijenim novim koji je posve neobrađen ili načinjen od običnog kamena; ako građevini u grčkom stilu prilijepim dodatak u gotičkom stilu, nema sumnje da odlazim u krajnost i da poradi spasa arheološke istinitosti zaboravljam prava umjetnosti. Dodaci se volumenom, obrisom i cjelokupnim izgledom moraju uskladiti sa spomenikom: razlike će biti u pojedinostima. Razmotrimo stare građevine. Postoji li možda jedna, među svima koje smo danas spomenuli, a da nije sastavljena od dijelova različitih stilova ili različite obrade; pa ipak, tko primjećuje ili se žali da im nedostaje jedinstva ili sklada? Zar biste htjeli da se na crkvi Santa Maria del Fiore ne vidi šiljati luk pokraj polukružnoga ili da su Brunelleschijevi vijenci jednaki Giottovima? Zar biste htjeli da je Andrea Palladio u srednjovjekovnom stilu dovršio Palazzo della Ragione u Vicenzi,^[49] odrekavši se svoje najljepše invencije? Gdje bi bila većina remek-djela prošlosti da se duh umjetnikov nije mogao, prema vlastitom geniju, raširiti u potpunoj slobodi? Da se razumijemo, dodaci se ne mogu nazvati pravim restauriranjem, već novim tijelima građevine, kod kojih iskreni izraz današnjice ne samo da doprinosi, kako više puta rekосmo, arheološkoj ozbiljnosti spomenika, već koristi i našoj suvremenoj umjetnosti.

-Ima jedna zapreka, oprostite, velika zapreka vašem obrazloženju. Naša suvremena umjetnost, kažete vi? Ali gdje je ta umjetnost? Mi smo poliglotti, štoviši, farlingoti: ali svoj rođeni, živi jezik mi ne govorimo.

-A sadašnja će kula babilonska rasti, umjesto da se smanjuje, budemo li duh arhitekta neprestano sapinjali novim sponama, ne dopustimo li mu da svojom umjetnošću smjelo izrazi sve što mu je na umu i sreću, onako kako danas, istini za volju uz previše slobode i ekstravagancije, čine mladi slikari, kipari, književnici i pjesnici.

-Ovdje kažem *Amen* i pružam vam ruku prije odlaska na počinak.

-Još nekoliko trenutaka. Ne želim izostaviti najdosadniji dio, upravo zato da vas uljuljam u san. Raspravljati o restauriranju, a ne navesti pritom u cijelosti dnevni red koji je o toj temi izglasan u Rimu prije četiri godine na Kongresu talijanskih inženjera i arhitekata, bila bi neoprostiva neugodnost za nas dvojicu, jer znamo da je to glasovanje, zaista veoma dugo i zamršeno, predložio i podržao onaj gospodin kojemu je zgodno da mi ovako u razgovoru prospavamo ono što njemu puhne u glavu. Kad bi se osmjelio u vlastito ime izlagati sve te budalaštine, koje nama daje da širimo, dobro zna da bi se morao potruditi i unijeti u njih barem malčice mjere i reda. No dobro! Evo dakle dokumenta, koji nije bez vrijednosti, budući da ga je odobrio velik broj arhitekata i inženjera iz svih krajeva Italije, među kojima su neki od najučenijih znalaca i najvještijih restauratora naših spomenika:

“Obzirom da arhitektonski spomenici prošlosti nisu vrijedni samo za proučavanje arhitekture, već kao bitni dokumenti pomažu u razjašnjavanju i ilustriranju povijesti različitih razdoblja i naroda u svim njezinim dijelovima, treba ih stoga poštovati s pobožnom savjesnošću upravo kao dokumente na kojima i najmanja preinaka, ako se doima izvornim djelom, obmanjuje i postupno dovodi do pogrešnih zaključaka;

⁴⁹Prvi razred III. Kongresa inženjera i arhitekata, upoznat s okružnicama koje je Ministar naobrazbe 21. srpnja 1882. odaslao kraljevskim namjesnicima u svezi s restauriranjem

spomeničkih građevina i pun hvale za njegove odredbe, preporuča istome ministru sljedeća načela:

1. Dokaže li se neprijeporna potreba za zahvatima, arhitektonske je spomenike bolje *učvrstiti* nego *popraviti*, a bolje *popraviti* nego *restaurirati*, te svakako valja uložiti najveći trud da se izbjegnu dodaci i obnove.
2. U slučaju da su rečeni dodaci i obnove apsolutno neizbježni poradi trajnosti građevine ili iz drugih ozbiljnih i nepremostivih razloga te u slučaju da se tiču dijelova koji nikada nisu postojali ili više ne postoje i o čijoj prvotnoj formi nedostaju sigurna saznanja, dodaci i obnove trebaju se izvesti u našoj suvremenoj maniri, vodeći računa da nove forme vanjstinom, ako je moguće, ne odskakuju od izgleda stare građevine.
3. Kada je pak riječ o upotpunjavanju dijelova koji su uništeni ili kakvim slučajem izvorno nisu dokončani, ili o preradi klesanaca toliko propalih da više ne mogu služiti svrsi, a ipak je sačuvan stari obrazac za točnu reprodukciju, tada će dodani ili obnovljeni klesanci, makar poprimili prvobitnu formu, svakako morati biti od očigledno drugačijeg materijala ili pak nositi urezan znak ili, još bolje, datum restauriranja, tako da ni ovdje pažljivi promatrač ne može biti doveden u zabludu. Na spomenicima iz antike, ili drugim spomenicima kod kojih je značajna upravo arheološka važnost, moraju nadopune, neizbježne radi čvrstoće i očuvanja, ostati jednostavnih površina i samo geometrijskih obrisa čak i kada nisu drugo do li nastavak ili siguran pandan starih, profiliranih i ukrašenih dijelova.
4. Kod spomenika čija ljepota, osebnost i poetičnost leže u raznolikosti mramora, mozaika i slika, u patini starosti, slikovitom okruženju u kojemu se nalaze ili čak u njihovu ruševnom stanju, zahvati učvršćivanja, svedeni na najmanju neizbježnu mjeru, ne smiju po mogućnosti bilo čime umanjiti ove nutarnje i vanjske uzroke umjetničke privlačnosti.
5. Dodaci i preinake koji su u različitim razdobljima izvedeni na prvobitnoj građevini držat će se spomenicima, a tako će se prema njima i postupati, osim u slučaju kada valja razmotriti uklanjanje ili uništenje takvih preinaka ili dodataka jer očigledno imaju manji umjetnički i povijesni značaj nego sama građevina, a u isto vrijeme joj nagrdjuju ili prikrivaju znatne dijelove. U svim slučajevima gdje je to moguće i vrijedno troška, rečena djela bit će sačuvana u cjelini ili nekim bitnim dijelovima, po mogućnosti uz spomenik s kojega su uklonjena.
6. Prije poduzimanja i najmanjeg popravka ili restauriranja, trebat će se načiniti fotografije spomenika, zatim postupno fotografije glavnih razdoblja rada i naposljetku fotografije okončanog rada. Ovaj niz fotografija dostavit će se Ministarstvu naobrazbe zajedno sa crtežima tlocrta, pročelja i pojedinosti, a prema potrebi i obojenim akvarelima, koji će jasno prikazivati sve što je konzervirano, učvršćeno, prepravljeno, obnovljeno, preinačeno, uklonjeno ili uništeno. Crteži i fotografije bit će popraćeni jasnim i metodičkim izvješćem o razlozima i tijeku radova i o promjenama svih vrsta. Jedan primjerak svih navedenih dokumenata ostat će pohranjen u crkvinama restauriranih crkava ili pri uredu zaduženom za skrb o restauriranom spomeniku.
7. Ploča postavljena na spomenik podsjećat će na datum restauriranja i glavne restauratorske zahvate.

-Ovaj dnevni red je labirint od suhog gmlja. Po njemu kružiš li kružiš, a ne nalaziš izlaza. I nisu dostajali zavijutci i spletovi koje je postavio njegov autor, o kojemu ni ja ni vi, na veliku

našu žalost, ne možemo reći ništa loše; trebali su još i drugi podmetnuti krivudanja u obliku amandmana i umetaka. Koliko li je sadržajniiji i probavljiviji dokument koji mi sada pada na um: dokument od zaista izuzetne važnosti, među ostalim i zato što nosi datum 26. veljače 1849. i potpis Fallouxa,^[50] Ministra naobrazbe i bogoštovlja, pa time pokazuje kako francuska Vlada u ono nevoljno vrijeme nije zanemarila arheološku i umjetničku baštinu svoje zemlje – baštinu koju mi u ovim godinama dugog mira i s podjednakom državnom rentom nesmotreno i budalasto puštamo da propada, osipa se, ukratko, malo pomalo odlazi do vrhova. Fallouxova okružnica sadrži dvadeset i devet velikih tiskanih stranica; nudi dragocjene pouke i pronicave savjete i o različitim građevinskim radovima; zove se ovako: *Instruction pour la conservation, l'entretien et la restauration des édifices diocésains*.^[51] a ovako počinje: „Arhitekti zaduženi za crkvene građevine, poglavito katedrale, ne smiju nikada smetnuti s uma da je cilj njihovih preguća *konzerviranje* spomenika i da je *održavanje* najbolje sredstvo da se to postigne. Koliko god hvaljevrijedno bilo restauriranje neke građevine, ono je ipak uvijek žalosna nužnost. Pametno održavanje uvijek ga treba spriječiti. Konzerviranje građevina ne ovisi samo o brizi oko održavanja, već i o izvjesnim vanjskim uzrocima koje arhitekt treba proučiti: izolaciji konstrukcije, isušanju tla, lakom otjecanju vode. Središnja uprava ništa neće zanemariti kako bi uklonila uzroke uništavanja i materijalna oštećenja na koja će joj arhitekti ukazati.“

-Ne bi se reklo da je iz četrdeset devete.

-A četiri godine ranije objavljen je u Parizu *Nouveau Manuel complet de l'architecte des monuments religieux*, iliti traktat o praktičnoj primjeni kršćanske arheologije na konstrukciju, konzerviranje, restauriranje i ukrašavanje crkava, namijenjen svećenstvu, crkvenjacima, gradskim ocima i umjetnicima.^[52]

Naslov je malo podugačak.

-Kako bi sličan traktat bio koristan u naše vrijeme u Italiji! Kako bi svećenici u gradićima i seocima, u tom talijanskom umjetničkom bogatstvu rasutom posvuda, mogli pripomoći da se domovini očuva netaknuto blago prošlosti! Koje bi škole, koji instituti mogli poslužiti tako plemenitoj namjeri?

-Razgovarat ćemo o tome koji drugi dan, kad budemo imali volje i vremena. No htio sam vam ukazati da u spomenutom *Nouveau Manuelu* postoji jedna rečenica koju je, među nama rečeno, doslovno prepisao naš gospodin inspicijent i lutkar u svom neljepom dnevnom redu: rečenica koja me podsjeća na neobično proturječje. Sve znanosti, čak i moralne i filozofske, upiru se postati eksperimentalne i pozitivističke; u umjetnosti se svijetom traži ne toliko istina već verizam; književnost i pjesništvo kaljaju se materijalnošću; povijest se malo pomalo svodi na kronike i dokumente: pa ipak u restauriranju škola Viollet-le-Duca (tek toliko da joj damo neko ime) traje čak i nakon njegove smrti. Jedan mladić živog duha, bistar likovni kritičar, pisao je pred nekoliko mjeseci o restauriranju neke srednjovjekovne crkve da poput Cuviera,^[53] koji je pomoću rasutih kostiju fosila otkrio organizme jednog iščezlog svijeta, i restaurator pomoću nekoliko rasutih ulomaka mora iznova složiti spomenik i povratiti mu živo i izvorno otisak razdoblja kojemu je pripadao. Oh ta arhitektonska paleontologija, jednaka onoj koju je propovijedao i naviještao Viollet-le-Duc, do kakve li je samovolje, laži, krivotvorina, umjetničkih prijevara dovela i još uvijek dovodi! Naprotiv, 1849. i 1845., dok se još uvijek osjećao živi utjecaj romantične i sentimentalne književnosti, pjesništva i umjetnosti, teorija restauriranja (ali samo teorija) prethodila je današnjem pozitivizmu i eksperimentalizmu. Čuli smo Mériméa, čuli smo Viteta, ali nitko nikada nije

jezgrovitije od autora *Nouveau Manuel* izložio pravilo za dobro restauriranje. *En fait de monuments délabrés, il vaut mieux consolider que réparer, mieux réparer que restaurer, mieux restaurer qu'embellir. En aucun cas ne faut supprimer.*^[54]

Tekst je objavljen u antologiji Camilla Boita *Spomenik kao knjiga. Spisi o arhitekturi, kulturi i restauriranju, 1861-1886*. Odabrao i priredio za tisak Marko Špikić, prevela Ana Vukadin. Izdavač Disput, Zagreb 2013.

Antologija donosi prijevode deset Boitovih tekstova.

References

References

- ^{†1} Inostri vecchi monumenti. Conservare o restaurare?, *Nuova antologia* 3. serija, sv. 3(87), fasc. XI, Rim, 1. lipnja 1886, 480-506. Prevela Ana Vukadin.
Navod iz Viollet-le-Ducove natuknice *Restaurirati*, objavljene 1866. u osmom svesku *Rječnika francuske arhitekture*. U prijevodu Sanje Šošarić. „Restaurirati neku
- ^{†2} građevinu znači vratiti je u stanje prvotne cjelovitosti, stanje koje u datom trenutku možda nikada nije ni postojalo.“ Usp. Eugène-Emmanuel Viollet-le-Duc, Restauriranje, u: *Anatomija povijesnoga spomenika*, Zagreb 2006, 241.
- ^{†3} Utvrđeni povijesni grad u pokrajini Languedoc na jugu Francuske. Rimljani podižu utvrdnu na brežuljku, koja u 13. stoljeću doživljava znatne preinake. Do 1789. služila u vojne namjene, potom zapuštena i razarana, da bi 1820. ponovo postala utvrdom i tako se počela čuvati. Viollet-le-Duc je posjetio grad 1830-ih godina, kada započinje novi zanos prema povijesnim spomenicima u Francuskoj. Usp. Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, Oxford 1999, 147-149.
- ^{†4} Plemićki grad u Pierrefondeu, u pokrajini Pikardiji na sjeveru Francuske. Prva utvrda podignuta je u 12. stoljeću. Koncem 14. i početkom 15. stoljeća dolazi do pregradnje. Razaranje započinje početkom 17. stoljeća i polako se zapušta, da bi ga 1810. otkupio Napoleon I. U romantizmu se razvija senzibilitet prema toj slikovitoj niševini, pa je 1862. upisana kao povijesni spomenik. Napoleon III. je zatražio 1857. od Viollet-le-Duca da restaurira golemi sklop, što je ovaj učinio od 1858. do 1870. godine. Arhitekt je

u velikoj mjeri rekonstruirao prema hipotezi i projektirao, pa je čitav projekt izložen kritici. Usp. Eugène-Emmanuel Viollet-le-Duc, *Description du chateau du Pierrefonds*, Paris 1857.

15 Još jedan navod iz Viollet-le-Ducove natuknice: „pretpostaviti što bi on učinio da, vrativši se na ovaj svijet...“. Usp. Eugène-Emmanuel Viollet-le-Duc, *Restauriranje*, nav. dj., 268.

16 *Bilo bi djetinjasto ponovno reproducirati krajnje čudnu konstrukciju*. Riječi potječu iz jednog Viollet-le-Ducova izvješća Vijeću glavnih nadzornika (za povijesne spomenike Francuske) od 27. siječnja 1873. u kojem se obrušio na princip rekonstrukcije bez kritičkog preispitivanja starih formi.

17 Predrasude prema baroknoj umjetnosti, a naročito kada je bila riječ o pregradnji odnosno prekrivanju ranijih slojeva, u doba sastavljanja Boitova teksta još su bile jake u Europi pa su čitavi ansambli crkvenih interijera bili žrtvovani zbog principa stilske čistoće. Iznimku su počeli činiti njemački povjesničari umjetnosti, prvo Cornelius Gurlitt (1850-1938), koji je 1886. objavio knjigu o baroku, rokokou i klasicizmu u Belgiji, Nizozemskoj, Francuskoj i Engleskoj da bi 1887. objavio *Povijest baroknog stila u Italiji*. No ni to nije pomoglo: nakon razaranja u Drugom svjetskom ratu vodeći su teoretičari restauriranja poput Renata Bonellija pisali o „nevažnom tragu... nekog ružnog oltara 17. stoljeća“. Usp. Renato Bonelli, *Principi e metodi nel restauro dei monumenti*, u: *Scritti sul restauro e sulla critica architettonica*, Roma 1995, 21-25. Bonellijev tekst objavljen je izvorno 1947. godine.

18 Giuseppe Mongeri (1812-1888), tajnik, potom profesor povijesti umjetnosti na Akademiji Brera u Milanu. U brojnim publikacijama u časopisima *Il Crepuscolo*, *La Perseveranza* (u kojima je objavljivao i Boito) bavio se milanskim i lombardskim spomenicima i slikarstvom.

19 Usp. Giuseppe Mongeri, *L'arte in Milano: note per servire di guida nella città*, Milano 1872, 312.

20 Uklanjanje pročelja 18. stoljeća i potpuna pregradnja crkve djelo je arhitekta Paola Cesa-Bianchija (1840-1920), Boitova učenika i suradnika. Voditeljem radova imenovan je 1882, a potrajali su do 1905. Osim čišćenja interijera i otkrivanja romaničkog sloja, crkva je dobila i novi ured: oslik Luigijs Cavenaghija i oltar Ludovica Pogliaghia, a Cesa-Bianchi je projektirao glavni oltar, propovjedaonicu i pluteje. Porušeno pročelje nadomješteno je hipotetičkim rješenjem koje je trebalo oponašati lombardsku romaniku, a princip čistoće stila proveden je i rušenjem bočne kapele iz 16. stoljeća. Usp. Luciano Patteta (1980), *Cesa-Bianchi, Paolo*, u: *Dizionario biografico degli Italiani* 24, Roma, http://www.treccani.it/enciclopedia/paolo-cesa-bianchi_%28Dizionario-Biografico%29/.

21 Crkva izgrađena između 1490. i 1520. prema projektu Mattea Camilivarija, pregrađena u baroknom stilu u 17. stoljeću.

22 Lodovico Brunetti (1813-1899), profesor patološke anatomije na Sveučilištu u Padovi, rodom iz Rovinja. Bavio se tehnikama kremiranja i balzamiranjem leševa, o čemu je objavljivao 1873. i 1884. godine.

23 Gerolamo Segato (1792-1836), putnik i istraživač, od 1818. više puta u Egiptu. Od 1823. u domovini se posvećuje kartografiji, a pred smrt i kemiji, otkrivajući postupak očuvanja životinjskih i ljudskih tjelesa petrifikacijom. Otkriće nije objavio pa je i tehnika otišla s njim u grob.

24 Melchiorre Cesarotti (1730-1808), talijanski književnik, jedan od preteča romantizma u Italiji. Poznat je po svom prijevodu (ili preradbi) pjesama mitskog galskog pjesnika

- Ossiana, kojim je pokrenuo trend tzv. osijanskog stila u Italiji i Francuskoj. (Prim. Ane Vukadin).
- Domenico Sestini (1750-1832), arheolog i numizmatičar iz Firence. Od 1777. putuje na istok: do 1792. obišao je Malu Aziju, Mezopotamiju, Egej, balkanski poluotok, o čemu je objavio devet svezaka *Pisama i Putovanja*, od 1779. do 1815. U tim je djelima opisao
- †15 važne ruševine i spomenike, kao i novac. Nakon boravaka u Njemačkoj i Parizu, pozvan je u Ugarsku urediti Hedervaryjev muzej. Veliki vojvoda Toskane Ferdinand III. imenovao ga je profesorom na Sveučilištu u Pisi. Boito se referira na Sestinijevo djelo *Sopra i moderni falsificatori di medaglie greche antiche, objavljeno u Firenci 1826.*
- Guillaume Beauvais (1698-1773) je 1794. u Dresdenu na francuskom objavljeno
- †16 djelo *Način razlikovanja starih medalja od krivotvorenih*. Boito je mogao konzultirati pariško Picardovo izdanje iz 1885. godine.
- Ovdje se vidi odmak od Ruskinova zagovaranja da se građevina koja je dotrajala
- †17 prepusti dostojanstvenoj smrti zbog nedopustivosti zadiranja u ono što su prvotni graditelji oblikovali a kasniji korisnici i vrijeme preoblikovali na tvarnoj pojavnosti djela. Boito se s time nije mogao pomiriti.
- †18 gomilom šaljivaca i glazbenika.
- †19 *Jesam li vam pričao o prepelicama s rižom što ih jedu u Milanu? To je najznačajnije što sam u tom gradu pronašao.*
- †20 *l'importanza archeologica, l'apparenza pittoresca, la bellezza architettonica.*
- †21 *Ricomposizione*: pojam je Boito koristio 1884. u tekstovima *Restauratori i Srednjovjekovni kaštel*.
- Dok je dvije godine ranije pisao samo o intervenciji Pija VII. na istočnoj strani Koloseja, dovršenoj 1807. godine, Boito sada spominje i intervenciju Giuseppea Valadier na zapadnoj strani građevine od 1823. do 1826. Tada nije podignut neutralni nosač nalik kontraforu, nego je arhitekt izgradio potporanj oponašajući izvornu arhitekturu, ali u opeci. Usp. Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, nav. dj., 85-86.
- Luigi Canina (1795-1856), arhitekt i arheolog. Studij od 1810. do 1814. u Torinu, od 1818. u Rimu, gdje je surađivao s arheologom Antonijem Nibbyjem. Akademiji sv. Luke je 1822. predstavio historijski spis s ilustracijama *Anfiteatro Flavio, descritto, misurato e restaurato*, koji pokazuje njegove intencije. Na temu ga je nesumnjivo uputio Valadier. Pisao je i povijest arhitekture: 1827. objavljuje *Grčku arhitekturu*, 1834. *Rimsku arhitekturu*, a 1842. *Topografski prikaz staroga Rima*. Od 1833. je član Akademije sv. Luke. Iskapao je na Apijskoj cesti i na Rimskom forumu, a 1855. postao je predsjednik Kapitolijskog muzeja. Usp. Werner Oechslin (1975.), Canina, Luigi, u: *Dizionario biografico degli Italiani* 18, Roma, http://www.treccani.it/enciclopedia/luigi-canina_%28Dizionario-Biografico%29/. Canina je na konsolidiranju i izgradnji južnoga pročelja Koloseja – koje je bilo velikim dijelom porušeno, između 1846. i 1853. surađivao s Gaspareom Salvijem. Usp. Maria Lanni – Patrizia Trovati, *Prevenzione sismica nei restauri ottocenteschi dell'Anfiteatro flavio*, u: *Roma. Problemi dell'area archeologica centrale – Questioni di identità urbana*, Roma 1989, 57-61.
- †24 Fiorelli je 1875. objavio djelo *Opis Pompeja*.
- Ova rečenica pokazuje koliko se promijenilo Boitovo stajalište prema stilskom restauriranju od 1879, kada je stajao između mletačkih restauratora sv. Marka i
- †25 engleskih kritičara. Sedam godina nakon Francuzove smrti moglo se govoriti o promjeni teorijske paradigme.

- Ovdje se vidi nedosljednost teorijskih načela: kada je bio u pitanju barokni stil,
- †26 sugovornici su bili za njegovo uklanjanje. Kada je riječ o renesansnom sloju na mletačkom sv. Marku, stajališta su drugačija.
- †27 Wilhelm Körner (1839-1925), kemičar njemačkog podrijetla, od 1870. predavao organsku kemiju na Sveučilištu u Milanu.
- †28 Agostino Frapolli (1824-1903), rodom iz Milana, gdje je od 1859. predavao kemiju.
- †29 Giovanni Camelutti (1850-1901), rodom iz Udina. Studirao u Beču, od 1871. u Rimu na Kemijskom institutu, od 1881. u Milanu nasljeđuje Frapollija.
- †30 Boito se referira na Ruskinova stajališta iz djela *The Stones of Venice*, sv. 2, poglavlje 3 o Muranu.
- Palazzo Marino u Milanu, djelo arhitekta Galeazza Alessija (1512-1572), djeluje u Milanu od 1560. do 1569. godine, radeći na crkvi sv. Barnabe te dvorištu i pročelju
- †31 crkve Santa Maria presso San Celso. Pročelje palače Marino, koja je od 1861. sjedište milanske Općine, restaurira se od 1888. do 1892. prema projektu arhitekta Luce Beltramija.
- Spomenik književniku, djelo milanskoga kipara Francesca Barzaghija, podignut je
- †32 1883. u blizini palače, na Trgu San Fedele. Ispred palače se, na Trgu della Scala, nalazi i spomenik Leonardu da Vinciju kipara Pietra Magnija iz 1872.
- Dominikanska crkva Santa Maria delle Grazie započeta je 1463. pod vodstvom
- †33 Guinifortea Solaria. Gradnja samostana dovršena je 1469. Koncem 15. stoljeća započinje izgradnja *tribune* koja se pripisuje Donatu Bramanteu.
- U velikom požaru te godine, koji je uništio Dvoranu Velikog vijeća i Izbornu dvoranu,
- †34 stradala su djela Gentilea da Fabriano, Pisanella, Alvisea Vivarinija, Vittorea Carpaccia, Giovannija Bellinija, Pordenonea, Ticijana.
- †35 Riječ je o slici *Povorka na Trgu Svetoga Marka* Gentilea Bellinija iz 1496, koja se čuva u mletačkim Galerijama Akademije.
- †36 Vjerojatno je riječ o Carpacciovoj slici *Lav Svetoga Marka* iz 1516. koja se čuva u mletačkoj Duždevoj palači.
- †37 Vjerojatno misli na panoramu Venecije iz 1500. godine, djelo slikara i grafičara Jacopa de'Barbarija.
- Pozivajući se na likovna vrela Boito podržava glavna stajališta takozvanog „povijesnog ili historijskog restauriranja“ (*restauro storico*) svojeg učenika Luce Beltramija, koji je
- †38 nekoliko godina kasnije počeo rekonstruirati dijelove sklopa Castello Sforzesco u Milanu uz pomoć arhivskih pronalazaka. Možda najpoznatiji uzor za takvo postupanje vidimo u arhivskim pronalascima izvornih nacrti kölnske katedrale početkom 19. stoljeća, koji su potakli integriranje te goleme nedovršene građevine.
- †39 Bassanova slika nalazi se u Duždevoj palači, a nastala je između 1590. i 1594. godine.
- Restauriranje crkve Santa Trinità u Firenci predstavlja izuzetak u svoje doba jer su planovi za postizanjem čistoće stila izazvali velike polemike. Restauriranje je povjereno arhitektu Giuseppeu Castellazziju (1834-1887), učeniku Pietra Selvaticu. Postupak je 1881. promicao i Guido Carocci, Nadzornik toskanskih spomenika. Radovi su započeli
- †40 u kolovozu 1884. pod nadzorom Povjerenstva za konzerviranje spomenika u firentinskoj pokrajini. Uskoro se Castellazzijevom projektu suprotstavio Emilio Marcucci, Nadzornik iskapanja starina i spomenika u firentinskom okrugu, ističući da je prošlo vrijeme potpunih restauriranja, konkretno se protiveći uklanjanju dodataka Buontalenti (stubišta prezbitarija i pročelja). Početkom 1885. u novinama *Nazione* se razvila polemika. Castellazzi je 1887. objavio monografiju *La basilica di S. Trinita. I*

suoi tempi ed il progetto del suo restauro u kojoj se i dalje zalagao za uklanjanje i premještanje Buontalentijevih djela, ističući vrijednost „čistoće stila“ (purezza dello stile) crkve 13. stoljeća. Restauriranja su do 1897. ipak očuvala kasnije slojeve. Usp. Giuseppe Miano (1978), Castellazzi, Giuseppe, u: Dizionario biografico degli Italiani 21, Roma, http://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-castellazzi_%28Dizionario-Biografico%29/.

Bernardo Buontalenti (1531-1608), arhitekt, slikar i minijaturist iz Firence. Radio za obitelj Medici (Cosimo I, Francesco), nadahnut djelom Bartolomea Ammannatija.

- †41 Maštoviti projektant, autor scenografija za medičejske svečanosti. Projektira tloris grada Livorna (1577), spoj Uffizija i palače Pitti, pročelje Santa Trinità (1593), utvrdu Belvedere u Firenci za Ferdinanda I. (1590-1595).

- †42 Bernardino Barbatelli, zvan Poccetti (1548-1612), firentinski slikar, Buontalentijev učenik, počeo kao dekorater (Palazzetto Pitti). U Firenci izvodi fresko-cikluse u velikom klaustaru Santa Maria Novelle, palači Capponi, palazzo Pitti. U Santa Trinità oslikava kapelu Strozzi.

- Giovan Battista Caccini (1559/62-1613), kipar i arhitekt iz Firence. Projektirao trijem Santissime Annunziate u Firenci (1599-1601), kor sa ciborijem u Brunelleschijevoj crkvi Santo Spirito (započeto 1590), izveo više kipova u vrtu Boboli, a za Most sv. Trojstva je 1605. izveo dvije statue, *Ljeto* i *Jesen*, koje su teško oštećene u Drugom svjetskom ratu pa su rekonstruirane. Caccini je 1594. izveo reljef Svetog Trojstva na Buontalentijevu pročelju crkve Santa Trinità. Usp. Mina Bacci (1973), Caccini, Giovan Battista, u: *Dizionario biografico degli Italiani* 16, Roma, http://www.treccani.it/enciclopedia/giovan-battista-caccini_%28Dizionario-Biografico%29/.

- †44 Cristofano Allori, zvan Bronzino (1577-1621), firentinski slikar, sin Alessandra, od kojega je uzeo i nadimak. Napušta manirizam i bliži se eklekticizmu bolonjskih slikara. Oslikao je strop crkve Cavallieri u Pisi (1604).

- †45 Domenico Cresti, zvan Passignano (1559-1638), slikar, formira se kod Federica Zuccarija u Firenci, Rimu i Venečiji od 1575. do 1589. Početkom 17. stoljeća djeluje još u Luccu, Livornu i Rimu. U crkvi Santa Trinità je 1593-94. oslikao kapelu sv. Ivana Gualberta.

- †46 Crkvu San Petronio 1390. je započeo graditi Antonio da Vincenzo kao trobrodnu baziliku s bočnim kapelama. Gradnja je dovršena u 17. stoljeću no pročelje nikada nije izgrađeno: u donjim dijelovima su sačuvani kiparski radovi Jacopa della Quercia iz 1425-38. godine. U 16. stoljeću se niz arhitekata iskušao u projektiranju cjelovita pročelja: Baldassare Peruzzi (1522.) i Giacomo Barozzi Vignola (1543.) je zamišljaju u gotičkim formama, a Palladio (1577.) u klasičnima. Usp. Carlo Ceschi, *Teoria e storia del restauro*, Roma 1970, 16-18.

- †47 Serafino Balestra (1831-1886), kanonik, restaurator crkve S. Abbondio u Comu od 1863. Uklonio svodove 16. stoljeća i otvorio nekadašnje prozorske otvore, kao i četiri apsidiole, koje su bile pokrivena oltarima. Podigao sjeverni zvonik, koji se bio urušio 1784.

- †48 Ferdinand de Dartein (1838-1912), francuski arhitekt, slikar i povjesničar umjetnosti, objavio je 1865. djelo *Étude sur l'architecture lombarde et sur les origines de l'architecture romano-byzantine*.

- †49 Andrea Palladio je 1542. započeo projekt pregradnje Palazzo della Ragione u Vicenzi, 1545. ga je dovršio a 1549. mu je povjerena izvedba. Tako je gotička palača projektanta

Domenica iz Venecije pretvorena u renesansnu Baziliku, koju je Palladio prikazao u svojoj knjizi *I quattro libri dell'architettura* 1570. godine.

†50 Alfred de Falloux (1811-1886), francuski historičar i političar, bio je ministar javne naobrazbe i bogoštovlja od prosinca 1848. do rujna 1849. godine.

Puni naslov teksta jest *Naputak za očuvanje, održavanje i restauriranje dijecezanskih građevina, naročito katedrala*. Izvorno je objavljen *Bulletin du Comité historique des arts et monuments* 1, 1849: 131-155. Za hrvatski prijevod Sanje Šostarić usp. Prosper Mérimée – Eugène-Emmanuel Viollet-le-Duc, *Naputak za očuvanje, održavanje i restauriranje dijecezanskih građevina, naročito katedrala*, u: *Anatomija povijesnoga spomenika*, nav. dj., 105-136.

†51 Djelo je uredio Jean-Philippe Schmit, zaposlenik Ministarstva bogoštovlja, Nadzornik vjerskih spomenika, član Historijskog vijeća za umjetnosti i spomenike. Usp. Jean-Philippe Schmit, *Nouveau manuel complet de l'architecte des monuments religieux, ou Traité d'application pratique de l'archéologie chrétienne à la construction, à l'entretien, à la restauration et à la décoration des églises*, Paris 1845.

Georges Cuvier (1769-1832), francuski zoolog, anatom i paleontolog. Francuski stilski restauratori koristili su njegov Zakon o suodnosu formi (*Loi de corrélation des formes*)

†52 – prema kojem je moguće rekonstruirati cjelovito tijelo uz pomoć ulomka – u rekonstrukciji nedovršenih, pregrađenih ili oštećenih građevina. Cuviera spominje i Viollet-le-Duc u spomenutoj natuknici *Restauriranje* iz 1866.

Kod oštećenog spomenika bi bilo bolje konsolidirati nego popravljati, bolje popravljati nego restaurirati i bolje restaurirati nego uljepšavati. U svakom se slučaju ne dopušta

†54 *uklanjanje*. Usp. Jean-Philippe Schmit, *Nouveau manuel*, nav. dj., 74. Navod potječe iz načela koje je sažeo povjesničar umjetnosti i teoretičar konzerviranja Adolphe-Napoleon Didron u svom časopisu *Annales archéologiques* 3, 1845, 122-124.

ISBN 978-9926-490-40-9

COBISS.BH-ID 70131206

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i Univerzitetske
biblioteke BiH pod ID brojem 70131206

